

ศึกษาหลักสูตรปริญญาตรี เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม
ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

พระคณูปัชฌาย์ใหญ่ เจ้าคุณสุเมโธ (เจ้าป่าสุโข)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนานและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

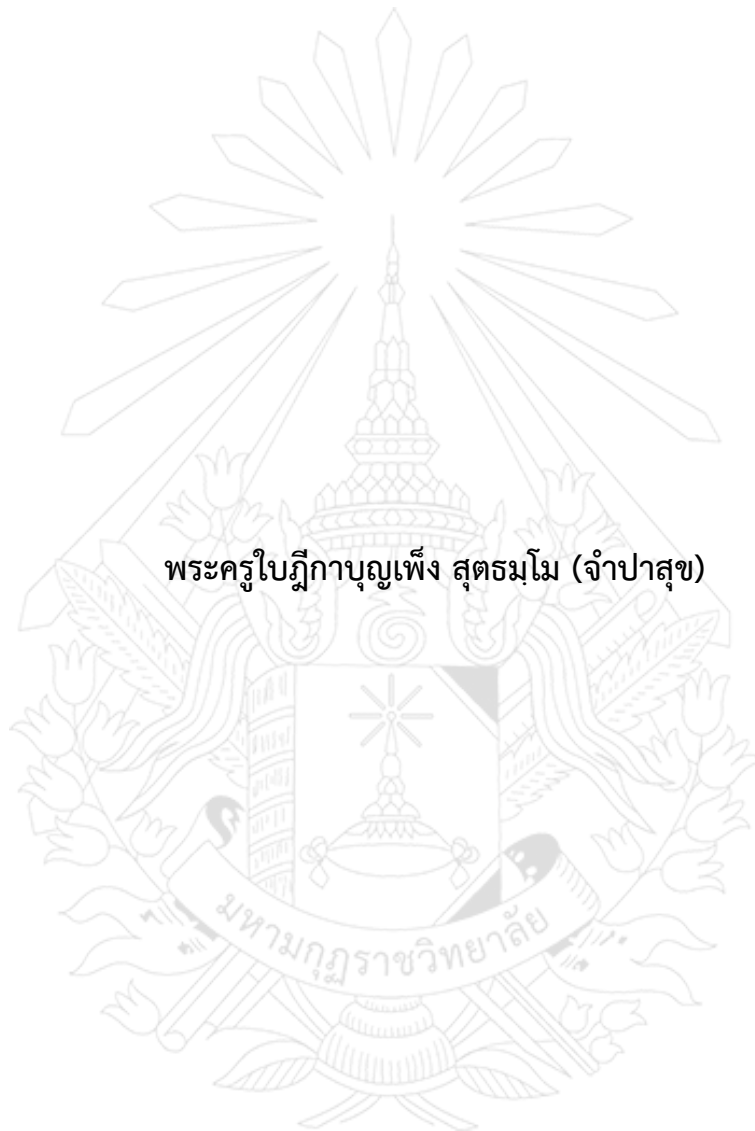
ศึกษาหลักสูตรปริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม
ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

พระครูใบฎีกาบุญเพ็ง สุตธมโม (จำปาสุข)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาหลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม
ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

พระครูใบฎีกาบุญเพ็ง สุตธมโม (จำปาสุข)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

A STUDY ON QUALITIES OF A GOOD MAN (SAPPURISADHAMMA) TO
DEVELOP HUMAN BEINGS' BEHAVIOURS IN SOCIETY FOLLOWING
THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRAKRUBIDIKABOONPENG SUTATHAMMO (JAMPASUK)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHSIM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2560 (2017)

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาหลักปรัชญาธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม
ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระครูใบฎีกาบุญเพ็ง สุตธมโม (จำปาสุข)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระไกล่รุ่ง ปณณาวชิโร, ดร.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑโฒ, ผศ.ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระไกล่รุ่ง ปณณาวชิโร, ดร.)

..... กรรมการ
(พระราชปริยัติวิมล, ดร.)

..... กรรมการ
(ผศ.ดร.สุชาติ บุษย์ชฎานนท์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : A study of a Good Man (Sappurisadhamma) to Develop Human Beings' Behaviors in Society Following Theravada Buddhist Philosophy
Student's Name : Phrakhrubaidika Bunpeng Sutadammo (Jampasukh)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Phramaha Sakol Subharameti, Dr.
Co-Advisor : Phra Klairung Panyawachiro, Dr.

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University
in Partial Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nāṇavuddho Dean of Graduate School
(Phramaha Boonsri Nāṇavuddho, Asst.Prof.Dr.)

Thesis Committee

P.B. Puññamano Chairman
(Phramaha Boonthai Puññamano, Dr.)

P. Sakol Advisor
(Phramaha Sakol Subharameti, Dr.)

P. Klairung Panyawachiro Co-Advisor
(Phra Klairung Panyawachiro, Dr.)

p. p. nimok Member
(Phrarachapariyattivimol, Dr.)

Suchat Member
(Asst.Prof.Dr. Suchat Butjayanon)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาหลักสัปปริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	: พระครูใบฎีกาบุญเพ็ง สุธรรมโม (จำปาสุข)
สาขา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: พระพระมหาสากล สุภรเมธี ดร.
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระโกศลรุ่ง ปญญาวิชโร ดร.
ปีการศึกษา	: ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักสัปปริสธรรม ๗ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท และ ๓) เพื่อศึกษาหลักสัปปริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร คือศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และตำราอื่นๆ ประกอบ

ผลการวิจัยพบว่า

สัปปริสธรรม เป็นธรรมของสัปปริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีความเป็นคนที่สมบูรณ์และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่สมบูรณ์ ๗ ประการ ได้แก่ การรู้จักเหตุ การรู้จักผล การรู้จักตน การรู้จักประมาณ การรู้จักเวลา การรู้จักชุมชน และการรู้จักบุคคล

พฤติกรรม เป็นสิ่งที่บุคคลแสดงออกซึ่งสามารถสังเกตได้โดยตรง หรืออยู่ในกระบวนการทางจิตใจ ซึ่งได้แก่ ความคิด ความรู้สึก และแรงขับ ซึ่งเป็นประสบการณ์ของแต่ละบุคคลที่ไม่สามารถจะสังเกตได้โดยตรงพฤติกรรมของมนุษย์ที่เห็นได้ง่าย คือ พฤติกรรมทางกายและวาจา เช่น การแสดงความเห็นแก่ตัว การทำจริตต่างๆ และการแสดงวาจาทุจริต เป็นต้น พฤติกรรมที่ไม่ดีเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เป็นการกระทำที่สุจริตและการแสดงวาจาที่สุจริตหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่านิสัยชอบทำความชั่วของคนเราจำเป็นต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้มีนิสัยชอบทำ

หลักสัปปริสธรรม ๗ ในการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าเป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม แบ่งเป็น ๗ ประการ ได้แก่ การรู้จักเหตุ การรู้จักผล การรู้จักตน การรู้จักประมาณ การรู้จักเวลา การรู้จักชุมชน และการรู้จักบุคคล จะสามารถควบคุมพฤติกรรมและพัฒนาทางร่างกาย และจิตใจของตนเองได้ ทำให้สังคมมนุษย์อยู่อย่างสงบสุข ภายใต้กฎระเบียบวินัย และกฎเกณฑ์ของสังคม นอกจากนี้ยังพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นอริยบุคคล ๔ จำพวก คือ โสดาบันบุคคล อนาคามีบุคคล สกทาคามีบุคคล และพระอรหันต์ ได้ในที่สุดการพัฒนาชีวิตมนุษย์นั้นพุทธปรัชญาให้ความสำคัญทั้ง ๒ ปัจจัย คือ นามธรรมและกายภาพเพื่อพัฒนาชีวิตให้ไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตทั้งในระดับโลกียะและโลกุตระ พุทธปรัชญาได้ให้ความสำคัญในการพัฒนาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อมๆ กันในขณะเดียวกันก็นำมาทาง

ด้านจิตใจ เพราะเชื่อว่าศักยภาพทางจิตใจเป็นตัวกำหนดกระบวนการของชีวิตให้ไปสู่เป้าหมายสูงสุด
คือ พระนิพาน

Thesis Title : A Study on Qualities of a Good Man (Sappurisdhamma) to Develop Human Beings Behaviours in Society Following Theravada Buddhist Philosophy

Student's Name : Phrakrubidikaboonpeng Sutathammo (Jampasuk)

Department : Buddhism and Philosophy

Advisor : Phramaha Sakol Subharamethi, Dr.

Co-Advisor : Phra Klairung Panyawachiro, Dr.

Academic Year : B.E. 2560 (2017)

ABSTRACT

The purposes of the thesis were: 1) to study qualities of a good man, 2) to study develop human beings' behavior, and 3) to study qualities of a good man for developing of human beings in society following Theravada Buddhist Philosophy. It has been carried out with qualitative research methodology, of which its sources include The Tipitaka, relevant researches and other texts to supplement it.

The results of the research were found that:

Sappurisdharma refers to the virtue of a saint, a good person or a person who is completely human. And it is the moral virtue of the development of human behavior in seven complete societies, namely, the recognition of the result of knowing one's self. Knowing time getting to know the community and recognition.

Behavior refers to everything a person does that can be observed directly, or in a mental process, i.e., thoughts, feelings, and motives, which are the experiences of the individual who can not be observed directly. Human behavior that is easily seen is physical and verbal behavior, such as selfishness. Making a difference. These bad behaviors need to be altered to act in good faith and verbal expression. In other words, the bad habits of our people need to be changed. To have a habit of doing.

The 7th principle of the development of human behavior in Theravada Buddhism. It is a practice for physical control and speech to be placed in goodness, divided into seven categories, namely, knowing the result, knowing the results, knowing oneself, knowing the approximation. Knowing time getting to know the community and recognition It can control behavior and develop physically. Their own minds. Human society is peaceful. Under disciplinary rules And social norms Finally, the development of human life, the philosophy of Buddhism, attaches

importance to the two factors, namely, the abstraction and the physical, in order to develop the life to the goal (Nirvana).

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาหลักสัพบุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท” สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีก็เพราะได้รับความเมตตาจาก พระมหาสากล สุภรเมธี , ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และพระไกล่รุ่ง ปญญาชิโร, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่ท่านได้เมตตาตรวจข้อบกพร่องต่างๆ พร้อมแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ประธานสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา คณาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาทุกท่าน รวมถึงคณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ที่เมตตาแนะนำให้ความรู้ ให้กำลังใจ ตลอดจนตรวจแก้ไขรูปแบบวิทยานิพนธ์จนเสร็จลงด้วยดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ดทุกท่าน และขอขอบพระคุณเพื่อนพระนักศึกษา และนักศึกษากุฏิกุลทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจ จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

คุณประโยชน์พร้อมด้วยคุณงามความดีแห่งวิทยานิพนธ์นี้ ขอนอบน้อมไว้เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัยอันมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระคุณของบิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทั้งหมด ญาติมิตรทุกท่านที่คอยห่วงใยให้การสนับสนุนเป็นกำลังใจเสมอมา และทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องในงานวิจัยในครั้งนี้

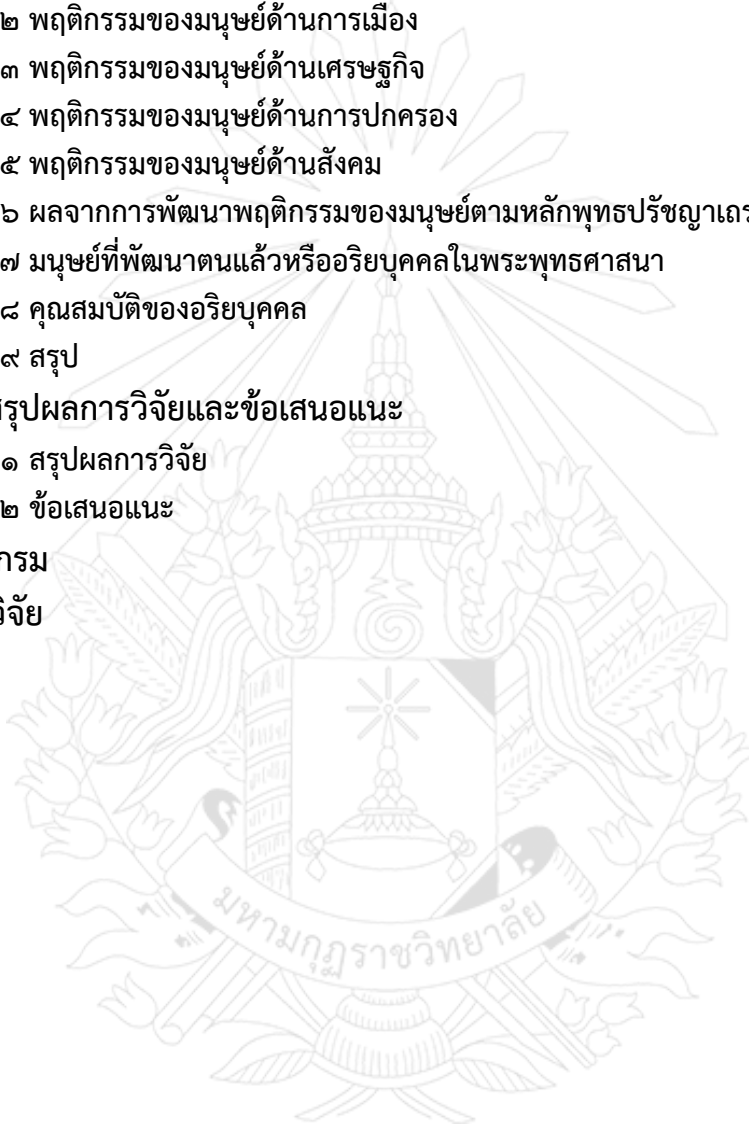
พระครูใบฎีกาบุญเพ็ง สุตธมโม (จำปาสุข)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย	๗
๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๗
บทที่ ๒ หลักสัปปุริสธรรม ๗ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท	๙
๒.๑ แนวคิดเรื่องหลักสัปปุริสธรรม ๗	๙
๒.๒ ความหมายของสัปปุริสธรรม ๗ ประการ	๑๑
๒.๓ องค์ประกอบของสัปปุริสธรรม ๗	๑๓
๒.๔ สัปปุริสธรรม ๗ ประการ	๑๙
บทที่ ๓ พฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท	๒๖
๓.๑ ความหมายของพฤติกรรม	๒๖
๓.๒ องค์ประกอบของมนุษย์	๒๗
๓.๓ ธรรมชาติของมนุษย์	๓๑
๓.๔ พฤติกรรมของมนุษย์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท	๔๑
๓.๕ บ่อเกิดของพฤติกรรม	๔๒
๓.๖ ประเภทของพฤติกรรม	๔๕
๓.๗ ลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์	๔๘
๓.๘ ระดับของพฤติกรรม	๔๙
๓.๙ เป้าหมายของการแสดงพฤติกรรม	๕๑
๓.๑๐ เกณฑ์ตัดสินพฤติกรรมในทางจริยธรรม	๕๔

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ ๔ หลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๘
๔.๑ การพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักสัปปุริสธรรม ๗	๕๘
๔.๒ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการเมือง	๕๙
๔.๓ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านเศรษฐกิจ	๖๐
๔.๔ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการปกครอง	๖๑
๔.๕ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคม	๖๒
๔.๖ ผลจากการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๓
๔.๗ มนุษย์ที่พัฒนาตนแล้วหรืออริยบุคคลในพระพุทธศาสนา	๖๔
๔.๘ คุณสมบัติของอริยบุคคล	๖๕
๔.๙ สรุป	๖๙
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๗๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๖
บรรณานุกรม	๗๗
ประวัติผู้วิจัย	๘๐

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ ดังต่อไปนี้

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม
ที.สี.	= สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขณชวคค
ที.ปา.	= สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค
ม.ม.	= สุตตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
ม.อุ.	= สุตตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก
สั.ส.	= สุตตตันตปิฎก สัยุตตนิกาย สคาถวคค
สั.นิ.	= สุตตตันตปิฎก สัยุตตนิกาย นิทานวคค
อง.เอก.	= สุตตตันตปิฎก องคุดตตรนิกาย เอกนิปาต
อง.ติก.	= สุตตตันตปิฎก องคุดตตรนิกาย ติกนิปาต
อง.จตุกก.	= สุตตตันตปิฎก องคุดตตรนิกาย จตุกกนิปาต
อง.สตุตค.	= สุตตตันตปิฎก องคุดตตรนิกาย สตุตคนิปาต
อง.อฏฐก.	= สุตตตันตปิฎก องคุดตตรนิกาย อฏฐกนิปาต
อง.ทสก.	= สุตตตันตปิฎก องคุดตตรนิกาย ทสกนิปาต
ขุ.ม.	= สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ
ขุ.ธ.	= สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท
ขุ.สุตต.	= สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิปาต

ฎีกาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม
อง.ฎีกา.	= องคุดตตรนิกาย สารตถปกาสินี สัยุตตฎีกา

การอ้างอิง

ชื่อย่อพระไตรปิฎกมี ๓ ตอน คือ พระไตรปิฎกในวิทยานิพนธ์นี้ใช้การอ้างอิงแบบ ๓ ตอน เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ม.ม. เล่ม ๑๓ ข้อ ๕๗ หน้า ๕๕ หมายถึง สุตตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก เล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๕๗ หน้า ๕๕ เป็นต้น

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์โลกที่ผ่านการพัฒนาการจนถึงขั้นที่อาจเรียกได้ว่าสมบูรณ์แบบ เพราะมีร่างกายที่มีอวัยวะที่เหมาะสมแก่การดำเนินชีวิต เช่น มีนิ้วมือที่เหมาะสมแก่การหยิบจับสิ่งของ มีแขนขาที่เหมาะสมแก่การ ยืน เดิน นั่ง นอน แต่มนุษย์ก็ยังคงเป็นสัตว์โลกประเภทหนึ่ง ถึงแม้จะผ่านการพัฒนา ด้านร่างกายมาแล้วก็ตาม^๑ แต่ก็ยังคงเป็นสัตว์เพราะยังข้องติดอยู่ในโลกและมนุษย์ก็ไม่ได้อยู่เพียงผู้เดียวในโลกจึงต้องมีการติดต่อสื่อสารเพื่อให้ผู้อื่นรับรู้ หรือตอบสนองความต้องการของตัวเอง การสื่อสารโดยการแสดงออกทางกิริยาท่าทางหรือคำพูด เรียกว่า พฤติกรรม ซึ่งพฤติกรรมนั้นจะมีประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นได้นั้นจิตใจต้องได้รับการพัฒนา ก่อน เมื่อจิตใจพัฒนาแล้ว พฤติกรรมก็จะสร้างสรรค์ไปในทางที่ดีสามารถทำประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวมได้อย่างยิ่งใหญ่อ อย่างเช่น เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเป็นมนุษย์ แต่สามารถพัฒนาพระองค์เองจนชาวโลกขนานพระนามพระองค์ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แปลว่า ผู้รู้โดยพระองค์เอง พระองค์สามารถสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ชาวโลกเป็นอนเนกอนันต์ได้ ปัญหาของมนุษย์ไม่ได้มีแต่ปัญหาอยู่ที่ผู้ที่ไม่พัฒนาจิตใจ เมื่อไม่พัฒนาจิตใจ พฤติกรรม การแสดงออกทางกายวาจา จึงแตกกันไปตามอำนาจของกิเลส^๒

พฤติกรรมของมนุษย์ที่เห็นได้ง่ายก็คือพฤติกรรมทางกายและวาจาที่ไม่ดี เช่น การแสดง ความเห็นแก่ตัว กระทำทุจริตต่างๆ และการแสดงวาจาทุจริต เป็นต้น พฤติกรรมที่ไม่ดีเหล่านี้ จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลง ให้เป็นการกระทำที่สุจริต และการแสดงวาจาที่สุจริตหรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่านิสัยชอบทำกรรมชั่วของคนเราจำเป็นต้องได้รับการเปลี่ยนแปลง แก้ไขให้มีนิสัย ชอบทำแต่กรรมดีเท่านั้น และอะไรคือสาเหตุปัจจัยที่ทำให้คนเรามีนิสัยชอบทำแต่กรรมชั่ว เหตุปัจจัย สำคัญที่ทำให้คนเราชอบทำกรรมชั่วก็คือความคิดผิดๆ ซึ่งมีสาเหตุเนื่องมาจากความเห็นผิดอีกต่อหนึ่ง ความเห็นผิดนี้มีศัพท์ทางธรรมว่า มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดนี้เกิดจากจิตใจ ที่ติดอยู่ที่อำนาจของกิเลส ๓ ตระกูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ บุคคลใดก็ตามที่มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฎฐิ ย่อมจะก่อแต่ความชั่ว เป็นนิสัยสันดาน พฤติกรรมเช่นนี้นอกจากจะนำความทุกข์ความเดือดร้อน มาสู่ตัวบุคคลผู้ก่อกรรมชั่ว เองและสังคมโดยรวมในโลกนี้แล้ว บุคคลผู้นั้นยังต้องไปรับโทษทัณฑ์อย่างสุดแสนสาหัสอีกนานแสนนานในโลกหน้าอีก ด้วยการก่อกรรมชั่วและสังคมโดยรวมในโลกนี้แล้ว บุคคลผู้นั้นยังต้องไปรับโทษ ทัณฑ์อย่างสุดแสนสาหัส อีกนานแสนนานในโลกหน้าอีกด้วย

^๑ ขบวน พลตรี, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๘๗.

^๒ พระภิกษุวาณิชัยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), **คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ- มหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

การแสดงออกทางกายวาจาของมนุษย์ เรียกว่า พฤติกรรม (Behavior) ซึ่งเป็นผลมาจากการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ การกระทำของมนุษย์อาจสังเกตเห็นได้ชัดเจนได้แก่ การกระทำทางกาย เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เรียกว่า “กายกรรม” การกระทำทางวาจา ได้แก่ การพูด สนทนา การทักทาย และการสั่งสอน เป็นต้น เรียกว่า “วจีกรรม” ส่วนการกระทำที่ซับซ้อนมากขึ้น ยากต่อความเข้าใจต้องติดตามสังเกต วิเคราะห์ ดีความ และประเมินค่าเป็นการกระทำทางใจ เช่น การคิด การจำ การลืม การเรียนรู้ แรงจูงใจ เจตคติความเมตตาหรือความรัก เป็นต้น เรียกว่า “มโนกรรม”^๓ พฤติกรรมของมนุษย์ทั้ง ๓ ลักษณะมีได้อยู่แยกจากกัน แต่ทำงานผสมผสานเป็นจริงหรือจริยาตามลักษณะความประพฤติที่ทำอยู่ประจำอยู่ในสันดานพื้นเพจิตใจ หรือลักษณะอุปนิสัย ๖ ประเภท คือ รากะจริต โทสะจริต โมหะจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต^๔ ในทางจิตวิทยาตะวันตกทุกๆ ไปเรียกลักษณะต่างๆ ไปของบุคคลว่าบุคลิกภาพ (Personality) ซึ่งรวมหมายถึงคุณสมบัติภายใน และพฤติกรรมเฉพาะบุคคลโดยรวมในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า พฤติกรรมมนุษย์มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด เพราะกายกับจิตต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน กายเป็นที่อาศัยของจิต และจิตเป็นผู้ควบคุมภายในสำหรับการรับรู้และการเรียนรู้โดยผ่านกายกระทำงานของจิต ส่งผลกระทบต่อสภาพทางกาย ดังนั้น มนุษย์จะทำดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับสุขหรือทุกข์ขึ้นอยู่กับสภาพทางจิต เพราะภาวะจิตใจที่ดีหรือไม่ดีนั้นจะเป็นตัวผลักดันให้เกิดพฤติกรรมดีหรือไม่ดีตามดังพุทธพจน์ในคาถาคัมภีร์ธรรมบทว่า...ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุดสำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจอันโทษ ประทุษร้ายแล้วกล่าวอยู่ก็ตามทำอยู่ก็ตามทุกข์ย่อมไม่ไปตามบุคคลนั้น เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียนไปอยู่ฉะนั้น “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุดสำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส ย่อมทำให้เกิดความสุขได้”^๕ พฤติกรรมของมนุษย์สามารถพัฒนาได้ตามหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงรูปแบบวิธีการพัฒนาไว้ว่า ความประพฤติสุจริตแสดงออกมาทางกาย วาจา และใจ เป็นเรื่องของการฝึกฝนด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะศีลถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นในขบวนการพัฒนามนุษย์ เพราะศีลเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม และช่วยให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยสามารถทำให้มนุษย์มีพฤติกรรมเกิดความเคยชินที่ดั่งงามตามแบบอย่างของศีลที่กำหนดไว้ดีแล้วฉะนั้น ศีล จึงเป็นอุปกรณ์สำคัญในการฝึกฝนเบื้องต้น เมื่อฝึกฝนดีแล้วย่อมทำให้เกิดความเคยชินทำให้สมรรถภาพของจิต สมาธิเป็นส่วนของการฝึกฝนในด้านจิตใจ หรือระดับจิตใจให้เกิดการพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ เช่น ด้านคุณธรรม มีเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเข้มแข็ง ความอดทน ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ และด้านจิตใจทำให้เกิดความสุข เช่น ความผ่องใส เบิกบาน ความรู้สึกอิ่มใจ

ดังนั้น ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญแห่งความเป็นมนุษย์ และพฤติกรรมของความเป็นมนุษย์ที่สามารถจะพัฒนาได้ประกอบสังคมไทยส่วนใหญ่เป็นสังคมชาวพุทธ ทั้งหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็มีมากเพียงพอต่อการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ได้ จึงมีความสนใจที่จะศึกษา

^๓ เรียม ศรีทอง, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^๔ พุ.ม. ๒๙/๑๕๖/๔๓๐.

^๕ พุ.ธ. ๒๕/๒/๒๔.

หลักสูตรปริชธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่นำไปสู่การพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์อย่างเป็นระบบ และให้มีเนื้อหาครบถ้วนตามหลักวิชาการสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักสูตรปริชธรรม ๗ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาหลักสูตรปริชธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษา “หลักสูตรปริชธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท” ไว้ดังนี้

โดยได้อาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) อีกทั้งเนื้อหาบางส่วนที่เป็นรายละเอียด ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากหนังสือ และงานวิจัยของนักวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่พัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามพุทธปรัชญาเถรวาท อันเป็นข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติ ดังนี้

๑.๔.๑ ขั้นสำรวจข้อมูล

- ๑) ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาหลักสูตรปริชธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๒) สำรวจเอกสารเอกสารงานวิจัยที่มีผู้รู้เขียนและศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาหลักสูตรปริชธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔.๒ ขั้นรวบรวมข้อมูล

- ๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕
- ๒) รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์ วิเสดต่างๆ และจัดลำดับ ความเกี่ยวข้อง ความสำคัญในเรื่องเหตุผล และที่มาเพื่อแยกประเภท
- ๓) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหลักสูตรปริชธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔.๓ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

- ๑) นำข้อมูลเกี่ยวกับความหมาย ประเภท การศึกษาหลักสูตรปริชธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท การศึกษาตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้

๒) ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้เกี่ยวกับหลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔.๔ ขั้่นนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารทั่วไป

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Literatures Review) ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า มีเอกสารงานวิชาการและผลงานวิจัยหลายฉบับด้วยกันที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับเรื่อง “หลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท” ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ตรัสไว้ในนิพนธ์หนังสือธรรมะระดับใจว่า ความกตัญญูทวายเป็นคุณธรรมที่ดีที่ประเสริฐ ดังนั้น มนุษย์จึงควรใช้สติปัญญารักษาความสมบูรณ์ด้วยคุณธรรมนี้ของมนุษย์ไว้ เพื่อให้ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง มนุษย์ต้องไม่ทำลายคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ ด้วยการไม่กตัญญูหรือด้วยอกตัญญูไม่ตอบแทนพระคุณที่ท่านทำแล้ว อันความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จริงนั้นไม่เพียงแต่จะกตัญญูทวแก่ต่อผู้ทำคุณแก่ตนโดยตรงเท่านั้น แม้ผู้ทำคุณทางอ้อม เช่น เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบมนุษย์ที่มีคุณค่าของมนุษย์สมบูรณ์จริงก็ยังคงกตัญญูต่อบุคคลนั้น เพราะมีปัญญาารู้ได้ว่า ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ คือ ผู้มีคุณต่อส่วนรวม จึงเป็นผู้มีคุณแก่ตนด้วย ควรได้รับความกตัญญูทวแก่ของตนด้วยปัญญาที่สมบูรณ์ของมนุษย์ จะทำให้สามารถเห็นความจริงได้ เช่นนี้ คุณธรรมที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นคุณธรรมส่วนใหญ่ เป็นหลักสำคัญของมนุษย์ยังมีคุณธรรมของมนุษย์หรือคุณสมบัติที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ปลีกย่อยออกไปอีกเป็นอันมาก เมื่อได้สิ่งที่ดีด้วยยาก คือได้ความเป็นมนุษย์แล้ว มนุษย์ทุกคนผู้รู้เดียงสาแล้วก็พึงสนใจที่จะรักษาความเป็นมนุษย์ของตนให้ดีที่สุด ให้ถือความเป็นมนุษย์ของตนเหมือนเพชรหาค่ามิได้จักหุ่มเทจิตใจระวังรักษาความเป็นมนุษย์ของตนให้เพียงนั้น มนุษย์ที่ขาดคุณสมบัติของมนุษย์ก็เหมือนเพชรงามที่แตกร้าเป็นเพชรที่แตกร้า ย่อมไม่เหลือราคาของเพชรย่อมเป็นเหมือนเศษกระเบื้อง และหาราคาไม่ได้ ฉนั้นใดเป็นมนุษย์ที่ไม่รักษาคุณค่าไว้ ปล่อยให้เสื่อมสลายบกพร่อง ก็ย่อมเป็นคนหาราคาไม่ได้ ฉนั้นนี้ พึงคำนึงถึงความจริงนี้ ด้วยจักเกิดกำลังใจปฏิบัติรักษาคุณค่าความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ เต็มสติปัญญาความสามารถ^๖

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ เรื่องเหนือสามัญวิสัย อิทธิปาฏิหาริย์เทวดาว่า เมื่อเทียบโดยคุณธรรมและความสามารถทั่วไปแล้วทั้งมนุษย์ และเทวดาต่างก็มีได้เท่าเทียมหรือใกล้เคียงกันเป็นระดับเดียวกัน แต่มนุษย์มีวิสัยแห่งการสร้างสรรค์ปรับปรุงมากกว่า ข้อแตกต่างสำคัญจึงอยู่ที่โอกาส กล่าวคือ มนุษย์มีโอกาสมากกว่าในการที่จะพัฒนาคุณธรรมและความสามารถของตน ถ้ามองในแง่แข่งขัน (ทางธรรมไม่สนับสนุนให้มอง) ก็ว่าตามปกติธรรมดาถ้าอยู่

^๖ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ธรรมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๘.

กันเฉยๆ เทวดาทัวไปสูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่ามนุษย์ แต่ถ้ามนุษย์ปรับปรุงตัวเมื่อไร ก็จะขึ้นไปเทียมเท่า หรือแม้แต่สูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่าเทวดา^๗

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวถึง สัปปริสธรรมที่ทำให้เป็นสัตว์บุรุษ คือ เป็นคุณธรรมหรือคุณสมบัติของคนดี เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนดี เป็นผู้ควรแก่การยกย่องนับถือเป็นคนที่สามารถให้การแนะนำในการดำเนินชีวิตที่ถูกด้วยต้องความปรารถนาดีมี ๗ ประการได้แก่รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล^๘

ชูดา จิตพิทักษ์ กล่าวว่า พฤติกรรม หมายถึง การกระทำของบุคคล ไม่เฉพาะแสดงปรากฏออกมาภายนอกเท่านั้น แต่รวมถึงสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจของบุคคล สังเกตเห็นไม่ได้โดยตรง เช่น คุณค่าที่เขายึดถือเป็นหลักในการประเมินสิ่งต่างๆ ทักษะคติหรือเจตคติที่เขามีต่อสิ่งต่างๆ ความคิดเห็น ความเชื่อ รสนิยม และสภาพจิตใจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นลักษณะของบุคลิกภาพของบุคคลที่กำหนดพฤติกรรม^๙

เรียม ศรีทอง ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตนว่า พฤติกรรม (Behavior) เป็นผลมาจากการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ การกระทำของมนุษย์อาจสังเกตเห็นได้ชัดเจน ได้แก่การกระทำทางกาย เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เรียกว่า “กายกรรม” การกระทำทางวาจา ได้แก่การพูด สนทนาการทักทายและการสั่งสอน เป็นต้น เรียกว่า “วจีกรรม” ส่วนการกระทำที่ซับซ้อนมากขึ้น ยากต่อความเข้าใจต้องติดตามสังเกตวิเคราะห์ ดีความ และประเมินค่าเป็นการกระทำทางใจ เช่น การคิด การจา การลืม การเรียนรู้ แรงจูงใจ เจตคติ ความเมตตาหรือความรัก เป็นต้นเรียกว่า “มโนกรรม” พฤติกรรมของมนุษย์ทั้ง ๓ ลักษณะ มีได้อยู่แยกจากกัน แต่ทางานผสมผสานเป็นจริงหรือจริยาตามลักษณะความประพฤติประจำอยู่ในสันดาน พื้นเพจิตหรือลักษณะอุปนิสัย ๖ ประเภท คือ รากะจริต โทสะจริต โมหะจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต^{๑๐}

สงวน สุทธิเลิศอรุณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตนว่า การพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์นั้น คือ การพัฒนาตัวบุคคลทั้งทางร่างกาย และจิตใจผู้พัฒนาตนแล้ว ย่อมได้รับความเคารพนับถือ ยกย่อง เชิดชู ซึ่งตรงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ตอนหนึ่งที่ว่า “ทนต์เสฏโ มนุสเสสุ” หมายความว่า การได้ฝึกตนให้ดี ย่อมเป็นผู้ประเสริฐสุด บุคคลที่พัฒนาตนเองได้ดี ก็คือ บุคคลที่สามารถอยู่เหนืออำนาจของความเคยชินบุคคลประเภทนี้จะปรับตัวพัฒนาขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งถือว่าเป็นความสามารถพิเศษ การพัฒนาตนจะช่วยให้บุคคลสรวมกายและใจมากขึ้น รู้จักและควบคุมตนเองในการแสดงออกได้อย่างเหมาะสม รู้จักข่มใจ มีความอดทน อดกลั้น เพื่อรักษาความดี ความงามของตน จนได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตร คือเป็นมิตรกับบุคคลทั่วไปได้อย่างดี การพัฒนา คือ

^๗พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), เรื่องเหนือสามัญวิสัย : อิทธิปาฏิหาริย์-เทวดา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘.

^๘พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ภาษาธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๐.

^๙ชูดา จิตพิทักษ์, พฤติกรรมศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : สารมวลชน, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕.

^{๑๐}เรียม ศรีทอง, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : เอ็ดเวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

การสร้างความเป็นคนใหม่ในตนเองให้มีสุขภาพกายที่แข็งแรง สุขภาพจิตที่ดี มีทักษะกาคลังใจ มีจุดมุ่งหมายของชีวิตและเป็นมิตรกับบุคคลทั่วไป การพัฒนาตนในด้านคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จำเป็นเพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ของบุคคลโดยทั่วไป^{๑๑}

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินนโต กล่าวไว้ในผลงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ ในทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ ซิกมันด์ ฟรอยด์” สรุปได้ว่า พฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์เราแสดงออกมาทั้งที่เป็นพฤติกรรมในทางบวก ทั้งในทางลบ ย่อมเกิดขึ้นได้กับทุกคนในทุกเวลาและทุกสถานการณ์ และถือว่าเป็นธรรมชาติของการแสดงออกทางกาย ทางวาจาโดยมีจิตเป็นผู้คอยกำกับให้พฤติกรรมเหล่านั้น เป็นไปในทางที่จิตปรารถนา เมื่อมนุษย์มีองค์ประกอบ คือ ร่างกายและจิตใจ ย่อมมีการกระทำ การแสดงออก การเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงอิริยาบถ และอาการเหล่านั้นถือว่าเป็นธรรมชาติพฤติกรรมของมนุษย์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีปรับปรุงพฤติกรรมของบุคคล เพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายแต่ละระดับนี้พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนไว้ครบถ้วนทุกระดับ เช่น บางแห่งตรัสหลักการที่เป็นไปเพื่อ ทิฏฐธัมมิกัตถะ ๔ ประการ คือ ความขยันหมั่นเพียร รู้จักใช้ปัญญาจัดดำเนินการ เรียกว่า อุตฺธานสัมปทา รู้จักเก็บรักษาทรัพย์สิน และผลแห่งกิจการงานให้รอดพ้นอันตรายไม่เสื่อมเสีย เรียกว่า อารักขสัมปทา รู้จักเสวนาคบหาคนดีที่เกื้อกูลแก่การงาน ความดีงามและความก้าวหน้า ของชีวิต เรียกว่า กัลยาณมิตตตา รู้จักเลี้ยงชีวิตแต่พอดีให้มีความสุขได้ โดยไม่สรุ่ยสร่ายฟุ่มเฟือย สามารถประหยัดทรัพย์ไว้ให้เพิ่มพูนขึ้นได้ เรียกว่า สมชีวิตา^{๑๒}

พระชัชวาลย์ ศรีสุข ได้แสดงผลงานการวิจัยเรื่อง “ศาสนากับการพัฒนาศักยภาพ : ศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพในพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์” ระบุว่า พฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์เป็นผลมาจากแรงผลักดันของตัณหาเป็นหลักใหญ่แม้ว่าตัณหาจะมีใช้ตัวเหตุโดยตรงของพฤติกรรมแต่เป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมในฐานะเป็นเงื่อนไขของการกระทำโดยใช้ปัญญา (โยนิโสมนสิการ) เป็นตัวแก้ปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์พฤติกรรมที่มีปัญญาเป็นตัวนำทำให้การพัฒนาบุคลิกภาพเป็นไปด้วยดีต้องอาศัยความเคยชิน (อุปนิสัย) เพราะถ้ามีพฤติกรรมเคยชินอย่างไรคนก็จะดำเนินชีวิตไปด้วยพฤติกรรมอย่างนั้นการพัฒนาบุคลิกภาพในพุทธศาสนาใช้การพัฒนาจิตใจไปที่ละขั้นจนกว่าจะสิ้นกิเลสด้วยการพัฒนาตนไปตามหลักของ ศีล สมาธิ ปัญญา และอริยมรรค

^{๑๑} สงวน สุทธิเลิศอรุณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพานิชย์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

^{๑๒} พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินนโต (สุขดำ), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่อง พฤติกรรมของมนุษย์ในทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ ซิกมันด์ ฟรอยด์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, ๑๓๙ หน้า.

มีองค์ ๘ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่ต้องใช้เวลาในการสั่งสมจนกว่าจิตจะพัฒนาเข้าถึงภาวะที่สมบูรณ์สูงสุด คือ นิพพาน คือเป้าหมาย^{๑๓}

พระถนิต วฑฒโน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม ๗” พบว่า คุณสมบัติที่ดีของผู้นำที่ดีนั้น ย่อมประกอบไปด้วยหลักการ ๓ ประการ ได้แก่ หลักการครองตน ครองคน และครองงาน โดยมุ่งเน้นให้ผู้นำเกิดการพัฒนาตน การพัฒนาคนและการพัฒนาระบบงาน ให้มีคุณภาพที่สมบูรณ์แบบ ทั้งสองด้าน คือ คุณภาพด้านจิตใจและคุณภาพด้านความสามารถ คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อการประยุกต์ใช้นั้น ผู้นำที่ดีต้องเป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรมและจริยธรรม ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และนำผลการสังเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยในปัจจุบัน เพื่อนำพาหมู่คณะและสังคมไปสู่ความสงบสุขและยั่งยืนตลอดไป^{๑๔}

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบถึงหลักสัปปุริสธรรม ๗ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๖.๒ ทำให้ทราบถึงพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๖.๓ ทำให้ทราบถึงหลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ หมายถึง การทำให้มนุษย์มีการแสดงออกทางกาย วาจา ใจที่ดี และทำให้เจริญก้าวหน้าในชีวิต กระทำให้เกิดขึ้นคือ เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิม

สัปปุริสธรรม ๗ หมายถึง หลักธรรมที่ใช้พัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกทางกาย วาจา และใจ

การรู้จักเหตุ หมายถึง การรู้จักเหตุ คือ การรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งๆ ที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผลเช่นมีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรมีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไรจึงจะเป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ

^{๑๓} พระชัชวาลย์ ศรีสุข, “ศาสนากับการพัฒนาศิลปะ : ศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาศิลปะในพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๑, ๑๓๔ หน้า.

^{๑๔} พระถนิต วฑฒโน, “การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม ๗”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, ๑๒๓ หน้า.

การรู้จักผล หมายถึง การรู้จักผล คือ การจับจุดมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเข้าใจ วัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำรู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นเพื่อประสงค์ ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไรที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะการงานอะไร

การรู้จักตน หมายถึง การรู้จักตนเอง คือ การรู้จักตนเองโดยฐานะกำลังความรู้ความสามารถ ความสามารถและคุณธรรมว่ามีเท่าไรอย่างไรแล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมและดำเนินการต่างๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ตลอดจนแก้ไขพัฒนาปรับปรุงตนเองให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

การรู้จักประมาณ หมายถึง การรู้จักประมาณ คือ รู้ประมาณรู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคในการใช้จ่ายทรัพย์รู้จักความพอเหมาะพอดีการปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ทำทุกอย่างด้วยความเข้าใจชอบใจหรือเอาแต่ใจของตนแต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา

การรู้จักเวลา หมายถึง การรู้จักเวลา คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจการหน้าที่การงานปฏิบัติกิจการต่างๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไรและทำให้ตรงเวลาให้เป็นเวลาให้ทันเวลาให้พอเวลาให้เหมาะเวลาให้ถูกเวลาตลอดจนรู้จักประมาณเวลาและวางแผนการใช้เวลา

การรู้จักชุมชน หมายถึง การรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่นรู้จักชุมชนรู้จักการอันควรประพฤติปฏิบัติในชุมชนชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ควรต้องพูดอย่างนี้ชุมชนมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีมีความต้องการอย่างนี้ควรเกี่ยวข้องกับควรต้องสงเคราะห์ควรบำเพ็ญประโยชน์

การรู้จักบุคคล หมายถึง การรู้จักบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลโดย อัจฉริยะความสามารถและคุณธรรมใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไรและรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีไม่มีคิตอะไรจะสัมพันธ์เกี่ยวข้องจะใช้จะยกย่องจะตำหนิหรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร

บทที่ ๒

หลักสัปติสธรรม ๗ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ แนวคิดเรื่องหลักสัปติสธรรม ๗

สัปติสธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษคนดีหรือธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษเป็นธรรมที่เหมาะสมต่อการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม ที่จะต้องเป็นผู้รู้จักเหตุผล รู้จักตัวเองและผู้อื่น รู้จักกาลเทศะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรู้จักนิสัย มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑.๑ ที่มาของสัปติสธรรม ๗ ประการ

สังคิตีสูตร แปลว่า พระสูตรที่ว่าด้วยการสังคายนา ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ชื่อว่า อุภตตะ ของพวกเจ้ามัลละ เขตกรุงปาวา แคว้นมัลละ โดยมีพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ด้วย^๑ สาเหตุที่ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรนี้มีว่า ก่อนหน้านั้นเล็กน้อย นิครนถ์นาฎบุตรหรือศาสดามหาวิระของศาสนาเซนได้ดับขันธ ณ กรุงปาวานี้ หลังจากศาสดาดับขันธ สาวกของท่านก็แตกความสามัคคีกันเป็น ๒ ฝ่าย ท่านพระสารีบุตรจึงยกเหตุการณ์นี้ขึ้นมาปรารภว่า เป็นเพราะพระศาสนาสอนไว้ไม่ดี จึงทำให้สาวกตีความคำสอนแตกต่างกัน ส่วนพระธรรมวินัยของพระศาสนานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนไว้ดีแล้ว และเสนอให้เพื่อพรหมจารีของท่านร่วมกันสังคายนาพระธรรมวินัยนี้ เพื่อให้ดำรงอยู่ได้นาน ไม่ควรทะเลาะวิวาทในเรื่องพระธรรมวินัย

รูปแบบของสังคิตีสูตร เป็นการประมวลหมวดธรรม มีการบรรยายแบบถามเองตอบเอง ประกอบกับใจความสำคัญของพระสูตร ในช่วงที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป และทรงแวะพัก ณ สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตรทรงได้รับนิมนต์จากพวกเจ้ามัลละแห่งกรุงปาวาให้เสด็จไปประทับ เพื่อเป็นสิริมงคล ณ ท้องพระโรงอุภตตะ ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ๆ ยังมีได้ใช้สอย ณ ที่นั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ผู้มาเฝ้าจนก่อนคืน ครั้นทรงแสดงธรรมจบลง และทรงอนุญาต ให้พวกเจ้ามัลละและชาวกรุงปาวากลับบ้านได้จากนั้น ทรงมอบหมายให้ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแทนพระองค์ แล้วทรงสำเร็จสี่หิสะยาสน ณ ที่ประทับนั่นเอง

ท่านพระสารีบุตรกล่าวปรารภการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถ์นาฎบุตรผู้เป็นศาสดา ดับขันธไม่นาน ณ กรุงปาวานี้เอง ว่าเป็นเพราะศาสนานั้นสอนธรรมไว้ไม่ดี ส่วนพระธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ดี จึงเป็นหน้าที่ของภิกษุทั้งหลาย จะพร้อมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้ดำรงมั่นคงยืนนาน เพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งหลายสืบไป จากนั้นท่านได้เสนอวิธีการสังคายนาโดยประมวลหลักธรรมทั้งหลายที่มีจำนวนหัวข้อเท่ากัน รวมไว้เป็นหมวดเดียวกันคล้ายวิธีการของอังคุตตรนิกาย เช่น ประมวลหลักธรรมจำนวน ๑ ประการ เข้าเป็นหมวด

^๑ที่.ปา. ๑๑/๑๐/๔๖.

หนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๑ ประการ ประมวลหลักธรรมจำนวน ๒ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๒ ประการ โดยทำนองนี้จนถึง ธรรมหมวดละ ๑๐ ประการ

สัปปริสธรรม ๗ ประการ

๑. เป็นธัมมัญญ คือ ผู้รู้จักเหตุ
๒. เป็นอัตถัญญ คือ ผู้รู้จักผล
๓. เป็นอัตตัญญ คือ ผู้รู้จักตน
๔. เป็นมัตตัญญ คือ ผู้รู้จักประมาณ
๕. เป็นกาลัญญ คือ ผู้รู้จักกาลเวลา
๖. เป็นปริสัณญ คือ ผู้รู้จักชุมชน
๗. เป็นปุคคลัญญ คือ ผู้รู้จักบุคคล^๒

หลักสัปปริสธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ในธัมมัญญสูตร^๓ ความว่า ภิคุทั้งหลาย ภิคุประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ฯลฯ เป็นผู้นอบนุญอันยอดเยี่ยมของโลก สัปปริสธรรมธรรม ๗ ประการ ได้แก่อะไรบ้าง กล่าวคือ ภิคุในธรรมวินัยนี้ คือ ๑) เป็นธัมมัญญ ๒) เป็นอัตถัญญ ๓) เป็นอัตตัญญ ๔) เป็นมัตตัญญ ๕) เป็นกาลัญญ ๖) เป็นปริสัณญ และ ๗) เป็นปุคคลัญญ ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงธัมมัญญบุคคล ซึ่งหมายถึง ผู้รู้ธรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติประการที่ ๑ ในคุณสมบัติ ๗ ประการของภิคุ ภิคุผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการย่อมเป็นผู้ควรของการค้ำับ นับถือ ยกย่องของบุคคลทั้งหลาย ถือเป็นผู้มีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ คุณสมบัติ ๗ ประการนั้น คือ

๑) เป็นธัมมัญญ หมายถึง เป็นผู้รู้ธรรม อันเป็นคำสอนที่สำคัญ คือ สุตตะ (พระสูตรต่างๆ) เคยยะ (พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถา) เวยยาकरणะ (พระอภิธรรมทั้งหมด) คาถา (พระธรรมบทเถรคาถา เถรีคาถา) อุทาน (พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานด้วยทรงโสมนัส) อิติวุตตะกะ (พระสูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า ชื่อนี้สมจริง ดังคำที่พระพุทธองค์ตรัส) ชาดก (พระสูตรที่แสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) อัပ္ภุตธรรม (พระสูตรที่ประกอบด้วยอิทธิปาฏิหาริย์) เวทัลลกะ (พระสูตรที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถามแล้วได้รับความรู้และถามยิ่งขึ้นไป)

๒) เป็นอัตถัญญ หมายถึง เป็นผู้รู้ความหมายแห่งภาษิต กล่าวคือ เป็นผู้รู้จุดมุ่งหมาย และรู้จักผลว่า ผลที่เกิดจากการกระทำมีประโยชน์และตรงตามเป้าหมายที่ตั้งมั่นไว้

๓) เป็นอัตตัญญ หมายถึง เป็นผู้รู้จักตนว่ามีศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณเท่าใด ตามหลักแห่งอารยวิधि^๔

๔) เป็นมัตตัญญ หมายถึง เป็นผู้รู้ประมาณในการรับปัจจัย^๕ กล่าวคือ เป็นผู้รู้จักความพอดี ตามหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทาและหลักสันโดษ

๕) เป็นกาลัญญ หมายถึง เป็นผู้รู้จักเวลาอันเหมาะสมที่จะประกอบกิจการงานต่างๆ อย่างถูกต้อง

^๒ที.ปา. ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^๓อง.สตุตทก. ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๖.

๖) เป็นปรีศัญญ หมายถึง เป็นผู้รู้จักวิธีการเข้าหาประชุมชน กล่าวคือ เป็นผู้รู้จักประชุมหรือสังคมาอย่างถูกต้อง และเข้าใจวิธีการปฏิบัติอย่างถูกต้องในชุมชนหรือสังคมนั้น

๗) เป็นบุคคลัญญ หมายถึง เป็นผู้รู้จักเลือกคบคนให้ถูกต้อง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้นำในความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงานที่ไปด้วยกันนั้นคือ คุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นผู้นำบุคคลที่เป็นผู้นำจะต้องมีธรรมะหรือคุณสมบัติในตัวของผู้นั้นมี ๗ ประการ ได้แก่ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล^๔

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวถึงสัปปริสธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษคือ เป็นคุณธรรมหรือคุณสมบัติของคนดีเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนดีเป็นผู้ควรแก่การยกย่องนับถือเป็นคนที่สามารถให้การแนะนำในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องความปรารถนาดีมี ๗ ประการ ได้แก่ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล^๕

สรุปว่า หลักสัปปริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษหรือธรรม ที่ทำให้เป็นสัตบุรุษเป็นธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในสังคม จะต้องเป็นผู้รู้จักเหตุผล รู้จักตัวเองและผู้อื่น รู้จักกาลเทศะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรู้จักควบคุมตนเอง

๒.๒ ความหมายของสัปปริสธรรม ๗ ประการ

ธัมมัญญสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ฯลฯ เป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกธรรม ๗ ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) เป็นธัมมัญญ ๒) เป็นอัตถัญญ ๓) เป็นอัตตัญญ ๔) เป็นมัตตัญญ ๕) เป็นกาลัญญ ๖) เป็นปรีศัญญ และ ๗) เป็นบุคคลปโรปรัญญ^๖

ภิกษุเป็นธัมมัญญ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวຍยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกชาตกะ อัญญาธรรม เวทลละ หากภิกษุไม่รู้จักรธรรม คือ สุตตะ ฯลฯ เวทลละเลย เราไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นธัมมัญญในที่นี้ แต่เพราะภิกษุรู้ธรรม คือ สุตตะ ฯลฯ เวทลละ ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นธัมมัญญ ภิกษุชื่อว่า เป็นธัมมัญญ ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุเป็นอัตถัญญ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ความหมายแห่งภาษิตนั้นๆ นั้นแล้ว นี่เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ หากภิกษุไม่รู้เนื้อความแห่งภาษิตนั้นๆ เลยว่านี่เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ เราไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นอัตถัญญในที่นี้ แต่เพราะภิกษุรู้ความหมายแห่งภาษิตนั้นๆ ว่า นี่เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ เราจึงเรียกเธอว่าเป็นอัตถัญญ ภิกษุชื่อว่า เป็นธัมมัญญ อัตถัญญ ด้วยประการฉะนี้

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ภาวะผู้นำ**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^๕พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ภาษาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๐.

^๖อง.สตุตทก. ๒๓/๖๘/๑๔๓.

ภิกษุเป็นอัครัตถุญญ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักตนว่า โดยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ปฏิภาณเรามีอยู่ประมาณเท่านี้ หากภิกษุไม่รู้จักตนว่า โดยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ปฏิภาณ เรามีอยู่ประมาณเท่านี้ เราไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นอัครัตถุญญในที่นี้แต่เพราะภิกษุรู้จักตนว่า โดยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ปฏิภาณ เรามีอยู่ประมาณเท่านี้ ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นอัครัตถุญญ ภิกษุชื่อว่าเป็นธัมมัญญุ อัครัตถุญญ อัครัตถุญญ ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุเป็นมัตถุญญ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชช บริหาร หากภิกษุไม่รู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชช บริหาร เราไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นมัตถุญญในที่นี้แต่เพราะภิกษุรู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริหาร ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นมัตถุญญ ภิกษุชื่อว่าเป็นธัมมัญญุ อัครัตถุญญ อัครัตถุญญ มัตถุญญ ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุเป็นกาลัญญุ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักกาลว่า นี้เป็นกาลแห่งอุทเทท นี้เป็นกาลแห่งปริปุจฉา นี้เป็นกาลบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกาลหลีกเร้น หากภิกษุไม่รู้จักกาลว่า นี้เป็นกาลแห่งอุทเทท นี้เป็นกาลแห่งปริปุจฉา นี้เป็นกาลบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกาลหลีกเร้น เราไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นกาลัญญุในที่นี้แต่เพราะภิกษุรู้จักกาลว่า นี้เป็นกาลแห่งอุทเทท นี้เป็นกาลแห่งปริปุจฉา นี้เป็นกาลบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกาลหลีกเร้น ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่า เป็นกาลัญญุ ภิกษุชื่อว่าเป็นธัมมัญญุ อัครัตถุญญ อัครัตถุญญ มัตถุญญ กาลัญญุ ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุเป็นปริสัณญุ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักบริษัทว่า นี้ชัตตยบริษัท นี้พราหมณบริษัท นี้คหบดีบริษัท นี้สมณบริษัท ในบริษัทนั้นเราควรเข้าไปหาอย่างนี้ ควรยืนอย่างนี้ ควรทำอย่างนี้ ควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างนี้ ควรสงบนิ่งอย่างนี้ หากภิกษุไม่รู้จักบริษัทว่า นี้ชัตตยบริษัท นี้พราหมณบริษัท นี้คหบดีบริษัท นี้สมณบริษัท ในบริษัทนั้นเราควรเข้าไปหาอย่างนี้ ควรยืนอย่างนี้ ควรทำอย่างนี้ ควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างนี้ ควรสงบนิ่งอย่างนี้ เราไม่พึงเรียกเธอว่า เป็นปริสัณญุในที่นี้แต่เพราะภิกษุรู้จักบริษัทว่า นี้ชัตตยบริษัท นี้พราหมณบริษัท นี้คหบดีบริษัท นี้สมณบริษัทในบริษัทนั้น เราควรเข้าไปหาอย่างนี้ ควรยืนอย่างนี้ ควรทำอย่างนี้ ควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างนี้ ควรสงบนิ่งอย่างนี้ ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่า เป็นปริสัณญุ ภิกษุชื่อว่าเป็นธัมมัญญุ อัครัตถุญญ อัครัตถุญญ มัตถุญญ กาลัญญุ ปริสัณญุ ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุเป็นบุคคลโรปรัญญุ อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักบุคคล ๒ จำพวก ๒ จำพวกนั้น คือ พวกหนึ่งต้องการเห็นพระอริยะ อีกพวกหนึ่งไม่ต้องการพระอริยะ บุคคลพวกที่ไม่ต้องการเห็นพระอริยะ ก็ถูกติเตียนด้วยเหตุนี้ บุคคลพวกที่ต้องการพระอริยะก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนี้

๒.๓ องค์ประกอบของสัปปริสธรรม ๗

สัปปริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัปปริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีความเป็นคนที่สมบูรณ์ และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่สมบูรณ์ ๗ ประการ ดังนี้

๑) ธัมมัญญตา คือ รู้หลักการ

ธัมมัญญตา คือ รู้จักเหตุ รู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กติกาที่มีความเกี่ยวข้องในการดำเนินงาน กล่าวคือ ผู้นำนั้นจะต้องรู้จักเหตุ รู้หลักการ รู้กฎกติกาเหล่านี้ ให้ชัดเจนเพื่อที่จะเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า ธัมมัญญตา หมายถึง การรู้ธรรม ดังความที่ปรากฏในธัมมัญญสูตรว่า ภิกษุที่เป็นผู้รู้เหตุ รู้เรื่อง นวสังคตศาสนา คือ คำสั่งสอนพระศาสดาอันศาสนธรรม มีองค์ประกอบอยู่ ๙ ประการ หรือที่เรียกว่า รู้ธรรมคำสั่งสอนในพระไตรปิฎก คือ หลักปริยัติธรรมนั่นเอง ซึ่งได้แก่ การรู้เรื่องของพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรม เป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเจริญในการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของการศึกษา พระธรรมวินัย ภิกษุรูปใดมีความรอบรู้ในหลักธรรมคำสั่งสอนดังกล่าวมาแล้วนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่า เป็นผู้รู้จักธรรมหรือเหตุแห่งความเจริญหลักธรรมอันเป็นคำสั่งสอนที่สำคัญ คือ นวสังคตศาสนา ๙ ประการ ได้แก่

- ๑) สุตตะ คือ พระสูตรต่างๆ
- ๒) เคยยะ คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถา
- ๓) เวยยาकरणะ คือ พระอภิธรรมทั้งหมด
- ๔) คาถา คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา
- ๕) อุทาน คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานด้วยความโสมนัส
- ๖) อิติวุตตะกะ คือ พระสูตรที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า สมจริงดังคำที่พระองค์ตรัสไว้
- ๗) ชาดก คือ พระสูตรที่แสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
- ๘) อัปภูตธรรม คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์
- ๙) เวทลละ คือ พระสูตรที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถามแล้วได้รับความรู้

และถามยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นต้น^๗

๒) อตถัญญตา คือ รู้จักผล รู้จุดหมาย

อตถัญญตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล กล่าวคือ ผู้นำที่ดีจะต้องรู้จักจุดหมายหรือเป้าหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ที่ควรจะไปทางไหนเพื่อประโยชน์อะไร เพื่อให้สามารถดำเนินการไปได้อย่างถูกต้องตามเป้าหมายนั้น พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อตถัญญตา คือ ความเป็นผู้รู้ธรรม รู้จักจุดหมาย รู้ประโยชน์ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในธัมมัญญสูตร^๘ ว่าภิกษุที่เป็นผู้รู้จักผลว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องเนื้อความ ใจความความมุ่งหมายและประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงภิกษุที่เป็นผู้รู้จักผลว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รู้ความหมายแห่งภาษิต คือ ถ้อยคำที่เป็นประโยชน์นั้น นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้

^๗ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ภาษาธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^๘ อัง.สตุตทก. ๒๓/๖๕/๑๔๓.

๓) อัตตัญญา คือ รู้จักตน

อัตตัญญา คือ รู้จักตน รู้ว่าตนเองมีคุณสมบัติ มีความสามารถอย่างไร และต้องรู้จักพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ผู้ที่ต้องการพัฒนาพฤติกรรมนั้น จะต้องสำรวจอยู่เสมอว่าตนเองมีจุดอ่อน จุดแข็งอะไรแล้วดำเนินการปรับปรุงจุดอ่อนของตน ในขณะที่เดียวกันก็พัฒนาจุดแข็งของตนให้ดีขึ้นเรื่อยๆ กล่าวคือ การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งโลกอย่างแท้จริง เพื่อให้สามารถนำพามวลชนและองค์กรไปสู่จุดหมายได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อัตตัญญา หมายถึง การรู้จักตนเกี่ยวกับศรัทธา ศีล จาคะ สุตะ ปัญญา เป็นต้น ดังที่ปรากฏในธัมมัญญสูตร^๙ ว่า ภิคุษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักตน คือ รู้ว่าตนเองนั้นมีศรัทธา ความเชื่อ มีศีล มีระเบียบวินัย มีสุตตะ คือ การศึกษาเล่าเรียน ได้ยิน ได้ฟัง มีจาคะ แบ่งปัน การปล่อยวาง มีปัญญา ความรู้ ความสามารถอยู่ประมาณเท่าใดบ้าง แล้ววางตนให้เหมาะสมกับฐานะ ภาวะ ความรู้ ความสามารถของตนเอง ไม่ทำให้เกิดความรู้ ความสามารถของตนเอง ดังนี้เรียกว่า เป็นผู้รู้จักตน^{๑๐}

๔) มัตตัญญา คือ รู้จักประมาณ

มัตตัญญา คือ รู้จักประมาณ รู้จักความพอดี กล่าวคือ ต้องรู้จักขอบเขตความพอเหมาะในการทำงานในเรื่องต่างๆ ดังนั้น การพัฒนาพฤติกรรมจะต้องรู้จักความพอเหมาะพอควรในการที่จะทำกิจการทุกอย่างให้ลุล่วงไปด้วยดีตามเป้าหมายที่วางไว้ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า มัตตัญญา หมายถึง รู้ประมาณในการรับปัจจัย ๔ ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร ว่า ภิคุษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักประมาณในการบริโภคปัจจัย ๔ ในการเลี้ยงชีพ เช่น การรู้จักประมาณในการรับประเคน หรือการใช้สอยจีวร การรับประทานอาหารบิณฑบาตและบริโภคอาหารให้พอประมาณแก่อรรถภาพของตน ไม่มากไม่น้อยเกินไป การใช้เสนาสนะที่อยู่อาศัย ให้พอสมควรเหมาะสมกับสมณะสารูป ยารักษาโรคและบริวารอื่นๆ ที่ภิกษุเข้าไปเกี่ยวข้อง ต้องให้รู้จักความพอดีแก่ตนเอง หากภิกษุไม่รู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ ไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นมัตตัญญา แต่เพราะภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ จึงเรียกเธอว่า เป็นมัตตัญญา^{๑๑} การรู้ประมาณ ตามหลักมัตตัญญา ย่อมทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความสุข ความเจริญ พอเหมาะแก่ฐานะของตนโดยรู้จักความพอดีในการดำเนินชีวิตทุกอย่างได้ถูกต้องเหมาะสม ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาตนที่ดีตามหลักมัตตัญญา ย่อมนำมาซึ่งความพอเหมาะพอควร ให้การดำเนินกิจการงานต่างๆ ทำให้สามารถนำพามวลชน หมู่คณะ ไปสู่ความสุขสงบ ปลอดภัย และความเจริญอย่างแท้จริง

๕) กาลัญญา คือ รู้จักเวลา

กาลัญญา คือ รู้จักเวลา รู้จักเวลาที่ควรประกอบกิจการงานต่างๆ หรือทำงานให้ทันกับเวลา เหมาะกับเวลาและรู้คุณค่าของเวลา ผู้ที่จะพัฒนาตนเองให้ประสบความสำเร็จนั้น จะต้องเป็นผู้รู้จักการบริหารเวลาหรือวางแผนให้เหมาะสมกับเวลาอย่างถูกต้อง ในทางพระพุทธศาสนากล่าวถึง กาลัญญาได้ว่า การรู้จักแนวปฏิบัติอันเหมาะสมกับกาลเทศะ ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๑๒} ว่า ภิคุษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบไปด้วยความรู้ว่า เวลานี้เป็นเวลาควรศึกษา ควรถาม เวลานี้ ควรเป็นเวลาทำ

^๙ อัง.สตุตตก. ๒๓/๖๕/๑๔๓.

^{๑๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ภาษารธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^{๑๑} อัง.สตุตตก. ๒๓/๖๕/๑๔๓.

^{๑๒} อัง.สตุตตก. ๒๓/๖๕/๑๔๔.

ความเพียร ควรหลีกเลี่ยงจากหมู่คือ รู้จักการปฏิบัติให้สอดคล้องกับกาลเทศะให้เหมาะสมกับสมณะ รู้คุณค่าของเวลา เมื่อภิกษุมีความรู้ความเข้าใจในการใช้เวลา ย่อมจะเป็นผู้มีความเจริญในพระพุทธศาสนา เพราะทำให้ถูกกับกาลเวลา

๖) ปริสัญญุตตา คือ รู้ชุมชน

ปริสัญญุตตา คือ รู้ชุมชน รู้สังคม ตั้งแต่ในขอบเขตที่กว้างขวางจากสังคมโลก สังคมประเทศชาติ ว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอย่างไร จะได้สามารถเข้าใจความต้องการของสังคมนั้นได้ถูกต้อง^{๑๓} หรือแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด นอกจากนี้ยังต้องรู้เข้าใจในระเบียบ กฎเกณฑ์ วัฒนธรรม ประเพณีของสังคมนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงสถานการณ์ต่างๆ ของสังคมนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง จะได้สามารถนำความสงบสุข สันติสุขความก้าวหน้ามาสู่มวลชน หมู่คณะและสังคมได้ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าว ปริสัญญุตตา หมายถึง การรู้จักบริษัท และแนวปฏิบัติของบริษัท ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๑๔}

๗) บุคคลโปรปริญญุตตา คือ รู้จักบุคคล

บุคคลโปรปริญญุตตา คือ การรู้จักบุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องกับ รู้ว่าควรจะทำปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสมและได้ผลอย่างไร ดังนั้น พัฒนาตนย่อมต้องรู้จักบุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี เพื่อให้สามารถเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน ในการพัฒนาตนทุกๆ ด้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์และคุณค่าแก่ผู้พัฒนาตนทุกคน ตลอดจนสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับหมู่คณะและองค์กรได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึง บุคคลโปรปริญญุตตา คือ การรู้จักบุคคลและลักษณะความต้องการของบุคคล ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๑๕} ว่า ภิกษุผู้ที่มีความรู้เรื่องบุคคลของภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักบุคคล ๒ จำพวก ได้แก่

๑) รู้ลักษณะบุคคลผู้ที่เป็นบัณฑิต รู้บุคคลที่มีความต้องการจะพบบุคคลผู้เป็นพระอริยะ หรือผู้ที่เป็นบัณฑิต เป็นคนดีมีศีลธรรม สนใจในคำสั่งสอน แล้วนำมากระทำตามคำสั่งสอนนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองหรือผู้อื่น

๒) รู้จักลักษณะของบุคคลที่ไม่ใช่บัณฑิต ไม่ต้องการเห็นบุคคลที่เป็นบัณฑิตหรือพระอริยะและไม่ต้องการจะฟังธรรมคำแนะนำสั่งสอนจากท่านผู้รู้ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การรู้จักบุคคลผู้เป็นบัณฑิตย่อมนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น แต่หากคบคนพาลย่อมนำไปสู่ความหายนะทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย ดังนั้น ผู้ที่พัฒนาตนเองจึงควรเลือกคบบุคคลที่ดี เพื่อให้สามารถนำความเจริญมาสู่ตนเองและหมู่คณะได้ตลอดไป

สรุปว่า การพัฒนาตนที่ดีตามหลักบุคคลโปรปริญญุตตานี้ จะต้องรู้จักบุคคล ประเภทของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องกับโดยเฉพาะการฝึกตนเองตามสัปปุริสธรรม ให้สามารถปฏิบัติต่อตนเองและคนอื่นได้อย่างถูกต้องเหมาะสมได้ผล ตลอดจนสามารถเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน ในการบริหารกิจการงานทุกๆ ด้านก็เพื่อทำให้เกิดประโยชน์และความก้าวหน้าทั้งแก่ผู้ปฏิบัติงาน หมู่คณะและองค์กรตามเป้าหมายที่ได้วางไว้ผู้พัฒนาตนจะต้องรู้จักเลือกบุคคลผู้เป็นคนดี ผู้เป็นบัณฑิต เพื่อ

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ภาวะผู้นำ*, อ่างแก้ว, หน้า ๒๗.

^{๑๔} อัง.สตุตตก. ๒๓/๖๕/๑๔๕.

^{๑๕} อัง.สตุตตก. ๒๓/๖๕/๑๔๕.

ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง หมุ่คณะและสังคมเพราะการเลือกคบคนไม่ดี หรือคนพาล ย่อมนำมาซึ่งความหายนะแก่ตนเอง หมุ่คณะและสังคม ดังนั้น ผู้พัฒนาตนจึงควรพิจารณาวิเคราะห์ในการเลือกคบคนดี เพื่อให้สามารถนำความสุขความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตนเอง หมุ่คณะและองค์กรได้ตลอดไปจากที่กล่าวมาแล้ว สามารถวิเคราะห์ให้เห็นว่า หลักสัปปุริสธรรม เท่าที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีจำนวนมากซึ่งล้วนแต่เป็นคุณธรรมสำหรับคนดี และในขณะเดียวกันก็เป็นคุณธรรมที่สำคัญของการพัฒนาตน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นในการส่งเสริมผู้นำที่เป็นคนดี มีจริยธรรม มีคุณธรรม มาปกครองหมุ่คณะ สังคม และประเทศชาติ เพื่อให้เกิดความสงบสุขการพัฒนาหมุ่คณะ สังคมและประเทศชาติ ให้มีศักยภาพที่มั่นคงและก้าวหน้าตลอดไปในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สัปปุริสธรรมเป็นธรรมของสัปปุริสชน คือ คนดี หรือ คนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติความเป็นคนที่สมบูรณ์และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการพัฒนาตนให้สมบูรณ์ ในการนิยามความหมายของสัปปุริสธรรม ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทัศนะต่างๆ ไว้ดังนี้

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺฐายี) กล่าวว่า สัปปุริสธรรม ๗ หมายถึง คุณธรรม ๗ ประการ ที่บริบูรณ์ในผู้ใดย่อมบุคคลนั้นให้เป็นสัปปุริสชนที่เจริญด้วยคุณสมบัติควรแก่ความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย ทำให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติกิจการงานให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี และเป็นหลักปฏิบัติเพื่อทำคนให้เป็นผู้สงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้^{๑๖}

จ. เปรียญ กล่าวว่า หลักสัปปุริสธรรม ๗ หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดีบุคคลที่มีคุณธรรมประจำใจ โดยยึดเอาหลักสัปปุริสธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต บุคคลที่ยึดเอาหลักสัปปุริสธรรม เป็นธรรมประจำใจยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ดี เพราะเป็นผู้มีเหตุผลมีผลในการปฏิบัติตน เมื่อบุคคลรู้จักเหตุผลแล้ว การปฏิบัติตนก็เพียบพร้อมด้วยความดี คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล แล้วบุคคลนั้นเป็นคนดี คือ สัตบุรุษในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นคนดี เพราะเป็นผู้รักสงบ รักความเที่ยงธรรม รู้จักหน้าที่ของตน รู้จักกาลเทศะ มีเหตุมีผลในการทำงาน โดยเฉพาะผู้ที่ทำหน้าที่ปกครองคนอื่น จะสามารถบริหารงานได้อย่างราบรื่น^{๑๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายของสัปปุริสธรรม ๗ ว่าเป็นธรรมสัตบุรุษธรรมที่ให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนที่สมบูรณ์ผู้สามารถนำบุคคลและสังคมไปสู่ความสำเร็จได้^{๑๘}

จากความหมายของสัปปุริสธรรมเป็นธรรมของสัตบุรุษหรือธรรมของคนดีคนที่สมบูรณ์แบบหรือมนุษย์โดยสมบูรณ์การเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติประกอบด้วยคุณสมบัติ ๗ ประการ

วันทนา เมืองจันทร์ ได้เสนอแนะว่าสัปปุริสธรรมเป็นธรรมของสัตบุรุษซึ่งเป็นคุณสมบัติของคนดีเป็นธรรมที่ใช้ในการครองตนครองคนและครองงานผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำมา

^{๑๖} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺฐายี), สัปปุริสธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๙), หน้า ๑๒.

^{๑๗} พระสามารถ อานนโท, “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม”, วิทยานิพนธ์ศาสตราจารย์, วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘, หน้า ๓๓-๓๔.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ, อ่างแก้ว, หน้า ๒๕.

ประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในฐานะผู้บริหารในยุคปฏิรูปการศึกษาได้เป็นอย่างดี^{๑๙}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของสัปปุริสธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษคือ เป็นคุณธรรมหรือคุณสมบัติของคนดีเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนดีเป็นผู้ควรแก่การยกย่องนับถือเป็นคนที่สามารถให้การแนะนำในการดำเนินชีวิตที่ถูกด้วยต้องความปรารถนาดี^{๒๐}

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน) ตรัสว่าสัปปุริสธรรมเป็นหลักธรรมที่สำคัญของมนุษย์ เป็นสมบัติเป็นคุณลักษณะของมนุษย์มีปัญญารู้ได้ทำได้เข้าใจว่าความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมที่ดีที่ประเสริฐมนุษย์มีสติปัญญารักษาความดีงานของให้สมบูรณ์ด้วยหลักธรรมนี้เพื่อให้ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คงอยู่สัปปุริสธรรมเป็นหลักธรรมที่ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำไปแนวทางในการปฏิบัติงานเพื่อทำให้การทำงานร่วมกับผู้อื่นประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพช่วยให้เป็นคนตระหนักในเหตุผลรู้จักการวางตัวพอเหมาะพอดีทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมและมีความเป็นตัวของตัวเอง^{๒๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายว่า สัปปุริสธรรม หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษมี ๗ ประการ คือ ๑) ธัมมัญญูตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ ๒) อตถัญญูตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้เหตุผล ๓) อตตัญญูตา รู้จักตน ๔) มัตตัญญูตา รู้จักประมาณ ๕) กาลัญญูตา รู้จักกาลเวลา ๖) ปริสัจญูตา รู้จักชุมชน สังคม ๗) ปุคคสัจญูตา รู้จักบุคคล คุณธรรม ๗ ประการอันเป็นคุณสมบัติภายในตัวผู้นำ ซึ่งมีคุณสมบัติทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันอย่างสมบูรณ์ ที่จะทำให้นำมาสามารถจัดการ สามารถปฏิบัติการในภาระงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จได้ตามเป้าหมาย^{๒๒}

ในสัปปุริสสูตร อุปริปัญญาสก มัชฌิมนิคาย^{๒๓} ปราภุพพุทโธวาทเรื่องธรรมของคนดี (สัตบุรุษ) คนที่สมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ชาติ มีธรรมะหรือคุณสมบัติที่ เรียกว่า สัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ

๑) ธัมมัญญูตา รู้หลักการ เมื่อดำรงตำแหน่ง มีฐานะ หรือจะทำอะไรก็ตาม ต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กฎเกณฑ์กติกาที่เกี่ยวข้อง เช่น อย่างผู้ปกครองประเทศชาติก็ต้องรู้หลัก รัฐศาสตร์ และรู้จักกติกาของรัฐ คือกฎหมาย ตั้งแต่รัฐธรรมนูญลงมา แล้วก็ยืนอยู่ในหลักการ ตั้งตนอยู่ในหลักการให้ได้ชุมชน สังคม องค์กร หรือกิจการอะไรก็ตาม ก็ต้องมีหลักการ มีกฎ มีกติกาที่ผู้นำจะต้องรู้ชัด แล้วก็ตั้งมั่นอยู่ในหลักการนั้น

^{๑๙} วันทนา เมืองจันทร์, **วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : วันทิพย์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๒๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ภาษาธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^{๒๑} สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน), **ธรรมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๒.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๖.

^{๒๓} ม.อ. ๑๔/๒๗๕/๑๓๘.

๒) อุตัญญตา รู้จุดหมาย ผู้นำถ้าไม่รู้จุดหมายก็ไม่รู้ว่าจะนำคนและกิจการไปไหน นอกจากรู้จุดหมาย มีความชัดเจนในจุดหมายแล้ว จะต้องมีความแน่วแน่มุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงจุดหมายด้วย ข้อนี้เป็นคุณสมบัติที่สำคัญมาก เมื่อใจมุ่งจุดหมาย แม้มีอะไรมากระทบกระทั่ง ก็จะไม่หวั่นไหวอะไรไม่เกี่ยวข้อง ไม่เข้าเป้า ไม่เข้าแนวทางก็ไม่มัววุ่นวาย ใครจะพูดว่าตาเห็นบนแหมเมื่อไม่ตรงเรื่องก็ไม่มัวว้อสา ไม่เก็บเป็นอารมณ์ ไม่ยุ่งกับเรื่องจุกจิกไม่เป็นเรื่อง เอาแต่เรื่องที่เขาแนวทางสู่จุดหมาย ใจมุ่งสู่เป้าหมาย อย่างชัดเจน และมุ่งมั่นแน่วแน

๓) อัตตัญญตา รู้ตน คือ ต้องรู้ว่าตนเองคือใครมีภาวะเป็นอะไร อยู่ในสถานะใด มีคุณสมบัติ มีความพร้อม มีความถนัด สติปัญญา ความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน มีข้อยิ่งข้อหย่อน จุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องสำรวจตนเอง และเตือนตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาปรับปรุงตัวเอง ให้มีคุณสมบัติความสามารถยิ่งๆ ขึ้นไปไม่ใช่ว่าเป็นผู้นำแล้วจะเป็นคนสมบูรณ์ไม่ต้องพัฒนาตนเอง ยิ่งเป็นผู้นำก็ยิ่งต้องพัฒนาตนเองตลอดเวลาให้นำได้ดียิ่งขึ้นไป

๔) มัตตัญญตา รู้ประมาณ คือ รู้จักความพอดี หมายความว่าต้องรู้จักขอบเขตขีดขิ้นความพอเหมาะที่จะจัดทำในเรื่องต่างๆ ท่านยกตัวอย่าง เช่น ผู้ปกครองบ้านเมืองรู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาญา และการเก็บภาษี เป็นต้น ไม่ใช่เอาแต่จะให้ได้อย่างใจ และต้องรู้จักว่าในการกระทำนั้นๆ หรือในเรื่องราวนั้นๆ มีองค์ประกอบหรือมีปัจจัยอะไรเกี่ยวข้องบ้างทำแค่ไหนองค์ประกอบของมันจะพอดี ได้สัดส่วนพอเหมาะ การทำการต่างๆ ทุกอย่างต้องพอดีถ้าไม่พอดีก็พลาดความดีจึงจะทำให้เกิดความสำเร็จที่แท้จริง ฉะนั้นจะต้องรู้จักประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องและจัดให้ลงตัวพอเหมาะพอดี

๕) กาลัญญตา รู้กาล คือ รู้จักเวลา เช่น รู้ลำดับ ระยะเวลา จังหวะ ปริมาณ ความเหมาะสมของเวลาว่า เรื่องนี้จะลงมือตอนไหน เวลาไหนจะทำอะไรอย่างไร จึงจะเหมาะ ดังจะเห็นว่าแม้แต่การพูดก็ต้องรู้จักกาลเวลา ตลอดจนรู้จักวางแผนงานในการใช้เวลา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ เช่น วางแผนว่าสังคมมีแนวโน้มจะเป็นอย่างไรในเวลาข้างหน้าเท่านั้น และเหตุการณ์ทำนองนี้จะเกิดขึ้น เราจะวางแผนรับมือกับสถานการณ์นั้นอย่างไร

๖) ปริสัญญตา รู้ชุมชน คือ รู้สังคมตั้งแต่ในขอบเขตที่กว้างขวาง คือ รู้สังคมโลก รู้สังคมของประเทศชาติว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอะไร มีความต้องการโดยเฉพาะถ้าจะช่วยเหลือเขา ก็ต้องรู้ปัญหาความต้องการของเขา แม้แต่ชุมชนย่อยๆ ถ้าเราจะช่วยเหลือเขา เราต้องรู้ความต้องการของเขา เพื่อสนองความต้องการได้ถูกต้อง หรือแก้ไขปัญหาก็ได้ตรงจุด

๗) ปุคคลัญตา รู้บุคคล คือ รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคนที่มาร่วมงานร่วมการร่วมไปด้วยกัน และคนที่เราไปให้บริการตามความแตกต่างเฉพาะตัว เพื่อปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสม และได้ผล ตลอดจนสามารถบริการให้ความช่วยเหลือได้ตรงตามความต้องการ รู้ว่าจะใช้วิธีสัมพันธ์พูดจาแนะนำติชมหรือจะให้เขายอมรับได้อย่างไร โดยเฉพาะในการใช้คน ซึ่งต้องรู้ว่าคนไหนเป็นอย่างไร มีความถนัดอาศัยความสามารถอย่างไรเพื่อใช้คนให้เหมาะกับงาน

นอกจากนั้นก็รู้ประโยชน์ที่เขาพึงได้ เพราะว่าเป็นการทำงานนั้นไม่ใช่ว่าจะเอาเขามาเป็นเพียงเครื่องมือทำงานได้ แต่จะต้องให้คนที่ทำงานทุกคนได้ประโยชน์ ได้พัฒนาตัวเอง ผู้นำควรรู้ว่า เขาควรจะได้ประโยชน์อะไรเพื่อความเจริญงอกงามแห่งชีวิตที่แท้จริงของเขาด้วย ที่กล่าวมานี้ คือ หลักธรรม

ที่เรียกว่า สัปปุริสธรรม ๗ ประการ^{๒๔} ถ้ามีคุณธรรม ๗ ประการนี้แม้จะไม่มีคุณสมบัติข้ออื่นก็เป็นผู้นำได้เพราะรู้จักประกอบและปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอที่จะจัดการให้ได้ผลสามารถจัดวางวิธีปฏิบัติการที่เหมาะสมให้บรรลุผลสำเร็จได้

สรุปว่า ในทางพระพุทธศาสนาคุณสมบัติของผู้นำที่ดีควรมีลักษณะต่างๆ ดังนี้ คือ สติ ปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลตามหลักธรรมในทางพุทธศาสนาเช่นมีพรหมวิหาร ๔ มีองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ ก็จะมีคุณสมบัติที่ดีได้ และสามารถนำไปปฏิบัติการให้งานบรรลุความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ สัปปุริสธรรม ๗ คือ คุณธรรมที่สำคัญ สำหรับสัปปุริสชน หรือคนดีและเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้พัฒนาที่สมบูรณ์แบบด้วย คุณธรรมทั้ง ๗ ประการย่อมนำบุคคลนั้นไปสู่ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกได้ว่าเป็นคนสมบูรณ์แบบ^{๒๕}

๒.๔ สัปปุริสธรรม ๗ ประการ

คุณธรรม คือ คุณงามความดีเป็นตัวอย่างกำหนดให้คนประพฤติปฏิบัติดีผู้บริหารในฐานะเป็นหัวหน้าต้องปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาสมควรต้องกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่นและจะต้องบังคับใจตนเองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงามมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๔.๑ การรู้จักเหตุ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมายของการรู้จักเหตุ คือ การรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งๆ ที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผลเช่นมีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรมีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไรจึงจะเป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ^{๒๖}

สมหวัง วิทยาปัญญาพนันท์ ให้ความหมายของการรู้จักเหตุ คือ การรู้จักวิเคราะห์สาเหตุของสถานการณ์และความเป็นไปของชีวิตหรือรู้หลักความจริงจะคิดจะทำอะไรก็มีหลักมีความรู้และความเข้าใจสิ่งๆ ที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุและผล^{๒๗}

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักเหตุ คือ สำหรับผู้บริหารที่จะนำไปใช้คือต้องศึกษาว่าในฐานะที่เป็นผู้บริหารจะต้องมีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรเพื่อการศึกษาและต้องรู้ว่าหน้าที่ของตนจะต้องทำอะไรอย่างไรเพื่อเป็นการเตรียมการวางแผนการดำเนินงานเพื่อให้การดำเนินงานที่บรรลุถึงผลสำเร็จ^{๒๘}

^{๒๔}ที่.ปา. ๑๑/๓๓๑/๒๖๔.

^{๒๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมนุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔.

^{๒๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖๓.

^{๒๗}สมหวัง วิทยาปัญญาพนันท์, **บริหารด้วยสัปปุริสธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ใจการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔.

^{๒๘}วันทนา เมืองจันทร์, **วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของการรู้จักเหตุคือเป็นผู้รู้จักสาเหตุต้นตอของผลที่เกิดขึ้นรู้จักหลักความจริงเช่นรู้ว่าอะไรเป็นเหตุแห่งความสุขและความทุกข์อะไรเป็นเหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญทำอย่างไรจึงจะมั่งคั่งรู้จักกรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นกุศลกรรมเพราะกรรมแต่ละอย่างล้วนเป็นสาเหตุต้นตอให้เกิดผลทั้งสิ้น^{๒๙}

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ตรัสว่าการรู้จักเหตุ คือ รู้จักพิจารณาเหตุใดจักให้เกิดผลใดทำอะไรรู้เสียก่อนว่าเมื่อทำแล้วผลที่เกิดจะเป็นเช่นไรก่อนจะทำการทุกอย่างต้องรู้ว่าเป็นการทำที่เป็นเหตุดีหรือไม่ดีสรุปว่าผู้บริหารสถานศึกษาที่ยึดหลักธรรมข้อนี้เป็นผู้บริหารที่รู้จักพิจารณาวิเคราะห์หาเหตุของสถานการณ์และมีความรับผิดชอบในขณะที่ปฏิบัติงานเป็นการวางแผนการดำเนินงานเพื่อให้การทำหน้าที่บรรลุผลสำเร็จ^{๓๐}

๒.๔.๒ การรู้จักผล

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายของการรู้จักผล คือ การจักจุ่มงหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำรู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไรที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะการงานอะไร^{๓๑}

สมหวัง วิทยาปัญญานนท์ ให้ความหมายของการรู้จักผลคือรู้ผลที่เกิดแต่เหตุเห็นตำรวจจับผู้ร้ายมาได้ย่อมทราบว่ามีผู้ร้ายคนนั้นต้องทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งจึงถูกตำรวจจับหรือนายกได้รับรางวัลจากครูเพราะสอบได้ที่ ๑ ก็ย่อมเป็นเพราะนายกมีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษา^{๓๒}

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักผลคือผู้บริหารที่จะนำไปใช้ผู้บริหารต้องบริหารโดยยึดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์สามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับจากการดำเนินงานต่างๆ อย่างถูกต้องรู้จักและเข้าใจวัตถุประสงค์ของเป้าหมายของหลักสูตร^{๓๓}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของการรู้จักผล คือ เป็นผู้รู้จักผลหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำ สามารถรู้ถึงความมุ่งหมายของกรรมแต่ละอย่างได้ชัดเจนรู้ว่า เช่น ประพฤติตามธรรมข้อนี้จะได้รับผลอย่างไรรู้จักที่จะไขว่คว้าหาประโยชน์ให้แก่ตัวเองเพราะเห็นด้วยปัญญาว่าเกิดผลดีจากการปฏิบัติ^{๓๔}

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ตรัสว่าการรู้จักผล คือ การรู้จักว่าสิ่งที่ตนกำลังได้รับนั้นเกิดจากเหตุใดเป็นผลอันเกิดจากการกระทำอย่างไรผลดีที่กำลังได้รับเกิดจากเหตุใดอย่างไรผลร้ายที่กำลังได้รับเกิดจากเหตุอะไร^{๓๕}

^{๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ภาษาธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^{๓๐} สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ธรรมศึกษา**, อ่างแก้ว, หน้า ๕๖.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, อ่างแก้ว, หน้า ๒๗.

^{๓๒} สมหวัง วิทยาปัญญานนท์, **บริหารด้วยสัมปยุตธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๒๕.

^{๓๓} วันทนา เมืองจันทร์, **วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา**, อ่างแก้ว, หน้า ๒๑-๒๒.

^{๓๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ภาษาธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^{๓๕} สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ธรรมศึกษา**, อ่างแก้ว, หน้า ๔๗.

สรุปว่า ผู้พัฒนาตนเองนั้น จะต้องพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบเสียก่อนจะลงมือปฏิบัติ เพราะเข้าใจดีว่าผลทั้งหลายย่อมมีมาแต่เหตุการณ์กระทำของผู้พัฒนาในการรู้จักความหมายและความมุ่งหมายของหลักการในการปฏิบัติงานรู้จักและเข้าใจวัตถุประสงค์ของเป้าหมายในกิจการนั้นสามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับการดำเนินงานต่างๆ อย่างถูกต้อง

๒.๔.๓ การรู้จักตน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมายของการรู้จักตนเอง คือ การรู้จักตนเองโดยฐานะกำลังความรู้ความถนัดความสามารถและคุณธรรมว่ามีเท่าไรอย่างไรแล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมและดำเนินการต่างๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ตลอดจนแก้ไขพัฒนาปรับปรุงตนเองให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป^{๓๖}

สมหวัง วิทยาปัญญาพนธ์ ให้ความหมายของการรู้จักตนเอง คือ รู้ว่าตนใครมีฐานะสติปัญญาความรู้ความสามารถและคุณธรรมเพียงใดไม่สำคัญผิดจากสิ่งที่เป็จริง เพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงนั้น^{๓๗}

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักตนเอง คือ การรู้จักตนว่าต้องวิเคราะห์ตนเองได้ว่าโดยฐานะกำลังความรู้ความถนัดความสามารถและคุณธรรมมีเท่าใดเพื่อจะได้พัฒนาตนแก้ไขปรับปรุงตนเป็นการเตรียมตัวให้สอดคล้องกับงานที่จะต้องปฏิบัติ^{๓๘}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของการรู้จักตนเอง คือ ความรู้จักประมาณตนในเรื่องต่างๆ ทั้งฐานะความเป็นอยู่หน้าที่การงานรวมถึงความคิดจิตใจเมื่อรู้ว่าตนมีกำลังมีความคิดอย่างไรมีอุปนิสัยอย่างไรชอบหรือไม่ชอบเป็นเหตุให้เป็นคนวางตัวดีมีมารยาทอ่อนน้อมถ่อมตนรู้จักประมาณตนทำอะไรพอควรแก่กำลัง^{๓๙}

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน) ตรัสว่าการรู้จักตนเอง คือ การรู้จักตนเป็นสิ่งจำเป็นมากเมื่อรู้ว่าตนเองเป็นใครมีภาวะและฐานะอย่างไรจะได้ต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับภาวะและฐานะของตนเพื่อรักษาความมีคุณค่าของตัวเองไว้ได้^{๔๐}

สรุปว่า ผู้พัฒนาตนเองจะสามารถวิเคราะห์ตนเองได้อย่างถูกต้องตรงกับความเป็นจริงแล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมรู้จักแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์อันจะเกิดผลดีต่องานในหน้าที่

๒.๔.๔ การรู้จักประมาณ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมายของการรู้จักประมาณ คือ รู้ประมาณรู้จักพอดี เช่นรู้จักประมาณในการบริโภคในการใช้จ่ายทรัพย์สินรู้จักความพอเหมาะพอดีการปฏิบัติกิจและทำการ

^{๓๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๕.

^{๓๗}สมหวัง วิทยาปัญญาพนธ์, บริหารด้วยสัจธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๕๒.

^{๓๘}วันทนา เมืองจันทร์, วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๒๓.

^{๓๙}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ภาษาธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^{๔๐}สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน), ธรรมศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๕๔.

ต่างๆ ทำทุกอย่างด้วยความเข้าใจชอบใจหรือเอาแต่ใจของตนแต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา^{๕๑}

สมหวัง วิทยาปัญญานนท์ ให้ความหมายของการรู้จักประมาณ คือ ความพอดีความพอเหมาะความพอควรการรู้จักประมาณ คือ การรู้จักทำทุกสิ่งทุกอย่าง หรือดำเนินชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม^{๕๒}

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักประมาณ คือ ผู้บริหารรู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูดรู้จักประมาณในการบริหารงบประมาณ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับตัวผู้เรียนโดยการมุ่งพัฒนาให้เกิดคุณภาพการศึกษาคุณภาพชีวิตและคุณธรรมในตัวผู้เรียน^{๕๓}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช) ให้ความหมายของการรู้จักประมาณ คือ ความเป็นคนรู้จักความพอดีความพอเหมาะไม่มากเกินไปทุกๆ เรื่องรู้จักความพอดีในการพูดในการทำงานในการหาทรัพย์สินในการจ่ายทรัพย์สินโดยรู้จักประมาณกำลังตนเองเป็นสาเหตุให้เป็นคนมีความพอดีรู้จักพอไม่ทำอะไรเกินกำลังกาย^{๕๔}

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญสุวฑฺฒโน) ตรัสว่าการรู้จักประมาณคือรู้จักประมาณว่าควรทำอะไรใดเพียงใดที่เป็นการพอเหมาะพอควรแก่ฐานะของตนพอเหมาะพอควรแก่ผู้เกี่ยวข้องพอเหมาะพอควร มีพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า “ความรู้จักประมาณยังประโยชน์ให้สำเร็จ”^{๕๕}

สรุปได้ว่า การพัฒนาตนตามหลักธรรมข้อนี้ การกระทำของผู้พัฒนาในการรู้จักความพอเหมาะพอดีในการปฏิบัติงานของผู้บริหารให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผนของทางราชการ

๒.๔.๕ การรู้จักเวลา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายของการรู้จักเวลา คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจการหน้าที่การทำงานปฏิบัติการต่างๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่นเช่นรู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไรและทำให้ตรงเวลาให้เป็นเวลาให้ทันเวลาให้พอเวลาให้เหมาะเวลาให้ถูกเวลาตลอดจนรู้จักประมาณเวลาและวางแผนการใช้เวลา^{๕๖}

สมหวัง วิทยาปัญญานนท์ ให้ความหมายของการรู้จักเวลา คือ รู้จักเวลาที่เหมาะสมในการทำกิจกรรมต่างๆ และรู้จักปฏิบัติตนให้ถูกต้องกับกาลเทศะ^{๕๗}

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักเวลา คือ รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ต้องใช้ในการวางแผนการเตรียมการว่าขณะนี้ในฐานะที่ตนเป็นผู้บริหารนั้นมีการ

^{๕๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๕.

^{๕๒}สมหวัง วิทยาปัญญานนท์, บริหารด้วยสัมปยุตธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๕๔.

^{๕๓}วันทนา เมืองจันทร์, วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๕๔}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช), ภาษาธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^{๕๕}สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ธรรมศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๕๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

^{๕๗}สมหวัง วิทยาปัญญานนท์, บริหารด้วยสัมปยุตธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๕๔.

ประเมินผลโดยใช้แฟ้มสะสมงานเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องเร่งเตรียมการเพื่อรองรับการประกันคุณภาพภายในและการประกันคุณภาพภายนอก^{๔๘}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของการรู้จักเวลา คือ ความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของกาลเวลารู้ว่าเวลาใดทำงานเวลาใดควรหยุดรู้ว่า สิ่งนี้ควรทำเวลาใดไม่ควรทำเวลาใดรู้จักประมาณเวลาในการทำงานทุกอย่างเป็นเหตุให้เป็นคนตรงเวลารู้คุณค่าของเวลาทำงานได้เสร็จตรงตามเวลาทำให้ได้รับความนิยมนัยยกย่องส่งผลให้เกิดความเจริญ^{๔๙}

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ตรัสว่าการรู้จักเวลา คือ รู้ว่าเวลาใดควรทำหรือไม่ควรทำอะไรการทำผิดเวลาย่อมไม่เกิดผลสำเร็จย่อมไม่เกิดผลดี

สรุปว่า การพัฒนาตนด้วยวิธีปฏิบัติตามหลักธรรมข้อนี้ การกระทำของผู้พัฒนาตนในการเป็นคนตรงต่อเวลา รู้จักลำดับเวลา ความสำคัญของงานว่า ควรทำหรือควรจะทำก่อนอย่างมีความสุขเมื่อถึงเวลาทำงาน ควรทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถ^{๕๐}

๒.๔.๖ การรู้จักชุมชน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายของการรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่นรู้จักชุมชน รู้จักการอันควรประพฤติปฏิบัติในที่ชุมชนชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ควรต้องพูดอย่างนี้ชุมชนมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีมีความต้องการอย่างนี้ควรเกี่ยวข้องกับควรต้องสงเคราะห์ควรบำเพ็ญประโยชน์^{๕๑}

สมหวัง วิทยาปัญญานนท์ ให้ความหมายของการรู้จักชุมชน คือ การรู้จักหมู่คณะหรือกลุ่มชนว่าดีหรือไม่ดีควรคบหาสมาคมควรเข้าไปอยู่เป็นพวกหรือไม่เมื่ออยู่ในชุมชนหรือที่ประชุมนั้นๆควรวางตัวอย่างไรควรทำอะไรควรพูดอย่างไร^{๕๒}

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่นการปฏิบัติในถิ่นที่เป็นชุมชนผู้บริหารควรจะต้องรู้ว่าชุมชนที่ตั้งอยู่นั้นมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีอย่างไรผู้บริหารควรต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับความต้องการสงเคราะห์ควรรับใช้ควรบำเพ็ญประโยชน์อย่างไร^{๕๓}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของการรู้จักชุมชน คือ ความเป็นผู้รู้จักชุมชนหรือสังคมาศยอยู่ชุมชนในที่ทำงานชุมชนที่ตนจะเข้าไปหามีความต้องการหรือไม่ต้องการอะไรมีความเห็นมีข้อตกลงกันไว้อย่างไรจะเข้าไปหาหรือจะต้อนรับอย่างไรเพื่อให้ความร่วมมือช่วยเหลือชุมชนนั้นได้ถูกต้องและอยู่ในสังคมนั้นได้อย่างสงบสุขเป็นเหตุให้คนทำตัวได้ถูกต้องในชุมชนนั้นๆ^{๕๔}

^{๔๘} วันทนา เมืองจันทร์, วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๔๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช), ภาษาธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^{๕๐} สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ธรรมศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๖๐.

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

^{๕๒} สมหวัง วิทยาปัญญานนท์, บริหารด้วยสัปปุริสธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๕๓} วันทนา เมืองจันทร์, วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๕๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช), ภาษาธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ตรัสว่าการรู้จักชุมชน คือ รู้จักภาวะและฐานะนิสัยใจคอบุคคลนั้นๆ ให้ถูกต้องเพื่อว่าจะได้ปฏิบัติตนที่เกี่ยวข้องด้วยให้เหมาะให้ควรแก่ประชุมชนนั้น^{๕๕}

สรุปว่า การพัฒนาตนด้วยวิธีการปฏิบัติตามหลักธรรมข้อดังนี้ การกระทำของผู้พัฒนาตนในการปรับตัวให้เข้ากับชุมชนและเข้าใจในสภาพของชุมชนในด้านระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมประเพณี โดยการปรับปรุงตนเองให้เหมาะสมกับชุมชนนั้นๆ

๒.๔.๗ การรู้จักบุคคล

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายของการรู้จักบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลโดยอรรถยาศัยความสามารถและคุณธรรมใดๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไรและรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีไม่มีคติอะไรจะสัมพันธ์เกี่ยวข้องจะใช้จะยกย่องจะตำหนิหรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร^{๕๖}

สมหวัง วิทยาปัญญาพนธ์ ให้ความหมายของการรู้จักบุคคล คือ การรู้จักประเภทบุคคลแต่ละคนว่าฉลาดเป็นคนพาลหรือเป็นบัณฑิตมีความสามารถมีคุณธรรมแล้วเลือกคบหาให้เป็นคุณประโยชน์เลือกใช้ให้เหมาะสมแก่กิจการหรือเพื่อที่จะปฏิบัติกับเขาได้อย่างเหมาะสมและที่สำคัญก็คือจะได้สนทนากับเขาอย่างราบรื่น^{๕๗}

วันทนา เมืองจันทร์ ให้ความหมายของการรู้จักบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลเนื่องจากผู้บริหารนั้นจะต้องทำงานร่วมกับบุคคลหลายฝ่ายโดยส่วนใหญ่จะเป็นการทำงานในรูปคณะกรรมการผู้บริหารจะต้องรู้จักและเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าแต่ละบุคคลมีอรรถยาศัยความสามารถและคุณธรรมจึงจะสามารถปฏิบัติต่อบุคคลอื่นสัมพันธ์เกี่ยวข้องจะให้เกิดประโยชน์ยกย่องตามสมควรแห่งสถานภาพ^{๕๘}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของการรู้จักบุคคล คือ ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลที่ควรคบการรู้จักบุคคลแต่ละคนในแง่มุมต่างๆ เช่น อุปนิสัยใจคอมีคุณธรรมมีความประพฤติส่วนตัวและหน้าที่การงานและรู้จักที่จะเลือกคบหาบุคคลที่ควรคบเป็นเหตุให้รู้จักบุคคลแต่ละบุคคลโดยละเอียดถี่ถ้วนทำให้ได้คบหาแต่คนดีหรือทำให้เลือกใช้คนทำงานได้ถูกต้อง^{๕๙}

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ตรัสว่าการรู้จักบุคคล คือ รู้จักฐานะนิสัยใจคอของบุคคลนั้นๆ ให้ถูกต้องเพื่อจะได้ปฏิบัติตนกับผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยความเหมาะสมรู้จักว่าเขาเป็นบัณฑิต คือ คนดีจักได้เข้าไปใกล้ให้เหมาะแต่ละบุคคลไปภาษีติที่ว่า “คบคนพาลพาลพาไปหาผิดคบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล”^{๖๐}

^{๕๕} สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ธรรมศึกษา**, อ่างแล้ว, หน้า ๖๐.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

^{๕๗} สมหวัง วิทยาปัญญาพนธ์, **บริหารด้วยสัมปยุตธรรม**, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๕๘} วันทนา เมืองจันทร์, **วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๕๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช), **ภาษาธรรม**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^{๖๐} สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ธรรมศึกษา**, อ่างแล้ว, หน้า ๖๑.

สรุปว่า การพัฒนาตนด้วยวิธีการปฏิบัติตามหลักธรรมข้อนี้ การกระทำของผู้พัฒนาในการรู้จักบุคคลและเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยรู้จักเลือกบุคคลให้เหมาะสมกับงานเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติในการพัฒนาตนและสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้า

สัปปุริสธรรม ๗ ประการเหล่านี้ นอกจากจะทำให้ผู้พัฒนาตนเป็นแบบอย่างที่ดีทำให้สามารถรักษาความเป็นมนุษย์ของตนไว้ได้รวมถึงคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์ คือ เป็นคนดีคนฉลาด และเหมาะสมที่จะคบหาด้วยและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

บทที่ ๓

พฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑ ความหมายของพฤติกรรม

ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “พฤติกรรม” ไว้ดังนี้

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต กล่าวว่า พฤติกรรม (Behavior) หมายถึงสิ่งที่บุคคลกระทำ แสดงออก ตอบสนองหรือโต้ตอบต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในสภาพการณ์ใดสภาพการณ์หนึ่งที่สามารถสังเกตเห็นได้ ได้ยิน อีกทั้งวัดได้ตรงกัน ด้วยเครื่องมือที่เป็นวัตถุวิสัย ไม่ว่าจะการแสดงออกหรือการตอบสนองนั้นจะเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกร่างกายก็ตาม เช่น การร้องไห้ การกิน การวิ่ง การขำ การอ่านหนังสือ การเดินของชีพจร การเต้นของหัวใจ การกระตุกของกล้ามเนื้อ เป็นต้น^๑

พรรณราย ทรัพย์ะประภา ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรม (Behavior) คือ การกระทำใดๆ ก็ตามซึ่งสามารถสังเกตได้โดยบุคคลอื่น หรือ โดยการใช้เครื่องมือ พฤติกรรมมิได้หมายความเฉพาะแต่เพียงการแสดงออกทางด้านร่างกายภายนอกเท่านั้น ยังรวมไปถึงการกระทำหรือกิจกรรมภายในความรู้สึกของบุคคลด้วย^๒

ประสาน-ทิพวรรณ หอมพูล ได้ให้ความหมายของ คำว่า “พฤติกรรม” ไว้ดังนี้

๑) หมายถึง การกระทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งสิ่งมีชีวิตและบุคคลอื่นสามารถสังเกตเห็นได้จากการกระทำกิจกรรมเหล่านั้น ซึ่งมีทั้งทางดีและทางไม่ดี เช่น การหัวเราะ การร้องไห้ เสียใจ การออกกำลังกาย เป็นต้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นผลจากกระบวนการทางจิตวิทยา ได้แก่ การตั้งใจ การเรียนรู้ การจำ การลืม และความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น

๒) หมายถึง กระบวนการต่างๆ ของบุคคลที่ปฏิบัติต่อสภาพแวดล้อมของบุคคลเหล่านั้นออกมาในรูปของการกระทำ หรือการแสดงออกของมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ภายใต้กลไกของความรู้สึกนึกคิดของตนเอง

มนุษย์ทุกคนจะมีกระบวนการของพฤติกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ทุกคนจะมีความต้องการและมีสาเหตุจูงใจเป็นของตนเองอยู่ตลอดเวลา และสามารถตัดสินใจที่จะกระทำการต่างๆ ด้วยความรู้สึกนึกคิดเป็นของตนเอง สิ่งปรากฏออกมาเป็นพฤติกรรมของมนุษย์^๓

กันยา สุวรรณแสง ได้ให้ความหมายไว้ว่า พฤติกรรม คือ กิริยา อากาธ บทบาท ลีลา ท่าทางการประพฤติ ปฏิบัติ การกระทำที่แสดงออกให้ปรากฏสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่งใน

^๑สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, การปรับพฤติกรรม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๒.

^๒พรรณราย ทรัพย์ะประภา, จิตวิทยาอุตสาหกรรม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒.

^๓ประสาน-ทิพวรรณ หอมพูล, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : พิเศษการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๓-๗๔.

๕ ทวาร คือ โสตสัมผัส จักขุสัมผัส ชิวหาสัมผัสฆานสัมผัส และทางผิวหนัง หรือมีฉะนั้นก็สามารถวัดได้ด้วยเครื่องมือ^๕

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง การกระทำหรืออาการที่แสดงออกทางกล้ามเนื้อ ความคิด และความรู้สึกเพื่อตอบสนองสิ่งเร้า^๕

สงวน สิทธิเลิศอรุณและคณะ ได้ให้ความหมายของพฤติกรรมว่า หมายถึง การกระทำหรือกิริยาที่ปรากฏออกมาทางร่างกาย ทางกล้ามเนื้อ ทางสมอง ทางอารมณ์ และทางความรู้สึกนึกคิด ซึ่งโดยปรกติมนุษย์และสัตว์ย่อมแสดงออกมาให้เป็นที่สังเกตเห็นได้ชัด และเห็นไม่ได้ชัด ซึ่งขึ้นอยู่กับการตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่มากระตุ้นเป็นสำคัญ^๖

สร้อยตระกูล (ติวยานนท์) อรรถมานะ ได้อธิบายความหมายของพฤติกรรมไว้ว่า พฤติกรรม (behavior) นั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นการกระทำหรืออาการที่แสดงออกของบุคคล (Action) ทั้งนี้รวมถึงการงดเว้นการกระทำด้วย (Inaction) นอกจากนั้นการตัดสินใจที่รู้สึกได้ของบุคคล กลุ่มหรือองค์การ หรือการกระทำที่ซ่อนเร้นแต่พร้อมที่จะแสดงออก อาทิ การมีความคิดริเริ่ม ก็นับเป็นการกระทำเช่นกัน ดังนั้น คำว่า “พฤติกรรม” จึงรวมถึงสิ่งที่บุคคล กลุ่มหรือองค์การประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่เปิดเผย (Overt behavior) และยั้งรวมถึงพฤติกรรมที่ยังไม่แสดงออกหรือพฤติกรรมซ่อนเร้น (Covert behavior) ทั้งนี้รวมถึงกระบวนการภายในอื่นๆ ได้แก่ ความคิด ความรู้สึก ทัศนคติ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังรวมถึงการงดเว้นการกระทำ หรือการไม่แสดงออกทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจอีกด้วย^๗

สรุปว่า พฤติกรรม หมายถึง การกระทำหรืออากัปกิริยาต่างๆ ของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาทางทวารทั้ง ๓ อันบุคคลอื่นสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และไม่สามารถสังเกตเห็นได้โดยการกระทำนั้นมีทั้งดีและไม่ดี อันเป็นผลมาจากการตอบสนองความรู้สึกที่มีต่อสิ่งเร้า

๓.๒ องค์ประกอบของมนุษย์

การศึกษาเรื่องของมนุษย์นั้น จำเป็นต้องศึกษาให้เข้าใจถึงองค์ประกอบของความเป็นมนุษย์ไว้ด้วย เพราะจะทำให้มองเห็นความหมายของชีวิตมนุษย์ดียิ่งขึ้น ในเรื่ององค์ประกอบของมนุษย์นี้ ถ้าจะพิจารณาในแง่วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ก็จะไม่มีอะไรมาก นอกจากทางวัตถุ หรือสสารและปรากฏการณ์ของสสารเท่านั้น ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าจิตใจ แต่ถ้ามองจากทฤษฎีของมนุษยศาสตร์และ

^๕ กัญญา สุวรรณแสง, **จิตวิทยาทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๔๒), หน้า ๙๒.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘๐.

^๖ สงวน สิทธิเลิศอรุณและคณะ, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑.

^๗ สร้อยตระกูล (ติวยานนท์) อรรถมานะ, **พฤติกรรมองค์การทฤษฎีและการประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓-๑๔.

สังคมศาสตร์ ก็จะรวมเอาทางกายภาพเข้าไปด้วย แต่เพิ่มเติมส่วนที่เป็นนามธรรมที่ทางวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติไม่สนใจหรือพิสูจน์ไม่ได้เข้าไปด้วย^๕

หากเรามองเห็นและเข้าใจว่ามนุษย์นั้นมีแต่ร่างกาย ไม่มีอย่างอื่นเป็นเครื่องประกอบกันเข้า เป็นชีวิต เช่น จิต (Mind) หรือ วิญญาณ (Consciousness) แล้ว ก็จะทำให้ความสำคัญแก่ร่างกายด้วยการปรนเปรอด้วยวัตถุสิ่งของต่าง ๆ สารสำคัญของความเป็นมนุษย์อันได้แก่คุณธรรม จริยธรรมหรือมนุษยธรรม อันเป็นหลักพึงประพฤติปฏิบัติเพื่อความอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมนุษย์ ย่อมไม่เกิดขึ้น เมื่อมนุษย์ให้ความสำคัญแก่ร่างกายอย่างเดียว เขาจะไม่คำนึงถึงคุณงามความดี ความซื่อ ไม่ใส่ใจถึงบาปบุญคุณโทษ อันจะเป็นแนวทางนำไปสู่การก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

๓.๒.๑ องค์ประกอบของมนุษย์ด้านปรัชญา

ปรัชญาตะวันตก โดยเฉพาะปรัชญาของเพลโต และอริสโตเติล แบ่งร่างกายมนุษย์ออกเป็น ๓ ส่วน จากข้างล่างไปถึงข้างบน คือ

๑) กาย ตั้งแต่ทวารหนัก ทวารเบา จนถึงลิ้นปี่ อันประกอบด้วยอวัยวะขับถ่าย สืบพันธุ์ และระบบย่อยอาหาร ซึ่งถือว่าเป็นส่วนที่มีความเป็นสัตว์

๒) ใจ ตั้งแต่ลิ้นปี่ไปจนถึงคออันประกอบด้วยหัวใจและนม อันแสดงถึงคุณธรรมที่สูงสุดของความกล้าหาญ

๓) จิต ได้แก่ ศีรษะ ซึ่งแสดงถึงคุณธรรมอันสูงสุดด้านเหตุผลและความคิด^๖

องค์ประกอบของมนุษย์ หากมองในแง่ของอภิปรัชญา ในทรรศนะของนักปรัชญาตะวันตกแล้ว ประเด็นที่ควรพิจารณาคือทรรศนะของนักปรัชญาฝ่ายจิตนิยม (Idealism) และ นักปรัชญาฝ่ายสสารนิยมหรือวัตถุนิยม (Materialism) มีความเห็นที่แตกต่างกัน โดยนักปรัชญาฝ่าย จิตนิยมเห็นว่า องค์ประกอบของมนุษย์นั้นแบ่งเป็น ๒ ประการ คือ จิตกับกาย และเชื่อว่าจิตสำคัญกว่า เพราะกายเป็นตัวตนที่เปลี่ยนแปลงได้ ส่วนจิตหรือวิญญาณเป็นอมตะ วิถีชีวิตของแต่ละคนนั้น เป็นไปตามการบังคับบัญชาของจิตของแต่ละบุคคล ร่างกายเป็นเพียงสนองเจตจำนงของจิตเท่านั้น ในขณะที่นักปรัชญาฝ่ายสสารนิยมหรือวัตถุนิยมมีความเห็นตรงกันข้าม คือ องค์ประกอบของมนุษย์ไม่มีจิตหรือวิญญาณ มีแต่เพียงร่างกายเท่านั้น ร่างกายมนุษย์เป็นการรวมตัวของโปรตรอน อิเล็กตรอนเหมือนกับวัตถุอื่นๆ ต่างกันที่ว่าสลับซับซ้อนกว่า พฤติกรรมการแสดงออกของมนุษย์ ที่เราเรียกว่าปรากฏการณ์ทางจิตนั้น ที่แท้คือการกระทบกระทั่งของอิเล็กตรอน โปรตรอน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสสารนั่นเอง^๗

นักปรัชญาฝ่ายทวินิยม (Dualism) มีความเห็นว่ามนุษย์มีองค์ ประกอบ ๒ ประการ คือสสารและจิต หรือร่างกายและจิต ทั้งกายและจิตมีความสัมพันธ์กัน โดยไม่มีใครสร้างใครหรือใครเกิดก่อน

^๕นิพนธ์ คันธเสวี, มนุษย์สัมพันธ์เพื่อการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๖.

^๖กฤษณา ศักดิ์ศรี, มนุษย์สัมพันธ์ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๕.

^๗วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๖-๖๙.

ใคร จิตก็มีอยู่ สสารก็มีอยู่ คือมีในความเป็นจริงของมัน นั่นหมายความว่า จิตมีความเป็นจริงในความเป็นออสสาร กายมีความเป็นจริงในความเป็นสสาร แนวโน้มที่น่าเชื่อถือมากที่สุดคือปรัชญาธรรมชาตินิยม ที่ยึดทฤษฎีวิวัฒนาการแบบก้าวกระโดด (Emergent Evolution) ที่ยอมรับว่า จิตเป็นผลของวิวัฒนาการ

ปรัชญาตะวันออกโดยเฉพาะพุทธปรัชญา ถือว่า “คนเกิดมาจากเหตุปัจจัยคือมีองค์ประกอบหลายๆ อย่าง รวมกันเป็นเหตุให้เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ มีรูปร่างลักษณะตามที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน”^{๑๑}

๓.๒.๒ องค์ประกอบของมนุษย์ด้านศาสนา

เมื่อมองโดยภาพรวมของแต่ละศาสนาแล้ว ส่วนใหญ่เชื่อว่ามนุษย์ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ ร่างกาย (Body) และจิตวิญญาณ (Soul หรือ Spirit) หากมนุษย์ปราศจากจิตหรือวิญญาณอันเป็นส่วนสำคัญของชีวิตแล้ว ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ย่อมแตกสลายไป ในหลักคำสอนที่สำคัญของแต่ละศาสนาเห็นว่า ชีวิตมิได้สิ้นสุดหลังจากตายไปแล้ว แต่ยังมีภาวะเวียนว่ายตายเกิดอีกร่างแตกสลายไป แต่จิตวิญญาณนั้นยังอยู่ จึงเป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์อีก

พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่ามนุษย์หรือสัตว์ในโลกนี้มีองค์ประกอบของร่างกายด้วยกัน ๒ ส่วน คือ ๑) ร่างกาย (Body) อันเป็นส่วนสสาร วัตถุธรรม หรือรูปธรรม (Material) และ ๒) จิตใจหรือวิญญาณ (Mind or Consciousness) อันเป็นส่วนนามธรรม (Form) ระหว่างร่างกายกับจิตใจนี้ จิตสำคัญกว่าร่างกาย เพราะจิตเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมทุกอย่างของร่างกายที่แสดงออกมา หรือเป็นเครื่องมือบังคับบัญชาให้ร่างกายเคลื่อนไหวเปลี่ยนอิริยาบถต่างๆ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น^{๑๒}

ในศาสนาพราหมณ์ถือว่าธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดรวมทั้งมนุษย์ด้วย เกิดจากองค์ประกอบดั้งเดิมอันเป็นองค์ประกอบพื้นฐานอันมีอยู่คู่กับโลก เรียกว่า พรหม หรือปรมาตมอันองค์ประกอบของมนุษย์ทั้งหมดเกิดจากสิ่งนี้ ปรมาตมเป็นต้นเหตุแห่งสิ่งทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนออกมาจากปรมาตมทั้งสิ้น^{๑๓}

คติความเชื่อในเรื่ององค์ประกอบของมนุษย์ตามหลักคริสตศาสนาถือว่ามนุษย์มีเกิดจากองค์ประกอบชั้นมูลฐาน ๒ ประการคือ สิ่งที่เป็นวัตถุธรรม (กาย) และสิ่งนามธรรม (จิต) โดยองค์ประกอบทั้งสองอย่างนี้เกิดจากการบันดาลของพระเจ้า พระเจ้าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งรวมไปถึงการสร้างมนุษย์ด้วย^{๑๔}

ศาสนาอิสลามกล่าวถึงกำเนิดของมนุษย์ว่า พระเจ้า (คือ อัลลอฮ์) เป็นผู้สร้างทุกอย่างทุกอย่างซึ่งหมายถึงมนุษย์รวมถึงสากลจักรวาลล้วนถูกสร้างขึ้นมาจากเจตนารมณ์หรือความประสงค์ของพระเจ้า โดยวิถีชีวิตหรือ “การดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายตามธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของ

^{๑๑} เสรี พงศ์พิศและคณะ, คนในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลามและคริสตศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๐.

^{๑๒} ส.ส. ๑๕/๖๒/๗๓.

^{๑๓} เสฐียร พันธรังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๒), หน้า ๕๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๗.

เจตนารมณ์ของอัลลอฮ์”^{๑๕} พระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์ขึ้นมา โดยจะเห็นได้จากโองการในคัมภีร์อัลกุรอาน ที่เกี่ยวกับกำเนิดและธรรมชาติบางอย่างของมนุษย์ว่า “อัลลอฮ์ ทรงสร้างสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดจากน้ำ ดังนั้น ในพวกมันที่เคลื่อนด้วยท้องของมันและในพวกมันที่เดินด้วยเท้าทั้งสอง และในพวกมันมีที่ไปด้วยเท้าทั้งสอง อัลลอฮ์ทรงสร้างสิ่งที่พระองค์ประสงค์แท้จริง อัลลอฮ์ทรงอาณูภาพเหนือสิ่งทั้งปวง”^{๑๖}

ดังนั้น องค์ประกอบของมนุษย์ในทรรศนะของศาสนาอิสลามเห็นว่า พระเจ้าทรงสร้างมนุษย์ขึ้นมาจากน้ำและดินตามขั้นตอนของชีวิตแต่ละช่วง ๆ อันเป็นองค์ประกอบด้านกายภาพของมนุษย์ (รูปรธรรม) มนุษย์มีลักษณะเด่นเฉพาะในตัวของมันเอง(ในส่วนนามธรรม) คือการ ได้รับ "รูฮ์"^{๑๗} จากพระเจ้า คำว่า "รูฮ์" ในภาษาไทยแปลว่า วิญญาณ (soul, spirit) ในประเด็นนี้องค์ประกอบของมนุษย์ในทรรศนะของศาสนาอิสลาม น่าจะมีองค์ประกอบ ๒ ส่วนด้วยกันคือ ร่างกายและวิญญาณ แต่คำว่า "รูฮ์" คือ วิญญาณนี้ “ท่าน อับดุล อะฮ์ลา เมาดูตี ยอฮิบายความว่า รูฮ์ ในโองการนี้ “พระองค์ทรงทำให้เขาสมบูรณ์และทรงเป่ารูฮ์ของพระองค์เข้าไปในเขา” ว่างกว้างกินความทั้งร่างกายจิตใจ อำนาจ ความรู้สึก และปัญญา ซึ่งอัลลอฮ์ ทรงกำหนดให้คนมีเหนือกว่าสัตว์โลกทั้งหลาย”^{๑๘}

สรุปแล้วมนุษย์ในทรรศนะของศาสนาอิสลามมีองค์ประกอบ ๒ ส่วนคือ ด้านร่างกายกับด้านรูฮ์หรือด้านจิต แต่ละด้านมีความสำคัญพอ ๆ กัน ทำงานประสานกัน รูฮ์จะปรากฏอำนาจออกมาทางอวัยวะต่าง ๆ ในลักษณะของการทำหน้าที่ในการรับรู้ เช่น ตาเป็นส่วนร่างกาย รูฮ์จะมีอำนาจทางตาคือการเห็นรูป เป็นต้น

๓.๒.๓ องค์ประกอบของมนุษย์ด้านสหวิทยาการ

จากการศึกษาค้นคว้า โดยอาศัยวิชาการต่าง ๆ แบบสหวิทยาการ (Multidisciplinary) ก็พอสรุปได้ว่ามนุษย์มีการอุบัติขึ้นมาอย่างมีวิวัฒนาการ เป็นลำดับ มีประวัติศาสตร์อันยาวนานและพัฒนาเรื่อยมาจนเข้าสู่ความเป็นมนุษย์สมัยใหม่ (Modern Man) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กฤษณา ศักดิ์ศรี ได้กล่าวไว้ว่า การที่จะเข้าใจความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์นั้น จะมองดูเฉพาะในส่วนย่อย (Micro) เท่านั้นยังไม่พอ จะต้องศึกษาพิจารณาในแง่ส่วนรวม (Macro) คือในมิติที่กว้างขวาง หรือมิติแห่งเวลาอันยาวนาน ซึ่งอาศัยประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ประวัติศาสตร์โบราณคดี และมานุษยวิทยา^{๑๙} จากการศึกษาเรื่องราวมนุษย์โดยอาศัยวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งในมิติจุลภาคและมหัพภาค อันมีลักษณะเป็นสหวิทยาการแล้ว คงพอสรุปได้ว่า องค์ประกอบของมนุษย์มี ๒ ประการคือ^{๒๐}

^{๑๕} เสรี พงศ์พิศและคณะ, คนในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลามและคริสตศาสนา, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๕.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

^{๑๙} กฤษณา ศักดิ์ศรี, มนุษย์สัมพันธ์ เล่ม ๑, อ่างแก้ว, หน้า, ๑๑๖.

^{๒๐} ประสาน เศรษฐนันท์, “ความคิดเห็นทางคณิตศาสตร์ระหว่างทฤษฎีวิวัฒนาการและเอ็มบริโอโลยี”, วารสารรามาริบัติ, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓๓ (๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๘) : ๒๙.

๑) องค์ประกอบทางกาย เราใช้ข้อมูลจากวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ โดยเฉพาะวิชาชีววิทยา เช่น กายวิภาคศาสตร์และสรีรวิทยา ว่ามนุษย์นั้นเหมือนกันในส่วนรวม ที่แตกต่างกันก็ในความสมบูรณ์และความสมประกอบทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ กล่าวคือ มนุษย์ย่อมมี “อาการ ๓๒” เหมือนกัน แต่อาจต่างกันไปตามเชื้อชาติ ในด้านขนาด รูปร่าง สีสิ้น นอกจากกรณีพิเศษ เช่น คนพิการ แต่เขาก็เป็นมนุษย์ซึ่งอาจเกิดจากการบกพร่องหรืออุบัติเหตุ อย่างไรก็ตามองค์ประกอบทางกายนี้ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายทำลายไปได้ เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเสื่อมตามอายุซึ่งถูกกำหนดไว้ตาม “ธรรมชาติ”

๒) องค์ประกอบทางจิต อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ปรากฎการณ์หรือหน้าที่ คือ ทางความคิดและทางใจ

ก) ทางความคิด (Mental) มักจะใช้คำถามว่า อะไรผิด ถูก เหมาะสม รู้หรือไม่ เข้าใจหรือไม่ รู้มากหรือรู้น้อย ฯลฯ

ข) ทางจิตใจ (Moral หรือ Spiritual) แสดงออกในลักษณะของความเชื่อ ศรัทธาว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรเป็นบาปบุญคุณโทษ และความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิดแต่จิตวิทยาตะวันตกมักแบ่งจิตออกเป็น ๓ ส่วนคือ การรับรู้ (Cognition) เจตนา (Conation) และความรู้สึก (Affection) แม้จะเป็นการแบ่งที่ไม่ละเอียดนักก็ตาม

๓.๓ ธรรมชาติของมนุษย์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำนิยามคำว่า “ธรรมชาติ” ว่าหมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตามธรรมดา^{๒๑} ส่วนคำว่า “มนุษย์” หมายถึง สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีใจสูง^{๒๒}

ดังนั้น ธรรมชาติของมนุษย์ (Human nature) จึงหมายถึง สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ตามธรรมดาที่เกิดขึ้นในมนุษย์ ซึ่งแสดงออกมาในลักษณะของการกระทำที่มีต่อตนเอง และสภาพแวดล้อมในรูปของพฤติกรรมต่าง ๆ ทั้งที่สังเกตเห็นได้ และไม่สามารถสังเกตเห็นได้ รองศาสตราจารย์สมใจ เขียวสวด ได้ให้ความหมายธรรมชาติของมนุษย์ไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่เกิดตัวมากับมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีทุกคนต้องการ ทุกคนคิดและมีความรู้สึกเหมือน ๆ กัน อันเป็นปกติวิสัยของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็มนุษย์เชื้อชาติใด สัญชาติใดก็ตาม เช่น มนุษย์ทุกคนมีส่วนประกอบร่างกายเหมือนกันคือ มี แขน ขา จมูก ปาก ตับไต ฯลฯ และมีความคิดตามปกติเหมือนกัน...ลักษณะปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ดังนั้นถ้าพิจารณาถึงส่วนรวม หรือลักษณะส่วนใหญ่ของมนุษย์ดังกล่าว มนุษย์นั้นมีธรรมชาติทั้งร่างกายและจิตใจเหมือนกัน แต่ถ้าพิจารณาถึงรายละเอียดลักษณะส่วนต่างๆ ของมนุษย์ จะพบว่า มีความแตกต่างกัน คือ ในความเหมือนกันนั้นก็จะมี ความแตกต่างกัน...อิทธิพลที่ทำให้บุคคลมีความแตกต่างกันนั้นเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือ พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม^{๒๓}

^{๒๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๘.

^{๒๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๑.

^{๒๓}สมใจ เขียวสวด, มนุษย์สัมพันธ์สำหรับผู้บริหาร, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏ-ธนบุรี, ๒๕๓๖), หน้า ๓๖-๓๗.

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาธรรมชาติของมนุษย์จะมุ่งศึกษาเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ประเด็นใด ประเด็นหนึ่งในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งนั้น ย่อมไม่สามารถให้คำตอบในเรื่องธรรมชาติพฤติกรรมของมนุษย์ที่ชัดเจนได้ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอแนะนำแนวคิดในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่ได้มีศาสตร์สาขาต่างๆ กล่าวถึงไว้มานำเสนอโดยสังเขปดังนี้

๓.๓.๑ ปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์ทางชีววิทยา

การศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์อันเนื่องมาจากปัจจัยพื้นฐานทางด้านชีววิทยา นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้พัฒนาการไปมาก เริ่มต้นจากการที่ชาร์ล ดาร์วิน (Darwin , ๑๘๕๒) ได้อธิบายถึงพัฒนาการของมนุษย์ โดยได้เสนอทฤษฎีการเลือกสรรตามธรรมชาติ ว่าสิ่งมีชีวิตจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม และทฤษฎีที่มีอิทธิพลต่อวงการศึกษากฎกรรมของมนุษย์ทางด้านชีววิทยาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ การค้นพบกฎเบื้องต้นทางพันธุกรรมศาสตร์ของเมนเดล (Mendel) ว่าด้วยการอธิบายการถ่ายทอดลักษณะบุคคลจากบรรพบุรุษไปสู่ลูกหลาน อันได้แก่ ยีนส์ (Genes) และ โครโมโซม (Chromosomes) ต่อมาในศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีการทดลองที่เกี่ยวกับมนุษย์เกิดขึ้น โดยใช้สัตว์ทดลองในห้องปฏิบัติการ เพื่อศึกษารณีตัวอย่าง และการเผ่าส่งเกิดพฤติกรรมในอันที่จะอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์

การศึกษาปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมมนุษย์ทางชีววิทยามุ่งศึกษาที่อินทรีย์ (Organism) ในส่วนที่เป็นกายภาพ (Physical) ด้วยเหตุผลที่ว่า การที่มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจนั้นอาจวิเคราะห์ส่วนประกอบสำคัญของมนุษย์ซึ่งมีผลต่อพฤติกรรมได้ ๓ ระบบคือ

ระบบประสาท (Nervous System)^{๒๔}

ระบบประสาทเป็นระบบที่สำคัญที่สุดของร่างกายในการรับรู้ และการแสดงพฤติกรรม เช่น บุคคลที่ปกติมีอาการครบ ๓๒ ประการ จะใช้ประสาทในการรับรู้และแสดงพฤติกรรมได้ตามปกติ แต่ในรายที่มีอาการไม่ครบ ๓๒ เช่น หูหนวก ตาบอด หรือเป็นอัมพาตก็ไม่อาจรับรู้หรือแสดงพฤติกรรมได้อย่างสมบูรณ์ เราอาจเปรียบเทียบระบบประสาทของมนุษย์ได้กับระบบชุมสายโทรศัพท์หรือระบบคอมพิวเตอร์ กล่าวคือ ระบบประสาททำหน้าที่เหมือนสถานีศูนย์กลางเครือข่ายที่สามารถที่จะติดต่อรับข่าวสาร และสั่งการได้ตลอดเวลาและทุกส่วนของร่างกาย เช่นเดียวกับระบบโทรศัพท์อัตโนมัติ โทรศัพท์ติดต่อได้ทั้งในกรุงเทพฯและกรุงเทพฯ กับต่างจังหวัด เป็นต้น

ระบบประสาทของมนุษย์ที่สำคัญแบ่งได้เป็น ๓ ส่วน คือ

๑) ระบบประสาทส่วนกลาง (Central Nervous System)

๒) ระบบประสาทภายนอก (Peripheral Nervous System)

๓) ระบบประสาทอัตโนมัติ (Automatic Nervous System)

ระบบกล้ามเนื้อ (Muscle System)^{๒๕}

ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยกล้ามเนื้อ ๓ ชนิด คือ

^{๒๔} สงวน สุทธิเลิศอรุณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : อักษรวิ
พิพัฒน์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

ก) กล้ามเนื้อลาย (Striated Muscle) มีลักษณะเป็นลายหรือเป็นเส้นๆ มีอยู่หลายเส้นรวมกันเป็นมัด อยู่ภายใต้การควบคุมของระบบประสาทส่วนกลาง เช่น กล้ามเนื้อแขนและขา เป็นต้น

ข) กล้ามเนื้อเรียบ (Smooth Muscle) มีลักษณะเป็นผืนเรียบติดต่อกัน อยู่ภายใต้การควบคุมของระบบประสาทอัตโนมัติ เช่น กระเพาะอาหารและลำไส้ เป็นต้น

ค) กล้ามเนื้อหัวใจ (Cardiac Muscle) มีลักษณะแตกต่างไปจากกล้ามเนื้อลายและกล้ามเนื้อเรียบ เป็นกล้ามเนื้อแบบพิเศษ คือกล้ามเนื้อหัวใจ ทั้งนี้ อยู่ในความควบคุมของระบบประสาทอัตโนมัติ

ระบบต่อม (Gland System)^{๒๖}

ระบบต่อมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ เพราะต่อมเหล่านี้จะผลิตสารเคมีหรือฮอร์โมนบางชนิด มาควบคุมการเจริญเติบโตของร่างกาย หรือมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ บุคคลที่มีต่อมเพศสมบูรณ์และทำหน้าที่ได้ตามปกติ ก็จะมีลักษณะพฤติกรรมของความเป็นหนุ่ม หรือเป็นสาวสมบูรณ์ด้วย หนุ่มสาววัยรุ่นส่วนใหญ่จะเกิดสิวที่บริเวณใบหน้าและส่วนอื่นๆ ของร่างกาย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต่อมไขมันมีการอุดตัน หรืออาจมีเชื้อโรคซึมเข้าไปในเนื้อเยื่อ ทำให้เกิดสิวหรือเกิดอาการอักเสบของสิวได้ ระบบต่อมต่างๆ แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

ก) ต่อมมีท่อ (Duct gland) เป็นต่อมที่มีท่อ และผลิตสารละลายออกมาตามท่อเพื่อประโยชน์เฉพาะอย่าง เช่น

- ๑) ต่อมเหงื่อ ขับเหงื่อ
- ๒) ต่อมน้ำตา ขับน้ำตา
- ๓) ต่อมน้ำนม ขับน้ำนม
- ๔) ต่อมน้ำลาย ขับน้ำลาย
- ๕) ต่อมบาโรลิน (ในเพศหญิง) ขับน้ำเมือก
- ๖) ต่อมไขมัน ขับไขมัน

ข) ต่อมไร้ท่อ (Ductless gland) เป็นต่อมที่ไม่มีท่อ ทำหน้าที่ผลิตฮอร์โมน แล้วดูดซึมเข้าไปกับกระแสโลหิตไหลเวียนทั่วร่างกาย ซึ่งจะมีผลกระทบต่อต่อมต่างๆ ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลได้ ระบบต่อมไร้ท่อมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์มาก โดยทำงานสัมพันธ์กับระบบประสาท ระบบต่อมไร้ท่อเป็นศูนย์รวมของต่อมผลิตสารเคมี คือ ฮอร์โมน (Hormones) เข้าสู่กระแสเลือด จากการทดลองของนักวิจัยในสวีเดน เพื่อศึกษาฮอร์โมนจากกลุ่มอาสาสมัคร เมื่อได้ดูภาพยนตร์ที่กระตุ้นอารมณ์ผู้ชม โดยการวิเคราะห์ปัสสาวะของผู้ชมพบว่า อารมณ์กลัว สนุก เศร้า มีผลต่อการหลั่งฮอร์โมน ระดับของฮอร์โมนมีผลกระทบต่ออารมณ์และความสามารถทางสมอง เช่น การหลั่งฮอร์โมนไทรออกซินจากต่อมไทรอยด์ จะทำให้คนมีอาการทางประสาท หงุดหงิด ผู้หญิงจะมีความเชื่อมั่นในระยะตกไข่ เมื่อระดับฮอร์โมนเอสโตรเจน (Estrogen) และโปรเจสเตอโรน (Progesterone) อยู่ในระดับสูง แต่มีอารมณ์เพิ่มขึ้น ระยะเวลาโลหิตประจำเดือน (Menstrual

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘-๒๙.

Periods) มีการศึกษาพบว่า ประมาณครึ่งหนึ่งของหญิงที่ป่วยขณะระดับฮอร์โมนต่ำ และประมาณ ๕๗ % ของผู้ชายที่ฆ่าตัวตาย ผู้ชายก็มีอารมณ์ขึ้น-ลงคล้ายกับหญิงที่มีรอบเดือน^{๒๗}

จากข้อมูลทางวิชาการดังกล่าวมาแล้ว สรุปให้เห็นปัจจัยพื้นฐานทางชีววิทยาว่ามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์เป็นกลไก ขบวนการทำงานของระบบอวัยวะต่างๆ ตามที่กล่าวมา ทั้งระบบประสาท ระบบกล้ามเนื้อ และระบบต่อม ล้วนมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งในส่วนปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคล หากการทำงานของระบบอวัยวะต่างๆ ผิดปกติไป ย่อมทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมแตกต่างกันไป ยกตัวอย่างกรณีของระบบประสาท ระบบประสาทเป็นระบบหนึ่งในการทำหน้าที่ควบคุมความรู้สึก การแสดงออกของมนุษย์ ทั้งในส่วนของความคิด การรับรู้ ความจำ หรือการตัดสินใจปัญหา เช่นในกรณีของระบบประสาทส่วนปลายที่ประกอบด้วยระบบประสาทกล้ามเนื้อกับระบบประสาทอัตโนมัติ และระบบประสาทอัตโนมัติประกอบด้วยระบบประสาทซิมพาเทติก และระบบประสาทพาราซิมพาเทติก ระบบประสาททั้งสอง โดยทั่วไปสร้างอิทธิพลต่อพฤติกรรมต่อความรู้สึกของบุคคลโดยระบบประสาทระบบแรกคือระบบซิมพาเทติก จะมีอิทธิพลต่อบุคคลในแง่ของการที่จะทำให้ร่างกายของบุคคลสามารถทำงานได้มากขึ้น ขณะที่ระบบประสาทที่สอง คือระบบประสาทพาราซิมพาเทติกจะมีอิทธิพลต่อบุคคลในแง่ของการที่ทำให้ร่างกายของบุคคลมีความสงบ อยากรจะพักผ่อน ดังนั้น การที่บุคคลบางคนสามารถทำงานได้มากขึ้น ขณะที่บุคคลบางคนไม่สามารถทำงานได้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะอิทธิพลของระบบประสาทส่วนที่เรียกว่าระบบซิมพาเทติก...นี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการทำงานของอวัยวะต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล

๓.๓.๒ ปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์ทางสังคมวิทยา

การศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคมวิทยา เป็นการพิจารณาพฤติกรรมมนุษย์ในแง่การมีชีวิตและการทำหน้าที่ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นการให้ความสำคัญทางกระบวนการปฏิสัมพันธ์ด้านสังคม โดยมองว่าลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ขึ้นอยู่กับลักษณะความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน การรับรู้ความต้องการของผู้อื่น และการรับรู้ความสำคัญของพฤติกรรมในบริบททางสังคม มนุษย์ส่วนใหญ่พยายามที่จะศึกษาและเรียนรู้สังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจสังคมว่าสังคมคืออะไร มีความเป็นมาในอดีต ดำรงอยู่ในปัจจุบันและแนวโน้มที่จะเปลี่ยนไปในอนาคตอย่างไร

ดุซณี แก้วกำเนิด ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “สังคมกับพฤติกรรมของคนในสังคม” ว่า พื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์ทางสังคมวิทยา มุ่งไปที่สิ่งแวดล้อมของอินทรีย์ สภาพของสังคมแต่ละสังคมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑) กลุ่มคน มนุษย์ที่อยู่รวมกันในพื้นที่เดียวกันมีเผ่าพันธุ์เดียวกัน ต่อมามีการขยายเผ่าพันธุ์ไปสู่ถิ่นอื่นอันเนื่องมาจากการเพิ่มปริมาณของสมาชิกในสังคมนั้น อาจเริ่มมีการผสมผสานระหว่างเผ่าพันธุ์ มีการอพยพออกไปและย้ายเข้า เมื่อมีการผสมผสานกับเผ่าพันธุ์อื่น ย่อมเป็นไปได้ว่าพฤติกรรมแสดงออกของบุคคลเผ่าพันธุ์เดิมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปเพราะอิทธิพลวัฒนธรรมการเป็นอยู่ของชนในเผ่าพันธุ์อื่นเข้ามามีบทบาท

^{๒๗} เรียม ศรีทอง, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : เวิร์ดเวฟเอดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒.

๒) ทรัพยากรและธรรมชาติในพื้นที่ ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างสภาพสังคมเป็นตัวชักนำให้คนมาอยู่ร่วมกัน และเกิดพฤติกรรมทางสังคมขึ้น เมื่อทรัพยากรในสังคมนั้นถูกใช้สอยโดยมนุษย์และมีการเปลี่ยนแปลงไป จึงส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ พฤติกรรมของคนในสังคมนั้นก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะอิทธิพลของปัจจัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

๓) รูปแบบของการดำเนินชีวิตและรูปแบบวิธีการในการอยู่ร่วมกัน ในการดำรงชีพของคนจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยสี่ เมื่อมีการอยู่ร่วมกันก็มีการขยายเผ่าพันธุ์สืบพันธุ์มีลูกมีหลาน ความเป็นอยู่จึงเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นในสังคม จากคนในครอบครัว เพื่อนบ้าน และบุคคลอื่นๆ ในสังคม จากสังคมที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน กลายเป็นสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น กิจกรรมทางสังคมมีกฎเกณฑ์เพื่อความเอกภาพและความสงบสุขของสังคม จึงส่งผลให้รูปแบบการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันเปลี่ยนแปลงไป

๔) สถาบันต่างๆ ทางสังคม อันได้แก่สถาบันที่คนสร้างขึ้นในสังคม เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา เป็นต้น สถาบันเหล่านี้ มีงาน วัตถุประสงค์ กิจกรรม บทบาท หน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิก เครื่องมือเครื่องใช้ หน่วยงาน องค์กรที่ช่วยกันสร้างขึ้นอย่างมีรูปแบบ มีระบบงานที่ชัดเจนและยึดถือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องมั่นคง เมื่อเป็นดังนี้ สถาบันต่าง ๆ ที่คนในสังคมนั้นเข้าไปมีส่วนร่วมหรือมีบทบาท อาจเป็นไปได้ว่า พฤติกรรมที่บุคคลแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มในสังคมแสดงออก ย่อมมีความแตกต่างกันไป อันเนื่องมาจากอิทธิพลของสถาบันนั้นๆ^{๒๘}

จากการศึกษาในเบื้องต้นแห่งปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมทางสังคมวิทยาของมนุษย์ ทำให้เราทราบว่า มนุษย์ในสังคมพยายามแยกแยะประเภทพฤติกรรมของมนุษย์ ชนิดของบุคคล และชนิดแห่งปรากฏการณ์ทางสังคม อีกทั้งพยายามค้นหากฎเกณฑ์อันเป็นระเบียบแห่งพฤติกรรมที่ควรประพฤติทางจริยธรรมของบุคคล เพื่อให้เป็นแนวทางในการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมอันเหมาะสมในสังคม และสามารถในอันที่จะทำนายพฤติกรรมของมนุษย์ได้

สรุปว่า ปัจจัยพื้นฐานทางสังคมวิทยา ทั้งทางด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม ล้วนมีอิทธิพลต่อการพัฒนาศักยภาพของบุคคล ทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไป บุคคลเมื่ออยู่ร่วมกันเป็นชุมชน และชุมชนนั้นประกอบด้วยคนมีเผ่าพันธุ์ที่แตกต่างกัน ได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติและทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงไป เข้าไปมีบทบาทในสถาบันต่างๆ ทางสังคม สิ่งทีบุคคลแต่ละคนแสดงออกมาจึงแตกต่างกันไป การที่จะชี้ชัดลงไปว่า พฤติกรรมของนาย ก. แตกต่างจากพฤติกรรมของนาย ข. เพราะมีปัจจัยพื้นฐานทางสังคมแตกต่างกัน ย่อมเป็นการยาก ทั้งนี้เพราะ พฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมาจากสิ่งเร้าเดียวกัน แต่มีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน จึงสมควรที่จะหาสมมติฐานอื่นๆ มาประกอบในการอธิบายหรือทำนายพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อให้ได้คำตอบที่ชัดเจน โดยประเด็นที่ควรศึกษาเพื่อให้ทราบถึงสาเหตุของพฤติกรรมทางสังคมวิทยา ได้แก่ กลุ่มหรือการรวมกลุ่ม บรรทัดฐานทางสังคม และค่านิยม สถานภาพบทบาท การแบ่งช่วงชั้นทางสังคม ตลอดจนทั้งสถาบันทางสังคม ตัวแปรเหล่านี้

^{๒๘} ประสิทธิ์ ทองอุ่น, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : คอมพิวเตอร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗-๑๘.

เป็นปัจจัยพื้นฐานทางสังคมวิทยาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์เรา พฤติกรรมที่มนุษย์แต่ละคน แสดงออกมาจึงแตกต่างกันออกไป

๓.๓.๓ ปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์ทางจิตวิทยา

ปัจจุบันจิตวิทยาเป็นวิชาที่ศึกษาถึงพฤติกรรมของมนุษย์ (Psychology is the study of human's behavior) จิตวิทยาเป็นวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาถึงพฤติกรรมและประสบการณ์ (Psychology is the science of behavior and experience)^{๒๙} การอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ ตามหลักวิชาจิตวิทยานั้น จึงมีความเป็นทั้งศิลป์และศาสตร์ เนื่องจากนักจิตวิทยาถือว่า พฤติกรรม หรือการกระทำทุกอย่างจะต้องมีสาเหตุ การศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ จึงประกอบด้วย กระบวนการ ขั้นตอนทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ มีการตั้งปัญหาที่จะศึกษาสาเหตุนั้นขึ้น มีข้อสมมุติฐานคาดคะเนถึงคำตอบของปัญหา รวบรวมข้อมูลเพื่อสนับสนุนข้อสมมุติฐาน นำข้อมูลที่หามา ได้มาทำการทดลองและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อจะนำไปสู่การประเมินและสรุปผลที่ได้จากการศึกษานั้น และขั้นตอนสุดท้ายคือนำผลที่ได้จากการศึกษานั้นมาอธิบายพฤติกรรมว่าเกิดจากสาเหตุใด แล้วนำ ผลนั้นไปประยุกต์ใช้เพื่อจะแก้ปัญหาต่อไป อันเป็นจุดมุ่งหมายของจิตวิทยาคือเพื่อความเข้าใจ (Understanding) การทำนาย (Prediction) และการควบคุม (Control) พฤติกรรมมนุษย์ใน สถานการณ์ต่างๆ

จิตวิทยาเป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาพฤติกรรม เมื่อวิเคราะห์ดูปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมของ มนุษย์ในด้านจิตวิทยาแล้ว จะเห็นว่า นักจิตวิทยาได้มีแนวคิดเกี่ยวกับแก่นแท้ของมนุษย์ในลักษณะที่ แตกต่างกันไป เช่น บางพวกเชื่อว่ามนุษย์เลวมาแต่กำเนิด บางพวกเชื่อว่ามนุษย์ดีมาแต่กำเนิด บาง พวกเชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้และการฝึกฝนจากประสบการณ์และสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การกระทำหรือพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมา เป็นลักษณะการทำงานของจิตเป็นใหญ่ การศึกษาปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมของมนุษย์ด้านจิตวิทยาในงานวิจัยนี้ มุ่งไปที่การทำงานของจิตอัน เป็นส่วนความคิดและความรู้สึกเป็นสำคัญ เพราะกระบวนการทำงานของจิตย่อมส่งผลให้มนุษย์ แสดงพฤติกรรมทั้งภายในและภายนอก ที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมออกมา สอดคล้องกับพระพุทธ พจน์ในพุทธปรัชญาที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด...ถ้าบุคคลมีใจอันโทษ ประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น...”^{๓๐} และว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด...ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส กล่าวอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม สุขย่อมไปตาม บุคคลนั้น...”^{๓๑}

^{๒๙} Norman L. Munn, *Introduction to Psychology*, อ่างในพระมหาศุภวัฒน์ ชูติมนโต (สุชาติ), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในทศวรรษของพุทธปรัชญา เถรวาทกับซิกมันด์ ฟรอยด์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ๓๙.

^{๓๐} ขุ.ธ. ๒๕/๑/๒๓.

^{๓๑} ขุ.ธ. ๒๕/๒/๒๔.

สุภา มาลากุล ณ อยุธยา ได้พูดถึงปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมทางจิตวิทยาไว้ว่า มนุษย์จะแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมออกมา เนื่องมาจากการทำงานของจิตใจเป็นสำคัญและการทำงานของจิตใจนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

๑) อวัยวะรับความรู้สึก (Sense Organism) อันได้แก่ประสาทสัมผัส ทั้ง ๗ ด้าน คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย การทรงตัว (ประสาทสัมผัสภายนอก) และความรู้สึกภายใน (จิตสัมผัส, ประสาทสัมผัสภายใน) เมื่อประสาทสัมผัสทั้งภายในและภายนอก สัมผัสกันหรือกระทบกัน จุบรวมประสาทสัมผัสทั้งหมดคือสมอง ก็จะแปรความหมายของการรับรู้แล้วส่งประสาทสัมผัสนั้นผ่านมาทางเส้นประสาทต่างๆ ก็จะเกิดการรับรู้ (Perception) ว่าสิ่งเร้านั้นคืออะไร มีคุณหรือมีโทษ เกิดความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ สมองอันเป็นศูนย์รวมเกี่ยวกับอารมณ์ ได้รับกระแสประสาทกระตุ้นให้มีอารมณ์โต้ตอบ ทางบวกหรือทางลบ ศูนย์อารมณ์ส่งกระแสประสาทไปเร้าต่อมใต้สมอง (Pituitary) ให้หลั่งน้ำเพื่อกระตุ้นต่อมหมวกไต (Adrenal) ซึ่งจะหลั่งน้ำซบอะดรีนาลิน (Adrenaline) ลงไปในกระแสโลหิต ระบบประสาทอัตโนมัติก็จะถูกเร้า เพื่อควบคุมอวัยวะภายในให้มีกิจกรรมเพิ่มขึ้นหรือลดลง

๒) สิ่งเร้า (Stimulus) สิ่งเร้านี้อาจเป็นวัตถุหรือนามธรรมก็ได้ เป็นสิ่งเร้าภายนอกหรือภายในร่างกายอินทรีย์เองก็ได้ สิ่งเร้าจากภายในได้แก่ความต้องการอารมณ์ นิสัยหรือความเคยชินและจิตใจสำนึก

สิ่งเร้าที่มีความรุนแรงและความถี่ต่างๆ กัน มีผลให้การแสดงออกของคนแตกต่างกัน รวมทั้งสิ่งเร้าไปกระตุ้นปมในจิตใจสำนึก ปฏิกริยาโต้ตอบจะรุนแรงกว่าปกติ

๓) ความตั้งใจแน่วแน่ (Attention) คนจะรับรู้รายละเอียดของสิ่งเร้าได้ครบถ้วนถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริงได้ต้องมีความตั้งใจแน่วแน่พอสมควร หากรับรู้สิ่งเร้าน้อยไปหรือขาดไป การแสดงออกโต้ตอบก็จะมีคุณภาพด้อยลงไป เช่น เมื่ออยู่ภายใต้ฤทธิ์ยา มีสิ่งแทรกแซงจากภายนอกจิตใจตกอยู่ในภาวะเร้าร้อน วิตกกังวล หมกมุ่น เบื่อหน่าย ฯลฯ มีผลทำให้ความรู้สึกขาดความแม่นยำ มีผลกระทบต่อกระบวนการทำงานของจิตทั้งหมด และลดคุณภาพของพฤติกรรมโต้ตอบด้วย

๔) การเรียนรู้ (Learning) การเรียนรู้มีอิทธิพลต่อการนึกคิดหรือการทำงานของจิตใจมนุษย์ สิ่งที่ได้เรียนรู้จะบันทึกไว้เป็นความจำ เมื่อสิ่งเร้าที่เคยประสบมาในอดีตปรากฏขึ้นอีกคนก็สามารถเรียกชื่อ บอกคุณค่ามีอารมณ์และแนวคิดในการโต้ตอบได้ถูกต้องเหมาะสม พฤติกรรมส่วนใหญ่ของมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้ ฉะนั้นถ้าการเรียนรู้บกพร่องด้วยคุณภาพและโอกาส คนนั้นๆ ก็จะมีการทำงานของจิตใจบกพร่องไป มีผลให้การแสดงออกไม่เหมาะสมแต่เราก็สามารถสร้างสถานการณ์ (Conditioning) ให้เขาเรียนรู้เสียใหม่ (Relearn) เพื่อให้เกิดพฤติกรรมใหม่มาแทนที่พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ได้ เป็นการแก้ไขพฤติกรรมที่เป็นปัญหา

๕) การเกี่ยวโยง (Association) ระหว่างศูนย์ต่างๆ ในสมอง ทั้งด้านกายวิภาค (Anatomical) และสรีรวิทยา (Physiological) ทุกขั้นตอนในการทำงานของจิตใจจะต้องมีการเกี่ยวโยงระหว่างศูนย์ต่างๆ เช่น การรับรู้ว่าสิ่งเร้าคืออะไร มีคุณค่าอย่างไร ต้องมีการเกี่ยวโยงกับเขาวนปัญญาและความจำ จึงจะรับรู้สิ่งเร้านั้นได้ถูกต้อง อีกทั้งจะต้องมีการเกี่ยวโยงจากศูนย์การรับรู้ ไปสู่

ศูนย์เกี่ยวกับอารมณ์ ศูนย์เกี่ยวกับการพูดและการเคลื่อนไหวด้วย จึงจะเกิดพฤติกรรมโต้ตอบต่อสิ่งเร้าได้

๖) ระดับความรู้สึกตัวของบุคคล การรู้สึกตัวของบุคคลมี ๓ ระดับ คือ

ก) รู้สึกตัวเต็มที่ (Full consciousness) เป็นการรับรู้สิ่งเร้าและตอบโต้ได้ถูกต้อง

ข) ครึ่งหลับครึ่งตื่น (Semiconsciousness or Semicoma) เป็นการรับรู้สิ่งเร้า แต่ไม่ตอบโต้

ง) หมดสติหรือไม่รู้สึกตัวเลย (Unconsciousness or Coma) เป็นสภาพหมดความรู้สึก ความรู้สึกและการตอบโต้ที่บกพร่องอาจเนื่องมาจากการที่สมองถูกระบบกระเทือน การตกอยู่ภายใต้ฤทธิ์ยา หรือสิ่งมีนเมา^{๓๒}

เมื่อนักจิตวิทยาทั่วไปได้ศึกษาปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมของมนุษย์ทางจิตวิทยาแล้วสรุปว่าอยู่ที่การตอบสนองความต้องการประเภทต่างๆ จึงได้มีการวิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยที่มีส่วนเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่แสดงออกมา เพื่อสร้างเหตุปัจจัยที่ถูกต้องในการควบคุมเปลี่ยนแปลงให้พฤติกรรมของมนุษย์เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสม เป็นที่พึงประสงค์ของสังคม อันเป็นการช่วยให้ความต้องการประเภทต่างๆ ของชีวิตมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมส่วนรวมได้รับการตอบสนองอันจะช่วยลดพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมออกไป

เพื่อเป็นการหาคำตอบที่ว่าปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมของมนุษย์ทางจิตวิทยามีอะไรเป็นมูลเหตุให้แสดงพฤติกรรมนั้นๆ ออกมา ขอสรุปโดยย่อไว้เป็นประเด็นต่อไปนี้

ก) ความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Difference) เมื่อพิจารณาถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ความแตกต่างกันมาจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ พันธุกรรม (Heredity) และสิ่งแวดล้อม (Environment) จึงเป็นสาเหตุให้มนุษย์มีความแตกต่างกันทั้งในด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคม และเพศ ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาต่างๆ กัน ยกตัวอย่างความแตกต่างทางเพศ มีผู้สรุปผลของการศึกษาเรื่องนี้ไว้ดังนี้^{๓๓}

๑) ความคิดของเพศชายหนักแน่นมากกว่าความคิดของเพศหญิง

๒) เพศชายมักคิดคาดการณ์ล่วงหน้าถึงรางวัลและการลงโทษที่เป็นผลของความเหมาะสมและไม่เหมาะสมที่เกิดขึ้นกับตนเอง ในขณะที่เพศหญิงจะคิดคาดการณ์ล่วงหน้าถึงรางวัลและการลงโทษที่เป็นผลของความเป็นมิตรหรือความเป็นศัตรูมากกว่า

๓) สิ่งที่เพศชายคิด มักจะเกี่ยวข้องกับความต้องการให้เกิดความสำเร็จสมหวังส่วนตัว ขณะที่เพศหญิงมักจะคิดเกี่ยวกับเรื่องของมิตรภาพความรัก

ข) ความต้องการ (Need) ความต้องการเป็นอีกประการหนึ่งที่ทำให้พฤติกรรมแสดงออกของบุคคลแตกต่างกัน ความต้องการมี ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ความต้องการทางกาย

^{๓๒}สุภา มาลากุล ณ อยุธยา, ปัจจัยที่สำคัญในการทำงานของจิตใจ, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๘), หน้า ๗๐-๗๘.

^{๓๓}วงพัทตร์ ภูพันธ์ศรี, ความแตกต่างระหว่างบุคคล : จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘), หน้า ๔๖๒.

(Physiological needs) และความต้องการทางจิต (Psychological needs) ความต้องการเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญทางจิตวิทยา มีบทบาทสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ เช่น ความต้องการปัจจัย ๔ อันจัดเป็นความต้องการทางกาย บุคคลผู้อยากจะได้รับจะต้องมีความเพียรพยายามขยันขันแข็งประกอบกิจการเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ นั้น

ค) สติปัญญา สติปัญญาจัดเป็นความสามารถของแต่ละบุคคลในการที่จะคิดกระทำ หรือแก้ปัญหาต่างๆ ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม โดยมีแหล่งที่มาจากอวัยวะรับความรู้สึก กล้ามเนื้อ สมองและระบบประสาทส่วนกลาง บุคคลผู้มีสติปัญญาดี เฉลียวฉลาด ย่อมเป็นผู้มีความคิด ลักษณะของการกระทำและความสามารถในการกระทำแตกต่างจากผู้สติปัญญาต่ำกว่า

ง) แรงจูงใจ (Motivation) แรงจูงใจเป็นสภาวะหรือกระบวนการ ที่เป็นแรงกระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมา โดยแรงกระตุ้นนั้นอาจเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกตัวบุคคลก็ได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมทำให้พฤติกรรมแตกต่างกันออกไป เช่น แรงจูงใจทางสรีรวิทยา อันเป็นความต้องการทางร่างกาย เป็นแรงกระตุ้นภายในเพื่อให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตไปได้ หรือความอยากรู้อยากเห็น ความต้องการความรักความสนใจ ความต้องการความสำเร็จในชีวิตอันเป็นแรงจูงใจทางจิตวิทยา ล้วนมีอิทธิพลทำให้พฤติกรรมของมนุษย์แตกต่างกันออกไป

๓.๓.๔ ปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์ทางทางจริยธรรม

ชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยร่างกาย (Physical) และจิตใจ (Mental) อันเป็นปัจจัยให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ ส่วนประกอบสำคัญนี้เป็นปัจจัยสำคัญทางชีววิทยาในการส่งผลต่อการเกิดพฤติกรรมในส่วนที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม กล่าวคือ หากมนุษย์มีร่างกายและจิตใจที่ปกติ จะช่วยให้เกิดพฤติกรรมที่ดีตามมา ในส่วนตรงกันข้าม หากมนุษย์มีร่างกายและจิตใจที่ไม่ปกติ พฤติกรรมที่แสดงออกมาย่อมไม่เหมาะสม พื้นฐานพฤติกรรมมนุษย์ที่มาจากทางด้านร่างกายด้านความคิด อารมณ์ การรับรู้ เจตคติ และจิตวิญญาณที่เหมาะสมและสังคมส่วนใหญ่ยอมรับนั้น ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากจริยธรรม ทองพุล บุญยามลิก กล่าวถึงพฤติกรรมในแง่จริยธรรมว่า “กายเป็นช่องทางให้เกิดพฤติกรรมได้ทั้งทางกายกรรมและวจีกรรม และเป็นไปได้ทั้งกุศลและอกุศล ส่วนจิตเป็นแกนกลางของจริยธรรม ในแง่พุทธศาสนา มองชีวิตมนุษย์ขึ้นอยู่กับจิตของมนุษย์ ฉะนั้นการเฝ้าระวังรักษาจิต จึงเป็นหน้าที่หลักของมนุษย์”^{๓๔}

จริยธรรม คือ ความประพฤติ ปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ที่สังคมยอมรับเพื่อให้บรรลุถึงสภาพชีวิตที่มีคุณค่าอันพึงประสงค์ของตนและสังคม^{๓๕} อีกประการหนึ่ง คำว่า “จริยธรรม (Morality)” เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง หมายถึงลักษณะทางสังคมหลายลักษณะของมนุษย์ และมีขอบเขตรวมถึงพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่างๆ ด้วย ลักษณะและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม จะมีคุณสมบัติประเภทใดประเภทหนึ่ง ในสองประเภทคือ เป็นลักษณะที่สังคมต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกในสังคมนั้น คือเป็นพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบให้การสนับสนุน และผู้กระทำส่วนมากเกิดความพอใจ การกระทำนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้

^{๓๔} เรียม ศรีทอง, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๘.

^{๓๕} สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, “การพัฒนาจริยธรรมตามแนวการปรับพฤติกรรม”, วารสารครูศาสตร์, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๔๓ (เมษายน-มิถุนายน, ๒๕๒๖) : ๑๔.

มีอยู่ในสมาชิกในสังคม ส่วนมากรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่สมควร ฉะนั้นผู้มีจริยธรรมสูงคือผู้ที่
มีลักษณะและ พฤติกรรมประเภทแรกมาก และประเภทหลังน้อย^{๓๖}

เมื่อว่าโดยส่วนของจริยธรรมแล้ว แบ่งออกได้เป็น ๔ ส่วนใหญ่ๆ คือ^{๓๗}

๑) ความรู้เชิงจริยธรรม หมายถึง การมีความรู้ไว้ในสังคมของตนนั้น ถือการกระทำ
ชนิดใดดีควรกระทำและการกระทำชนิดใดเลวควรงด ลักษณะและพฤติกรรมประเภทใดเหมาะสม
หรือไม่เหมาะสมมากนักน้อยเพียงใด

๒) ทักษะเชิงจริยธรรม คือ ความรู้สึกของบุคคลเกี่ยวกับลักษณะหรือพฤติกรรมเชิง
จริยธรรมต่างๆ ว่าตนชอบหรือไม่ชอบลักษณะนั้นๆ เพียงใด ทักษะเชิงจริยธรรมของบุคคลส่วนมาก
จะสอดคล้องกับค่านิยมในสังคมนั้น ซึ่งหมายถึง สิ่งซึ่งคนส่วนใหญ่ในสังคมนิยมชมชอบหรือให้การ
สนับสนุนในสังคมนั้น ทักษะเชิงจริยธรรมของบุคคลนั้น มีความหมายกว้างกว่าความรู้เชิงจริยธรรม
ของบุคคล เพราะทักษะชนิดนั้นรวมทั้งความรู้และความรู้สึกในเรื่องนั้นๆ เข้าด้วยกัน

๓) เหตุผลเชิงจริยธรรม หมายถึงการที่บุคคลใช้เหตุผลในการเลือกที่จะกระทำหรือ
เลือกที่จะไม่กระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เหตุผลที่กล่าวถึงนี้ จะแสดงให้เห็นถึงเหตุจูงใจหรือ
แรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่างๆ ของบุคคล ซึ่งจะแสดงให้เห็นทราบว่าอะไรเป็นสาเหตุให้บุคคล
เลือกกระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรมอันใดอันหนึ่ง

๔) พฤติกรรมเชิงจริยธรรม หมายถึงการที่บุคคลมีพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ
หรืองดเว้นการแสดงพฤติกรรมที่ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์หรือค่านิยมในสังคมนั้น พฤติกรรมเชิงจริยธรรมใน
ส่วนที่เป็นกรกระทำที่สังคมเห็นชอบและสนับสนุน ได้แก่ การให้ทาน การเสียสละเพื่อส่วนรวมและ
การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น และพฤติกรรมเชิงจริยธรรมอีกประการหนึ่ง ได้แก่ พฤติกรรม
ในสถานการณ์ที่เข้ายวนใจ หรือในลักษณะให้บุคคลกระทำผิดกฎเกณฑ์ เช่น โกง หรือ กล่าวเท็จ เป็นต้น

พฤติกรรมมนุษย์อันเนื่องมาจากจริยธรรม ตามค่านิยมข้างต้นนั้น จะเห็นว่ามีสำคัญ
มาก ทั้งต่อพฤติกรรมส่วนบุคคลและสังคม เพราะมีส่วนช่วยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ กล่าวคือหาก
สังคมมุ่งเน้นการดำเนินชีวิตด้วยวัตถุนิยมมากเกินไป ชีวิตก็จะพบกับความทุกข์ ย่อมก่อปัญหาด้าน
จริยธรรมได้ จริยธรรมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์มาก ยกตัวอย่างสังคมพุทธในประเทศไทย
หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้วางหลักจริยธรรมไว้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับบุคคลต่างๆ ตาม
สาขาอาชีพ เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นเกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาด้านร่างกาย ความคิดและจิต
วิญญาณ

ประเด็นที่น่านำมาศึกษาวิจัยต่อไปก็คือ จริยธรรมของบุคคลและสังคมเป็นเรื่องของจิตใจและ
การกระทำ บุคคลผู้มีจริยธรรมในระดับแตกต่างกัน อาจมีการกระทำที่คล้ายคลึงกันได้เสมอ และ
บุคคลที่มีการกระทำเหมือนกัน อาจมีเหตุเบื้องหลังการกระทำและด้านระดับจริยธรรมที่แตกต่างกัน

^{๓๖} ดวงเดือน พันธุนาวัน, **จริยธรรมกับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๓.

^{๓๗} เพ็ญแข ประจันปัจจนึก, **การส่งเสริมจริยธรรมของวัยรุ่น : พัฒนาการวัยรุ่นและการ
อบรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), ๒๕๓๘, หน้า ๕๖.

ได้ โดยดวงเดือน พันธุนาวิน ได้กล่าวสนับสนุนไว้ว่า “คนต่างศาสนา และต่างวัฒนธรรม แต่อายุ สติปัญญา และอารมณ์อยู่ในระดับเดียวกัน อาจยึดหลักที่อยู่ในชั้นจริยธรรมเดียวกัน และคนใน วัฒนธรรมเดียวกัน หรือผู้นับถือศาสนาเดียวกัน แต่มีประสบการณ์ทางสังคม สติปัญญา และการรับรู้ การคิดต่างระดับกัน อาจยึดหลักการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมที่ต่างกันได้”^{๓๘}

ดังนั้น พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาเนื่องมาจากอิทธิพลของจริยธรรมนั้น ขึ้นอยู่กับ ลักษณะทางจิตใจของมนุษย์ เพราะจิตเป็นแกนกลางของจริยธรรม หากจิตมนุษย์ได้รับการพัฒนาด้าน จริยธรรม คุณธรรมให้ดีแล้ว การกระทำของมนุษย์ก็จะแสดงออกมาในสิ่งที่ดีงาม ส่วนที่ควรคำนึงถึง ในการที่จะทำนายพฤติกรรมมนุษย์ ว่ามีปัจจัยพื้นฐานมาจากจริยธรรมหรือไม่นั้น ก็คือลักษณะ สถานการณ์ของผู้กระทำดีหรือทำชั่วในขณะนั้น เอื้อต่อการทำความดีหรือความชั่วอย่างไรหรือไม่ เพราะมีรายงานการวิจัยกล่าวสรุปไว้ว่า “พฤติกรรมการทำดีทำชั่วของคนไทยขึ้นอยู่กับลักษณะของ สถานการณ์เป็นส่วนใหญ่ คนจะโง่งมากถ้าอยู่ในสถานการณ์ยุ่งยากและไม่มีตัวแบบที่กระทำ ความดี ส่วนวัยรุ่นตอนปลายและผู้ใหญ่ตอนต้นของไทยที่ศึกษาพบ ส่วนใหญ่มีลักษณะทางจิตใจที่จะ มีพฤติกรรมที่ไม่ซื่อสัตย์ได้มาก”^{๓๙}

๓.๔ พฤติกรรมของมนุษย์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นปรัชญาที่เน้นการกระทำ (กรรมวาท และกิริยวาท) เป็นปรัชญาว่า ด้วยความพากเพียรพยายามของมนุษย์ (วิริยวาท)^{๔๐} ถ้าจำแนกการแสดงออกของพฤติกรรมสามารถ จำแนกได้เป็น ๓ ทาง คือ ^{๔๑} ๑) พฤติกรรมทางกาย เรียกว่า กายกรรม ๒) พฤติกรรมทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม ๓) พฤติกรรมที่สืบเนื่องมาจากภายในคือจิต เรียกว่ามโนกรรม

นอกจากนี้คำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทยึดถือเอาการกระทำของมนุษย์เป็นเครื่องตัดสินว่า บุคคลนั้นเป็นคนดีหรือคนชั่ว มิได้ยึดถือเอาเรื่องชาติ โคตร ตระกูล ยศ ความรู้ อำนาจ เพศ และวัย เป็นเครื่องวัด หากแต่วัดที่การแสดงออกหรือการกระทำของแต่ละบุคคล ดังพุทธพจน์ที่ว่า “น ชจจา วสโล โหติ น ชจจา โหติ พราหมโณ กมมุนา วสโล โหติ กมมุนา โหติ พราหมโณ” แปลเป็นใจความว่า “บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อยเพราะกรรม เป็น พราหมณ์เพราะกรรม”^{๔๒} และว่า

“บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติก็หาไม่ได้ แต่เป็นพราหมณ์เพราะกรรมไม่ เป็น พราหมณ์ก็เพราะกรรม เป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นคิลปิน เป็นพ่อค้าเป็นผู้รับใช้ เป็นโจร เป็นนักรบ อาชีวะเป็นปุโรหิต และแม้เป็นพระราชา ก็เพราะกรรม...

^{๓๘} ดวงเดือน พันธุนาวิน, จริยธรรมกับการศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๗.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

^{๔๐} อัง.ติก. ๒๐/๑๓๘/๓๓๘๖.

^{๔๑} ม.ม. ๑๓/๕๗/๕๕-๕๖.

^{๔๒} บุ.สุตต. ๒๕/๑๔๒/๕๓๒.

โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรมสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็น
เครื่องผูกพัน ... บุคคลเป็น พราหมณ์เพราะกรรม”^{๔๓}

จะเห็นว่า ลักษณะคำสอนในพุทธปรัชญาเป็นกรรมวาทและกิริยาวัต กล่าวคือ ความดี
ความชั่ว หรือสิ่งที่ดีหรือไม่ดี ล้วนมีความเกี่ยวข้องกันกับการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น

ดังนั้น คำว่า “กรรม” ก็คือ การแสดงออก ทางกาย วาจา รวมไปถึงใจนั่นเอง การกระทำ
ทั้งหมดนี้เรียกว่าพฤติกรรม การแสดงทางกาย วาจา ที่มีใจเป็นผู้บังคับบัญชาให้กระทำสิ่งต่างๆ ทั้งดี
บ้างชั่วบ้างนี่เองที่เป็นที่มาของพฤติกรรมทั้งหมด

๓.๕ บ่อเกิดของพฤติกรรม

ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นอันเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมด้านต่างๆ
ของมนุษย์ว่ามี ๒ ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

ก) เกิดจากตัณหา ได้แก่ พอใจ ชอบใจ ยินดี อยากรักใคร่ ต้องการ ที่ไม่ดี ไม่สบาย
ไม่เกื้อกูล เป็นอกุศล

ข) เกิดจากฉันทะ ได้แก่ พอใจ ยินดี อยากรักใคร่ ต้องการ ที่ดีงาม สบาย เกื้อกูล
เป็นกุศล^{๔๔}

ตัณหา แปลได้อีกอย่างว่า ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความเสนาหา ความดิ้น
รน ความกระสับกระส่าย กระวนกระวาย ไม่รู้จักอิ่ม ตัณหาเกิดจากเวทนาเป็นปัจจัย โดยมีวิชชา
เป็นมูลเหตุ กล่าวคือ เมื่อบุคคลรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจก็ตาม
เช่น เห็นรูปสวยหรือน่าเกลียด ได้ยินเสียงไพเราะหรือหนวกหู เป็นต้น แล้วเกิดความรู้สึกสุข หรือ
ทุกข์ หรือเฉยๆ ขึ้น ในเวลานั้นตัณหาก็คงเกิดขึ้นในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งคือ ถ้ารู้สึกสุข
พฤติกรรมที่แสดงออกมาก็ยินดี ขึ้นชอบ คล้อยตามไป ติดใจ ใฝ่รัก อยากรักได้ ถ้ารู้สึกทุกข์ พฤติกรรมที่
แสดงออกมาก็ยินร้าย ขัดใจ ชัง อยากร้างหนี หรืออยากให้สูญสิ้นไปเสีย ถ้ารู้สึกเฉยๆ พฤติกรรมที่
แสดงออกมาก็เพลินๆ เรื่อยเฉื่อยไป พฤติกรรมเหล่านี้มันเป็นไปของมันได้เอง โดยไม่ต้องใช้ความคิด
ไม่ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจอะไรเลย จึงอาจพูดได้อย่างง่ายๆ ว่า ตัณหานั่นเองเป็นบ่อเกิดของ
พฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์

ดังนั้น ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท บทบาทและการทำหน้าที่ของตัณหาเหล่านี้ได้เป็นตัว
กำหนดการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของมนุษย์ ผู้คอยพะเน้าพะนอหล่อเลี้ยงไว้ และเทิดทูนให้มันเป็น
ผู้บังคับบัญชาที่ตนจงรักภักดีเชื่อฟัง พร้อมกันนั้น มันก็เป็นแหล่งก่อปมปัญหาให้แก่ชีวิตและสังคม
ของมนุษย์ เป็นที่มาของความหวัง ความหวาดกลัว ความระแวง ความเคียดแค้นชิงชัง ความมัวเมา
ลุ่มหลง และความทุกข์ความเดือดร้อนต่างๆ ตัณหาที่เป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมมนุษย์แบ่งเป็น ๓
ด้าน ดังนี้

^{๔๓} ขุ.สุตต. ๒๕/๖๕๖-๖๕๘/๖๕๔.

^{๔๔} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่
๓, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๔๙๐.

๑) กามตัณหา คือ ความกระหายอยากได้อารมณ์ที่น่าชอบใจมาเสพเสวยปรนเปรอตน หรือความทะยานอยากในกาม

๒) ภวตัณหา คือ ความกระหายอยากในความถาวรมั่นคง มีคงอยู่ตลอดไป ความใหญ่โตโดดเด่นของตน หรือความทะยานอยากในภพ

๓) วิภวตัณหา คือ ความกระหายอยากในความดับสิ้นขาดสูญ แห่งตัวตน หรือความทะยานอยากในวิภพ^{๔๕}

ตัณหาทั้ง ๓ ด้านนี้ย่อมทำให้พฤติกรรมของมนุษย์ดำเนินไปในทิศทางต่างๆ เช่น ได้สิ่งที่ชอบใจ พอใจก็เป็นสุข และแสวงหาสิ่งที่ชอบใจไปเรื่อยๆ ถ้าได้สิ่งที่ไม่น่าชอบใจก็อยากจะไปให้พ้นจากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งพฤติกรรมจะเป็นอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับว่าใครมีตัณหาทั้งสามด้านนี้มากน้อยอย่างไร

ส่วนฉันทะ ซึ่งในที่นี้หมายถึง กุศลธรรมฉันทะ หมายถึงความพึงพอใจ ความชอบ ความอยากได้ในสิ่งที่ดีงาม เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและคนอื่น หรือแปลอีกอย่างหนึ่งได้ว่า มีความพอใจในความดีงาม ความต้องการในความจริง ความต้องการเล็งไปถึงความรู้ คือเท่ากับพูดว่าต้องการรู้ความจริงต้องการเข้าถึงตัวธรรม ดังนั้นพฤติกรรมที่เป็นฉันทะนี้ย่อมมีการแสดงออกมาในทางดีงาม สร้างสรรค์ ใฝ่ดี รักดี เป็นต้น

ดังที่กล่าวมาข้างต้นโดยสังเขปนี้ ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างพฤติกรรมที่ตัณหาเป็นบ่อเกิดและฉันทะเป็นบ่อเกิดได้ดังนี้

๑) ตัณหา มุ่งประสงค์เวทนา ดังนั้น จึงต้องการสิ่งสำหรับเอามาเสพเสวยเวทนา เอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง พฤติกรรมที่แสดงออกมามีแนวโน้มไปอย่างสับสน กระวนกระวาย เป็นทุกข์

๒) ฉันทะ มุ่งประสงค์ที่ประโยชน์ กล่าวคือ ประโยชน์ที่เป็นคุณค่าแท้จริงแก่ชีวิต หรือคุณภาพชีวิต ดังนั้น พฤติกรรมที่แสดงออกมาจึงมุ่งไปที่ความจริง สิ่งที่ดีงาม เพราะฉันทะก่อตัวจากโยนิโสมนสิการ คือ ความรู้จักคิดหรือคิดถูกวิธี คิดตามสภาวะและเหตุผล เป็นภาวะกลางๆ ไม่ผูกพันกับอัตตา และนำไปสู่อุตสาหะ หรือวิริยะ คือทำให้เกิดพฤติกรรมที่จะแสวงหาสิ่งที่เป็นความดีงามนั่นเอง

บ่อเกิดของพฤติกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงมุ่งเน้นที่มโนกรรมที่มีตัณหาและฉันทะเป็นมูลเหตุและเป็นสมุฏฐานในการเกิดพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ โดยพฤติกรรมที่เกิดขึ้นนั้น มีทั้งดีและไม่ดีและที่เป็นกลางๆ คือ ไม่ดีไม่ชั่วก็มี ทั้งนี้ เนื่องมาจากเจตสิกที่มาอาศัยจิตเป็นตัวกระตุ้นให้เกิด เจตสิกจึงเป็นพลังที่ควบคุมร่างกายมนุษย์ให้กระทำการต่างๆ

ในการแสดงพฤติกรรมต่างๆ อย่าง ที่ปรากฏออกมาทางกาย วาจา และใจ เมื่อกล่าวตามทฤษฎีของพระอภิธรรม พอประมวลความได้ว่า ในขณะที่จิตหนึ่งที่เกิดขึ้นและดับไปก่อนที่จิตดวงอื่นจะเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปนั้น ต้องอาศัยจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจหน้าที่ของตน จึงจะทำให้การแสดงพฤติกรรมนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้

ในคัมภีร์อภิธรรมได้แสดงวิถีจิตปกติ ๑๗ ขณะเพื่อชี้ให้เห็นกระบวนการการเกิดพฤติกรรมว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร โดยสังเขป ดังนี้

^{๔๕}ที่.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

ขณะจิต ๑๗ ขณะ เรียกตามหน้าที่และบทบาท

ภวังคจิต คือจิตที่ทำหน้าที่รักษาภพชาติ เกิดดับสืบเนื่องอยู่นอกวิถียังไม่ได้ขึ้นสู่วิถี
ขณะจิตที่ ๑ อดีตภวังค์ คือภวังคจิตที่ผ่านไปเมื่ออารมณ์เกิดขึ้นแต่ยังไม่กระทบ
อารมณ์

ขณะจิตที่ ๒ ภวังคจลนระ คือภวังคจิตที่ไหวเมื่ออารมณ์มากระทบ

ขณะจิตที่ ๓ ภวังคุปัจเฉพะ คือภวังคจิตดวงสุดท้ายก่อนการตัดกระแสภวังค์ขึ้นสู่วิถี

ขณะจิตที่ ๔ ปัญจทวารารำชนะ คือจิตดวงแรกในปัญจทวารวิถี ทำหน้าที่เปิดทวาร
๕ ทวารใด ทวารหนึ่ง เพื่อให้ทวิปัญจวิญญานจิตรู้อารมณ์ ๕ อันใดอันหนึ่ง

มโนทวารารำชนะ คือ จิตดวงแรกในปัญจทวารวิถี ทำหน้าที่เปิดมโนทวาร เพื่อให้จิตทำ
หน้าที่รับอารมณ์ ๖ ชนิดใดชนิดหนึ่ง

ขณะจิตที่ ๕ ทวิปัญจวิญญาน คือจิต ๕ ดวงที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ทั้ง ๕ ทางใดทาง
หนึ่งตามสมควรแก่ อารมณ์ที่มากระทบทวาร ๕ ในขณะนั้น

ขณะจิตที่ ๖ สัมปฏิจฉนะ คือจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญจวิญญานแล้วส่ง
ต่อสันตிரณจิต

ขณะจิตที่ ๗ สันตிரณะ คือจิตทำหน้าที่รับอารมณ์ ๕ จากสัมปฏิจฉนะมาพิจารณา
ไต่สวน

ขณะจิตที่ ๘ โวภูฐัพพะนะ คือ จิตทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์แล้วส่งต่อให้ชวนจิต

ขณะจิตที่ ๙-๑๕ ขณะ คือจิต ๗ ขณะ ทำหน้าที่เสวยอารมณ์

ขณะจิตที่ ๑๖-๑๗ ตทาลัมพนจิต คือจิตที่เป็นวิปากจิตอันเกิดขึ้นรับอารมณ์ที่เหลือ
จากชวนจิต มี ๒ ขณะ เพื่อสนองอารมณ์สู่ภวังค์ต่อไป^{๔๖}

จากข้อมูลแห่งวิถีจิตปกติ ๑๗ ขณะนั้น สรุปให้เห็นว่าพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมานั้น
เกิดจากจิตดวงที่รับอารมณ์มาพิจารณาไตร่ตรองว่าอารมณ์นั้นดีหรือเลวประการใด แล้วเป็นผู้ตัดสิน
อารมณ์ว่าเป็นกุศล อุกุศล หรือเป็นอัพยาถุต^{๔๗}

เมื่อโวภูฐัพพนจิต เป็นจิตดวงที่ตัดสินอารมณ์แล้ว จิตดวงที่เสวยอารมณ์คือชวนจิต ก็
ทำหน้าที่เสวยหรือเสวยอารมณ์อย่างเดียว ดังนั้น พฤติกรรมที่เป็นบุญ-บาป ก็จะปรากฏออกมาจาก
ชวนจิตนี้หลังจากที่โวภูฐัพพนจิตตัดสินอารมณ์นั้นแล้ว โดยโวภูฐัพพนจิตจะกำหนดประเภทของชวน
จิต(ทั้ง ๗ ขณะ) เพื่อทำหน้าที่เสวยอารมณ์นั้นในอันดับต่อไป โดยมีแนวทางในการตัดสินอารมณ์นั้น
ว่า หากโวภูฐัพพนจิตนั้น ตัดสินอารมณ์โดยยึดหลักโยนิโสมนสิการ พฤติกรรมที่แสดงออกมาก็จะ
ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เป็นบุญกุศล เป็นความดี แต่หากยึด หลักโยนิโสมนสิการ พฤติกรรมที่
แสดงออกมาก็ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ เป็นบาปอกุศล เป็นความชั่ว

^{๔๖} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณโณ), **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔,
(กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑-๕๓.

^{๔๗} ระเบียบ ภาวิโล, **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,
๒๕๓๖), หน้า ๓๘๐-๓๘๒.

ในกรณีที่บุคคลคนหนึ่งขโมยสิ่งของของผู้อื่น เป็นเพราะจิตรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย พิจารณาไตร่ตรองแล้ว จิตตัดสินอารมณ์ที่มากระทบ ในเหตุการณ์ตัวอย่างนี้ อายตนะภายในคือตา กระทบอายตนะภายนอกคือสิ่งของของผู้อื่น จิตรับรู้อารมณ์ที่มากระทบ พิจารณาอารมณ์นั้นแล้วตัดสินออกมาโดยอโยนิโสมนสิการ ประกอบด้วยมิจฉาทิภูติ โวภูติพพนจิต กำหนดประเภทของจิตที่จะเสพอารมณ์คือ โลกมุขจิต เกิดความโลภอยากได้ของบุคคลอื่นมาเป็นของตน เมื่อจิตเสพอารมณ์เป็นโลกมุขจิตแล้ว ก็จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมทางกาย คือ การขโมยสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน

๓.๖ ประเภทของพฤติกรรม

หลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้จำแนกประเภทแห่งพฤติกรรมไว้หลายลักษณะ ตามเกณฑ์ต่างๆ เช่น จำแนกตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุให้เกิดพฤติกรรม จำแนกตามทวารหรือทางแสดงออกของพฤติกรรม หรือจำแนกตามความสัมพันธ์ของพฤติกรรมกับผลที่เกิดจากการแสดงพฤติกรรม เนื่องจากคำสอนเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์นี้มีปรากฏมากมายในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งในส่วนพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ ในงานวิจัยนี้จึงขอนำมากล่าวถึงโดยสังเขป ดังนี้

พฤติกรรมของมนุษย์จำแนกตามทางหรือทวารที่แสดงพฤติกรรมออกมาได้เป็น ๓ ประเภท คือ

ก) กายทวาร พฤติกรรมทางกาย คือการกระทำที่แสดงออกทางกาย หรือกระทำด้วยกาย

ข) วจิจรรณ พฤติกรรมทางวาจา คือ การกระทำที่แสดงออกทางวาจา หรือคำพูด

ค) มโนกรรม พฤติกรรมทางใจ คือการกระทำที่กระทำทางใจหรือความนึกคิด^{๔๘} พฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามทวารหรือทางที่แสดงพฤติกรรมออกมาทั้ง ๓ ประเภทนั้น ไม่ได้ระบุลงไปให้แน่ชัดว่าเป็นการกระทำที่ดี หรือเป็นการกระทำที่ไม่ดี หากมุ่งกล่าวในเชิงวิถีดำเนินชีวิตหรือจริยธรรมที่เป็นรูปธรรมชัดเจนแล้ว พุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งประเภทพฤติกรรมออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑) กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ทางแห่งพฤติกรรมที่เป็นความดี อันนำไปสู่ความสุขความเจริญทางกาย^{๔๙} วาจาและใจ โดยแบ่งออกเป็น

๑) กายกรรม ๓ ได้แก่ พฤติกรรมทางกาย ๓ อย่าง คือ

๑.๑ ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการฆ่าและการเบียดเบียน สัตว์มีชีวิตและมีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่น

๑.๒ อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ โดยเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของบุคคลอื่น

^{๔๘} ม.ม. ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๔๙} ที.ปา. ๑๑/๓๖๐/๔๓๑-๔๓๒.

๑.๓ กาเมสุมิจฉาจารา เวมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการประพฤติดิผิด
ในกาม ไม่กล่าวละเมิดประเวณี

๒) วจีกรรม ๔ ได้แก่พฤติกรรมทางวาจา ๔ อย่าง คือ

๒.๑ มุสาวาทา เวมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดเท็จเพราะเหตุแห่งตน
หรือบุคคลอื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใด ๆ

๒.๒ ปิสุณาย วาจา ย เวมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดส่อเสียด
อันเป็นการกล่าวร้ายให้คนอื่นแตกความสามัคคีกัน

๒.๓ ผรุสย วาจา ย เวมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดคำหยาบ พูดแต่
ถ้อยคำอ่อนหวาน สุภาพ

๒.๔ สัมผัสปลาปา เวมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำ
จริงมีประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผล ถูกกาลเทศะ

๓) มโนกรรม ๓ ได้แก่ พฤติกรรมทางใจ ๓ อย่างคือ

๓.๑ อนภิชฌา ความไม่มีจิตคิดโลภอยากได้ของผู้อื่น

๓.๒ อัพยาบาท ความไม่มีจิตคิดปองร้ายหรือคิดเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๓.๓ สัมมาทิฐฐิ ความเห็นชอบ เช่น เห็นว่าทานมีผล การบูชามีผล
ผลวิบากของกรรม ตีกรรมชั่วมี เป็นต้น

๒) อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ทางแห่งพฤติกรรมที่เป็นความชั่ว อันนำไปสู่ความเสื่อม
ความทุกข์ทาง กาย วาจาและใจ มีนัยแห่งอรรถาธิบายตรงกันข้ามกับ กุศลกรรมบถ ๑๐^{๕๐}

อีกอย่างหนึ่ง สามารถจำแนกพฤติกรรมของมนุษย์ตามสภาพความสัมพันธ์กับผลที่เกิดขึ้น
จากพฤติกรรมนั้นๆ ได้ ๔ อย่างคือ^{๕๑}

๑) พฤติกรรมดำ มีผลดำ ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร ที่แสดงออก
ในทางเบียดเบียน ตัวอย่างเช่น ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร ฯลฯ

๒) พฤติกรรมขาว มีผลขาว ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร
ที่แสดงออกในทางไม่เบียดเบียน สร้างสรรค์ เช่น การประพฤติดิตามกุศลกรรมบถ ๑๐

๓) พฤติกรรมทั้งขาวและดำ มีผลทั้งขาวและดำ ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร และ
มโนสังขาร ที่มีการแสดงออกในทางที่เบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง เช่น พฤติกรรมของมนุษย์
ทั่วไป

๔) พฤติกรรมไม่ดำไม่ขาว มีผลไม่ดำไม่ขาว พฤติกรรมเช่นนี้เป็นไปเพื่อความสิ้น
กรรม ได้แก่ เจตนาเพื่อละกรรมทั้งสามดังกล่าวมา หรือกล่าวโดยองค์ธรรม ได้แก่ โพฆณงค์ ๗ หรือ
มรรคมืองค์ ๘

สรุปว่า พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าการแสดงออกของมนุษย์ทุกอย่างถือว่ากรรม ไม่ว่าจะ
ทางกาย วาจา และพฤติกรรมที่สืบเนื่องมาจากใจก็เรียกว่าเป็นกรรมได้ ต่อมาก็มักปัญหาว่าในบรรดา

^{๕๐}ที่.ปา. ๑๑/๓๖๐/๔๓๑.

^{๕๑}ม.ม. ๑๓/๘๑/๗๙-๘๑.

พฤติกรรมทั้งหลาย ที่มนุษย์แสดงออกไปและยังไม่ได้แสดงออกไปนั้นอะไรมีผลกระทบที่ร้ายแรงที่สุด ที่จะพึงมีต่อความเป็นไปของตนเองและสังคมมากที่สุด

ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า ในบรรดาพฤติกรรมทั้งที่เป็นภายนอก (กายกรรม วจีกรรม) และที่สืบเนื่องอยู่ภายใน (มโนกรรม) นั้น มโนกรรมถือว่ามีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ที่จะดำเนินไปในทางสร้างสรรค์หรือทำลายมากที่สุด ดังพุทธพจน์ความว่า

ดูกรตปัสสี บรรดากรรม (การกระทำ) ๓ อย่างเหล่านี้ ที่เราจำแนกไว้แล้วอย่างนี้ แสดงความแตกต่างกันแล้วอย่างนี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรม ในความเป็นไปแห่งบาปกรรม หาบัญญัติกายกรรม อย่างนั้นไม่ หาบัญญัติวจีกรรมอย่างนั้นไม่^{๕๒}

เหตุที่มโนกรรมมีความสำคัญต่อความเป็นไปของพฤติกรรมมนุษย์ที่สุดนั้น ก็เพราะจะเป็นจุดเริ่มต้น คนคิดก่อนแล้วจึงพูดจึงกระทำ คือ แสดงออกทางกายและวาจา ดังนั้น วจีกรรมและกายกรรม จึงขยายออกมาจากมโนกรรมนั่นเอง และที่ว่าผลกว้างขวางรุนแรงที่สุด ก็เพราะว่า มโนกรรมรวมถึง ความเชื่อ ความเห็น ทฤษฎี แนวความคิดและค่านิยมต่างๆ ที่เรียกว่าทฤษฎี ทฤษฎีเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมต่างๆ ไปของบุคคล ความเป็นไปในชีวิตของบุคคลและคติของสังคมทั้งหมด เมื่อเชื่อ เมื่อเห็น หรือนิยมอย่างไร ก็คิดการ พูดจาสั่งสอนชักชวนกัน และทำการต่างๆ ไปตามที่เชื่อที่เห็นที่นิยมอย่างนั้น ถ้าเป็นมิชฌาทิฏฐิ การด่าริ พูดจาและทำการก็ดำเนินไปในทางผิดเป็นมิชฌาทิฏฐิ ไปด้วย แต่ถ้าเป็นสัมมาทิฏฐิ การด่าริ พูดจาและทำการต่างๆ ก็ดำเนินไปในทางถูกต้องเป็นสัมมาไปโดยอัตโนมัติ^{๕๓} เช่น บุคคลและสังคมที่เห็นว่าความพรั่งพร้อมทางวัตถุมิค่าสูงสุดเป็นจุดหมายที่พึงใฝ่ประสงค์ ก็จะไปพยายามแสวงหาวัตถุให้พรั่งพร้อมและถือเอาความพรั่งพร้อมด้วยวัตถุนั้น เป็นมาตรฐานวัดความเจริญรุ่งเรืองเกียรติยศและศักดิ์ศรี เป็นต้น วิถีชีวิตของคน และแนวทางของสังคม รวมไปถึงพฤติกรรมที่แสดงออกทั้งหมด ก็จะเป็นไปในรูปแบบหนึ่ง (วัตถุนิยม) ส่วนบุคคลและสังคมที่ถือเอาความสงบสุขทางจิตใจเป็นที่หมาย ก็จะมีวิถีชีวิตและความเป็นไปอีกแบบหนึ่ง (จิตนิยม) ดังพุทธพจน์ที่ตรัสถึงผลเสียของมิชฌาทิฏฐิ และผลดีของสัมมาทิฏฐิที่สืบเนื่องมาจากมโนกรรม ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่งขึ้น ไปจนไพบุลย์ เหมือนอย่างมิชฌาทิฏฐิเลย...

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์ เหมือนอย่างสัมมาทิฏฐินี้เลย...^{๕๔}

^{๕๒} ม.ม. ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๕๓} อัง.ทสภ. ๒๔/๑๙๔/๓๑๘-๓๒๐.

^{๕๔} อัง.เอภ. ๒๐/๒๙๘-๒๙๙/๓๘.

๓.๗ ลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์

การที่จะเรียนรู้หรือทำความเข้าใจ ในการกระทำหรือพฤติกรรมของบุคคลคนหนึ่ง จำเป็นอย่างยิ่งต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมภายใน ประเภทอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ประสบการณ์ การวิเคราะห์หาเหตุผลต่างๆ ของคนคนนั้นให้ชัดเจนเสียก่อน เช่นเดียวกัน การจะเข้าใจพฤติกรรมภายในของมนุษย์ได้ก็จำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้ จากพฤติกรรมภายนอกที่บุคคลนั้นแสดงออกมาก่อน ทั้งนี้ นักจิตวิทยาเชื่อว่า พฤติกรรมทุกอย่างต้องมีสาเหตุ และสาเหตุเพียงประการเดียวอาจทำให้เกิดพฤติกรรมได้ในหลายรูปแบบ ในทานองเดียวกัน พฤติกรรมแต่ละรูปแบบที่แสดง พฤติกรรมออกมาย่อมเกิดมาจากหลายสาเหตุได้เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น การร้องไห้ของคนสองคน คนหนึ่งอาจร้องไห้เพราะเสียใจจากการขาดทุนที่ลงทุนไปทำให้หมดทุนที่ลงทุนไปเลยร้องไห้ ในขณะที่อีกคนมีคนร้องไห้เหมือนกันแต่คนคนนั้นร้องไห้เพราะได้เจอกับครอบครัว เนื่องจากออกจากบ้านนาน เมื่อมาพบกันจึงเกิดความรู้สึกดีใจเลยร้องไห้ เป็นต้น สาเหตุของการแสดงออกทางกาย วาจา และ ใจ ในทางพุทธศาสนา เรียกว่า จริต แปลว่า จิตท่องเที่ยว สถานที่จิตท่องเที่ยวหรือ อารมณ์เป็นที่ชอบท่องเที่ยวของจิตนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประมวลไว้เป็น ๖ ประการด้วยกัน คือ

๑) รากจริต จิตท่องเที่ยวไปในอารมณ์ที่รักสวयรักงาม คือ พอใจในรูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสนิ่มนวล รวมความว่า อารมณ์ที่ท่องเที่ยวไปในรากะคือความกำหนด ยินดีนี้บุคคลผู้เป็นเจ้าของจริต มีอารมณ์หนักไปในทางรักสวयรักงามชอบระเบียบ สะอาดประณีต มีกิริยาท่าทางละมุนละไมนิ่มนวล เครื่องของใช้สะอาดเรียบร้อย สะอาด ประณีต มีกิริยาท่าทาง ละมุนละไมนิ่มนวล เครื่องของใช้สะอาดเรียบร้อย บ้านเรือนจัดไว้อย่างมีระเบียบ พุดจาอ่อนหวาน กลีดยดความเลอะเทอะสกปรก การแต่งกายก็ประณีต ไม่มีของใหม่ก็ไม่เป็นไร แต่จะเก่าก็ต้องสะอาด เรียบร้อย รากจริตมีอารมณ์จิตรักสวयรักงามเป็นสำคัญ อย่าตีความหมายว่า รากะจริตมีจิตมักมาก ในกามารมณ์ ถ้าเข้าใจอย่างนั้นพลาดถนัด

๒) โทสจริต มีอารมณ์มักโกรธเป็นเจ้าของเรือน เป็นคนขี้โมโหโทโส อะไรนิดก็โกรธ อะไรหน่อยก็โมโห เป็นคนบูชากความโกรธว่าเป็นของวิเศษ วันหนึ่ง ๆ ถ้าไม่ได้โกรธเคืองใครเสียบ้างแล้ว วันนั้นจะหาความสบายใจได้ยาก คนที่มีจริตหนักไปในโทสจริตนี้ แก่เร็ว พุดเร็ว พุดดั่ง เเดินแรง ทางงานหยาบ ไม่ใคร่ละเอียดถี่ถ้วน แต่ตัวไม่พิถีพิถัน เป็นคนใจเร็ว

๓) โมหจริต มีอารมณ์จิตลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติ ชอบสะสมมากกว่าจ่ายออก ไม่ว่า อะไรเก็บตะ ผ้าขาดกระดาดเก่า ข้าวของตั้งแต่ครั้งใดก็ตาม มีค่าควรเก็บหรือไม่ก็ตามเก็บตะไม่เลือก มีนิสัยเห็นแก่ตัว อยากได้ของของคนอื่น แต่ของตนไม่อยากจะให้ใคร ชอบเอารัตเอาเปรียบชาวบ้าน ไม่ชอบบริจาคทานกุศล รวมความว่าเป็นคนชอบได้ไม่ชอบให้

๔) วิตกจริต มีอารมณ์ชอบคิด ตัดสินใจไม่เด็ดขาด มีเรื่องที่จะต้องพิจารณานิด หน่อยก็ต้องคิดตรองอยู่อย่างนั้น ไม่กล้าตัดสินใจ คนประเภทนี้เป็นโรคประสาทมาก มีหน้าตาไม่มีใครสดชื่น ร่างกายแก่เกินวัย หาความสุขสบายใจได้ยาก

๕) สัทธาจริต มีจิตโน้มไปในความเชื่อเป็นอารมณ์ประจำใจ โดยไร้เหตุไร้ผล พวกที่ถูกหลอกลวงก็คนประเภทนี้ มีใครแนะนำอะไรตัดสินใจเชื่ออย่างเดียวไม่ได้พิจารณา

๖) พุทธจริต เป็นคนเจ้าปัญญาเจ้าความคิด มีความฉลาดเฉลียว มีปฏิภาณไหวพริบดี การคิดอ่านหรือการทรงจำดีทุกอย่าง^{๕๕}

พระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงประเภทของพฤติกรรมของมนุษย์ออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑) พฤติกรรมทางกาย เรียกว่า กายกรรม ๓ คือ พฤติกรรมที่แสดงออกทางการกระทำทางกายมี ๓ ประการคือการไม่เบียดเบียน การแย่งชิงลักขโมย การละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น

๒) พฤติกรรมทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม ๔ คือ พฤติกรรมที่แสดงออกทางการพูดมี ๔ ประการคือพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบคาย และพูดเหลวไหลเพื่อเจ้าอ เช่นการพูดที่พูดแล้วคนฟังมีความสุข ความพึงพอใจ อย่างคาพูดที่ว่า คาพูดบางคาพูดเมื่อพูดแล้ว สามารถทำให้คนอื่นตายแทนผู้พูดได้ แต่ในขณะที่เดียวกัน คาพูดบางคาพูดเมื่อพูดแล้ว สามารถทำให้คนอื่นฆ่าผู้พูดได้เช่นกัน เป็นต้น

๓) พฤติกรรมทางความคิด เรียกว่า มโนกรรม ๓ คือ พฤติกรรมทางใจ มี ๓ ประการ คือ ไม่คิดละโมภ ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน และมีความเห็นถูกต้องรู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต

ดังนั้น ลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์มี ๓ ประการ คือ พฤติกรรมทางกาย คือ พฤติกรรมที่แสดงออกทางการกระทำทางกาย พฤติกรรมทางวาจา คือ พฤติกรรมที่แสดงออกทางการพูด และ พฤติกรรมทางความคิด คือ พฤติกรรมทางใจ

๓.๘ ระดับของพฤติกรรม

เนื่องจากพุทธปรัชญาถือว่า มนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ ประการด้วยกันคือ กายและจิตเหมือนกันทุกชาติ ทุกศาสนา ทั่วสากลโลก แต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกันในด้านความประพฤติ นั่นคือจริยธรรมและคุณธรรม กล่าวคือความประพฤติเป็นเครื่องแบ่งระดับบุคคล

พุทธปรัชญาเถรวาทได้แบ่งพฤติกรรมของบุคคลที่มีผลเชิงคุณค่าทางจริยธรรมได้หลายประเภท ไม่ว่าจะป็นระดับของการให้ผลของพฤติกรรมนั้นๆ หรือ ระดับที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของวิถีชีวิต ซึ่งขอนำมากล่าวพอสังเขปดังนี้

ก) แบ่งตามระดับการให้ผลของพฤติกรรม^{๕๖}

๑) ระดับภายในจิตใจ เนื่องด้วยพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาย่อมสืบเนื่องมาจากจิตใจนั่นเอง โดยมีการสั่งสมคุณสมบัติต่างๆ เช่น กุศลธรรม (ดี) อกุศลธรรม (ชั่ว) คุณภาพและสมรรถภาพของจิต จึงมีอิทธิพลต่อการปรุงแต่งความรู้สึกรู้จักคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุกความทุกข์เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กล่าวคือ เมื่อจิตใจที่สั่งสมความชั่วไว้

^{๕๕} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อริยทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๙๑.

^{๕๖} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวดย จำกัด, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘๗.

พฤติกรรมที่แสดงออกมาย่อมมีผลชั่ว พฤติกรรมที่จิตใจสั่งสมความดีไว้พฤติกรรมที่แสดงออกมาย่อมเป็นไปในทางที่ดีงาม สร้างสรรค์ เป็นต้น

๒) ระดับบุคลิกภาพ จากการกระทำต่างๆ ที่มนุษย์แสดงออกมาย่อมมีผลต่อการสร้างเสริมนิสัย ปรุงแต่งลักษณะพฤติกรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออก ทำให้ การวางตนปรับตัว ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่นๆ และต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมต่างๆ ไปอย่างไรบ้าง การให้ผลต่อพฤติกรรมระดับนี้ต่อเนื่องมาจากระดับที่หนึ่งนั่นเอง และมีขอบเขตคาบเกี่ยวกันแต่นำมาแยกพิจารณา เพื่อให้มองเห็นแง่มุมของการให้ผลต่อความเป็นไปของชีวิตชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๓) ระดับวิถีชีวิตของบุคคล เมื่อบุคคลมีพฤติกรรมอย่างไร ย่อมก่อให้เกิดผลต่อความเป็นไปของชีวิตต่างๆ เช่น ความเสื่อม ความเจริญ ความล้มเหลว ความสำเร็จ ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสูญเสียต่างๆ ซึ่งรวมเรียกว่า โลกธรรมทั้งหลาย

๔) ระดับสังคม พฤติกรรมที่บุคคลแสดงมาทั้งหมด ย่อมมีผลต่อความเป็นไปของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ทำให้เกิดความเสื่อมความเจริญของสังคม ความร่มเย็นเป็นสุขของสังคม ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์ทั้งหลาย รวมทั้งผลจากการที่มนุษย์กระทำต่อสภาพแวดล้อมอื่นๆ แล้วย้อนกลับมาหาตัวมนุษย์แต่ละคน^{๕๗}

ข) แบ่งตามระดับคุณภาพของพฤติกรรมที่แสดงออก มี ๒ อย่าง ดังนี้

๑) ระดับอกุศลกรรม คือ พฤติกรรมที่ไม่ดีหรือเป็นไปในทางที่ทำลาย เบียดเบียน ไม่สร้างสรรค์ หมายถึงพฤติกรรมที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ^{๕๘}

๒) ระดับกุศลกรรม คือ พฤติกรรมที่แสดงออกไปในทางที่ดี เจริญ สร้างสรรค์ เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ^{๕๙}

ค) แบ่งตามระดับของการพัฒนาชีวิต มี ๓ ระดับดังนี้

๑) พฤติกรรมระดับศีล ได้แก่การพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกาย วาจา ให้ดำเนินไปในทิศทางถูกต้องดีงาม เช่น การปฏิบัติตามศีล ๕ รู้จักเลี้ยงชีพด้วยสัมมาชีพ รวมไปถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต เป็นพฤติกรรมที่การดำรงอยู่ของตนด้วยการมีส่วนช่วยสร้างสรรค์รักษาให้อื้ออำนวยต่อการมีชีวิตอยู่ร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญา เป็นต้น^{๖๐}

๒) พฤติกรรมระดับสมาธิ เมื่อการดำรงตนในระดับศีลอยู่ในขอบเขตที่ดีงามแล้ว ย่อมส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพของจิต หรือการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงขึ้นไปตามลำดับ ซึ่งพฤติกรรมระดับนี้ย่อมเอื้อต่อการมีชีวิตที่ดีงามและพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), เชื้อกรรม รุ่งกรรม แก่กรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

^{๕๘} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๕๙.

^{๕๙} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๕๙.

^{๖๐} วจ.ติ.ก. ๒๐/๑๙/๓๑๙-๓๒๐.

๓) พฤติกรรมระดับปัญญา พฤติกรรมระดับนี้ ถือว่าเป็นพฤติกรรมระดับสูง กล่าวคือ การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างไม่ประมาท รู้จักมองและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา รู้จักวางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิต ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุข มีจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์ เป็นอิสระ และสดชื่นเบิกบาน

พฤติกรรมระดับนี้ จะแสดงตัวออกมาไม่เฉพาะที่การปฏิบัติของบุคคลเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงภารกิจที่มนุษย์จะต้องจัดทำในระดับชุมชนและสังคมด้วย กล่าวคือ การจัดวางระเบียบแบบแผน จัดตั้งสถาบันและกิจการต่าง ๆ จัดแจงกิจกรรมและวิธีการต่างๆ เพื่อให้สาระของพฤติกรรมระดับนี้ เป็นไปในห่มมนุษย์ หรือให้มนุษย์ดำรงอยู่ในสาระของการพัฒนา ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๙ เป้าหมายของการแสดงพฤติกรรม

ตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงเป้าหมาย คือ “อรรถ” ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของพฤติกรรมมนุษย์ไว้หลายลักษณะ โดยขอนำมากล่าวพอสังเขป ดังนี้

๑) แบ่งตามอรรถหรือเป้าหมายของพฤติกรรมมนุษย์ ๓ อย่าง

ก) ทิฏฐธัมมิกัตถะ เป้าหมายปัจจุบัน เป็นจุดหมายขั้นแรกของมนุษย์หรือเป้าหมายเฉพาะหน้า ได้แก่ การแสวงหา ลาภ ยศ สุข สรรเสริญหรือทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติ ไมตรี ชีวิตคู่ครอง เป็นต้น พฤติกรรมที่แสวงหาเหล่านี้จะต้องดำเนินไปอย่างชอบธรรม การปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ต้องเป็นไปอย่างถูกต้อง พฤติกรรมที่แสวงหาสิ่งเหล่านี้จะต้องทำตนและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องให้มีความสุข อยู่ร่วมกันด้วยดี ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างมนุษย์เพื่อความสุขร่วมกัน^{๖๑}

ข) สัมปรายิกัตถะ เป้าหมายในอนาคต เกี่ยวกับพฤติกรรมที่จะแสดงออกในด้านคุณค่าของชีวิต เป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไปกว่าเป้าหมายระดับแรก เป็นเป้าหมายอันเป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไป หรือเป็นเครื่องประกันการได้คุณค่าที่สูงล้ำเลิศยิ่งกว่าสิ่งที่จะพึงได้กันตามปกติในโลกนี้ ได้แก่ ความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจ ที่ก้าวหน้าเติบโตใหญ่ขึ้นด้วยคุณธรรม ความใฝ่ใจในทางศีลธรรม ในเรื่องบุญเรื่องกุศล ในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม เป็นพฤติกรรมที่อาศัยศรัทธาความเสียสละ การมีความมั่นใจในคุณธรรม มีความสงบสุขทางจิตใจ พฤติกรรมที่รู้จักปิติสุขที่ประณีตด้านใน ตลอดจนคุณวิเศษที่เป็นผลสำเร็จทางจิต เป็นเป้าหมายของพฤติกรรมขั้นที่ผ่อนคลายความยึดติดผูกพันในวัตถุ ทำให้ไม่ยอมตีค่าผลประโยชน์ด้านามิสสูงเกินไป จนจะต้องมุ่งไขว่คว้ายอมสยบให้ หรือเป็นเหตุต้องมีพฤติกรรมไปในทางชั่วร้าย หันมาให้คุณค่าแก่คุณธรรมดีงาม รู้จักทำการด้วยความไม่ธรรม รักความดีงาม รักคุณภาพของชีวิตและความเจริญงอกงามของจิตใจ^{๖๒}

ค) ปรมัตถะ เป้าหมายขั้นสูงสุด หรือเป้าหมายที่เป็นสาระที่แท้จริงของพฤติกรรมชีวิตมนุษย์ เป็นเป้าหมายขั้นสุดท้าย ได้แก่การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมตาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่ง

^{๖๑} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๙.

^{๖๒} ส.ส. ๑๕/๑๒๘-๑๒๙/๑๐๓.

ผ่องใส ไม่ถูกบีบคั้นคับข้องจำกัดด้วยความยึดติดถือมั่น^{๖๓} หน่ว่นหวาดของตนเอง เป็นพฤติกรรมที่ดำเนินไปเพื่อความปราศจากกิเลสผาณ ที่ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว อยู่อย่างไร้ทุกข์ ประจักษ์แจ้ง ความสุขประณีตภายในที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิง อันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสว เบิกบานโดยสมบูรณ์ เรียกว่าวิมิตี และนิพพาน^{๖๔}

ในบรรดาเป้าหมายของพฤติกรรม หรือการดำเนินไปของชีวิตทั้ง ๓ ระดับนี้ พุทธปรัชญาเถรวาท ให้การยอมรับและให้ความสำคัญทุกระดับ โดยมีความสัมพันธ์กับระดับความเป็นอยู่ การครองชีพ สภาพแวดล้อม และความพร้อมหรือความสุกอมแห่งอินทรีย์ของแต่ละบุคคล อย่างไรก็ตาม หลักพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมานั้น อย่างน้อยจะต้องเพียรพยายามเข้าให้ถึงเป้าหมายได้ ๒ ระดับ กล่าวคือ เมื่อได้บรรลุทิฐฐธัมมิกัตถะแล้ว ไม่ควรหยุดยั้งแค่นั้น แต่จะต้องปรับปรุงพฤติกรรมของตนเอง ให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายขั้นสัมปรายิกัตถะด้วย บุคคลใดสามารถ ปรับพฤติกรรมของตนเองให้เข้าถึงเป้าหมายถึงสองขั้นนี้แล้ว ถือว่าเป็นบัณฑิตตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เป็นผู้มีชีวิตไม่ว่างเปล่าไร้ค่าในโลกนี้ กล่าวคือ พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่า การทำเพื่อประโยชน์ตนเองและผู้อื่น ย่อมให้คุณค่า ให้ความดีมากกว่าการทำเพื่อประโยชน์ตนฝ่ายเดียว^{๖๕}

นอกจากการจัดแบ่งเป้าหมายของพฤติกรรมมนุษย์ดังกล่าวมาแล้ว ยังสามารถจำแนกเป้าหมายของพฤติกรรมได้อีกแนวหนึ่ง คือเป็นการจัดแบ่งเป้าหมายของพฤติกรรมตามความรับผิดชอบ หรือความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ โดยแบ่งเป็น ๓ เหมือนกัน ดังพุทธพจน์ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำใส กระจ่าง ไม่ขุ่นมัว คนตาดียืน อยู่บนฝั่ง ฟังเห็นได้ แม้ซึ่งหอยโข่ง หอยกาบ แม้ซึ่งก้อนหินก้อนกรวด แม้ซึ่งฝูงปลาที่กำลังแหวกว่ายอยู่บ้าง กำลังหยุดอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น นั้น เพราะเหตุไร ก็เพราะน้ำไม่ขุ่น แม้ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้น ด้วยจิตที่ไม่ขุ่นมัว ก็จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ตน รู้จักประโยชน์ผู้อื่น จักรู้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง ฝ่าย จักประจักษ์แจ้งได้ซึ่งคุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญคือญาณทัสนะ ที่สามารถทำให้เป็น อริยชน ข้อนี้ย่อมเป็นฐานะเป็นไปได้ นั้นเพราะเหตุไร ก็เพราะจิตไม่ขุ่นมัว^{๖๖}

๒. แบ่งเป้าหมายตามพฤติกรรมที่สัมพันธ์กันระหว่างบุคคลแต่ละคน

ก) อัตตัตถะ หมายถึง พฤติกรรมอันเป้าหมายเฉพาะตน คือ การบรรลุเป้าหมายแห่งชีวิตของตน ได้แก่ประโยชน์ ๓ อย่างตามที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้น เท่าที่เกี่ยวข้องกับตน ซึ่งเป็นผลเกิดขึ้นแก่ตนโดยเฉพาะ เน้นพฤติกรรมที่พึงตนได้ในทุกระดับ เพื่อความไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่น หรือเป็นพฤติกรรมถ่วงหมู่คณะ และเพื่อความเป็นผู้มีพฤติกรรมที่พร้อมจะช่วยเหลือผู้อื่น บำเพ็ญกิจ

^{๖๓} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาที่สาภลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๑.

^{๖๔} งบ.ฎีกา. ๑/๑๗๐/๑๕๐

^{๖๕} งบ.อภุฎก. ๒๒/๖๘/๙๔

^{๖๖} งบ.เอก. ๒๐/๔๕/๘.

ต่าง ๆ อย่างไม่ผลดี ในกรณีที่ทำประโยชน์ตนสมบูรณ์แล้ว^{๖๗} คุณธรรมที่เป็นแกนนำเพื่อการบรรลุประโยชน์ตนนี้ คือ พฤติกรรมที่พึงพาปัญญาเป็นตัวนำหลัก

ข) ปรีตละ เป้าหมายหรือประโยชน์เพื่อผู้อื่น คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุนผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์หรือเป้าหมายชีวิตด้วย หรือเป็นพฤติกรรมที่มุ่งเน้นให้รู้จักเกื้อกูลผู้อื่นให้เข้าถึงเป้าหมายของชีวิตเขาในระดับต่างๆ ประคับประคองให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้ หมายถึงเป้าหมายของพฤติกรรม ๓ อย่างตามที่ได้กล่าวมาเท่าที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงบรรลุประโยชน์ส่วนพระองค์แล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจด้วยการโปรดหมู่สัตว์ให้พ้นจากทุกข์ เป็นผลเกิดขึ้นแก่คนอื่น นอกจากตัวเรา คุณธรรมที่เป็นแกนนำที่จะให้บรรลุผลข้อนี้คือ กรุณา อันเป็นพฤติกรรมของการทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร

ค) อุภยัตละ เป้าหมายหรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เป้าหมายของพฤติกรรมระดับนี้ มุ่งเน้นให้การแสดงออกของพฤติกรรมเป็นประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ประโยชน์สามอย่างตามที่กล่าวแล้ว ที่เป็นผลเกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและคนอื่น ๆ หรือแก่สังคม แก่ชุมชนอันเป็นส่วนรวม เช่น ประโยชน์ที่เกิดจากของกลางและกิจส่วนรวม เป็นต้น โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่อันเอื้ออำนวยแก่การปฏิบัติเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ และการบำเพ็ญปรีตละของทุกๆ คน คุณธรรมที่เป็นแกนนำให้เกิดพฤติกรรมเพื่อบรรลุไปสู่เป้าหมายนี้ คือ วินัย และสามัคคี ตลอดจนพฤติกรรมด้านอื่นๆ ที่เกื้อกูล ที่พึงประสงค์ ที่สังคมพึงต้องการ ตลอดถึงหลักธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจผู้อื่นเอาไว้ได้^{๖๘} ในส่วนที่เกี่ยวกับวิธีปรับปรุงพฤติกรรมของบุคคล เพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายแต่ละระดับนี้พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนไว้ครบถ้วนทุกระดับ เช่น บางแห่งตรัสหลักการที่เป็นไปเพื่อทวิภูมิมิกัตถะ ๔ ประการ คือ ความขยันหมั่นเพียร รู้จักใช้ปัญญาจัดดำเนินการ เรียกว่า อุฏฐานสัมปทา รู้จักเก็บรักษาทรัพย์สินและผลแห่งกิจการงานให้รอดพ้นอันตรายไม่เสื่อมเสีย เรียกว่า อารักขสัมปทา รู้จักเสวนาคบหาคนดีที่เกื้อกูลแก่การทำงาน ความตั้งงามและความก้าวหน้าของชีวิต เรียกว่า กัลยาณมิตตตา รู้จักเลี้ยงชีวิตแต่พอดีให้มีความสุขได้ โดยไม่สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย สามารถประหยัดทรัพย์ไว้ให้เพิ่มพูนขึ้นได้ เรียกว่าสมชีวิตา และตรัสถึงการปรับพฤติกรรมของบุคคลให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายระดับสัมปรายิกัตถะ ๔ ประการ คือ มีความเชื่อ ประกอบด้วยเหตุผล ถูกหลักพระศาสนาทราบซึ่งในคุณพระรัตนตรัยมีสิ่งตั้งงามเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ เรียกว่าศรัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีลมีพฤติกรรมตั้งงามเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต มีระเบียบวินัยสมควรแก่ภาวะแห่งการดำเนินชีวิตของตน เรียกว่าศีลสัมปทา ประกอบด้วยความเสียสละ รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือคนที่ควรได้รับการช่วยเหลือ เรียกว่า จาคสัมปทา ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา รู้จักคิดรู้จักพิจารณา ใช้วิจารณ์ญาณ รู้เท่าทัน โลกและชีวิต สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ตามโอกาส เรียกว่า ปัญญาสัมปทา^{๖๙} ส่วนปรมัตถะนั้น เนื่องจากเป็นจุดหมายสูงสุด และยากที่สุดทั้งโดยการปรับพฤติกรรมให้เข้าถึงและการเข้าใจ อีกทั้งเป็นส่วนความแตกต่างหรือข้อพิเศษของพุทธปรัชญาเถรวาทที่แปลกออกไปจากลัทธิคำสอนเท่าที่มีอยู่ก่อนนั่นเอง

^{๖๗} ส.นิ. ๑๖/๒๒/๒๙.

^{๖๘} อ.จตุกก. ๒๑/๓๒/๓๖.

^{๖๙} อ.อภิลูก. ๒๓/๗๖/๓๘๙-๓๙๒.

๓.๑๐ เกณฑ์ตัดสินพฤติกรรมในทางจริยธรรม

โดยทั่วไป พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมา ไม่ว่าจะ เป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วตามความหมายทั่วไปนั้น สามารถตัดสินได้ง่าย เช่น นายแดงชอบลักขโมยของคนอื่น นายดำเป็นนักเลงสุรา เป็นต้น ตัวอย่างเหล่านี้เราสามารถตัดสินได้ทันทีว่าดีหรือชั่วอย่างไร แต่เมื่อจะต้องตัดสินพฤติกรรมที่มีผลสืบเนื่องไปถึงอนาคต ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “กรรม” อันเป็นพฤติกรรมที่จะต้องใช้เกณฑ์ทางจริยธรรมมาตัดสินนั้น คนทั่วไปมักมีความสับสนไขว้เขว อยู่เป็นอันมาก โดยเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวกับพฤติกรรมที่เรียกว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ว่าเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ บางคนพยายามหาหลักฐานมาแสดงให้เห็นว่า ในโลกแห่งความเป็นจริง บุคคลที่มีพฤติกรรมไปในทางที่ชั่วแต่มีผลดีหรือบางคนมีพฤติกรรมดี แต่กลับได้รับผลชั่วมีอยู่มากมาย

จุดสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องเกณฑ์ตัดสินพฤติกรรมนี้ คือ ความสับสนเกี่ยวกับขอบเขตที่แยกต่างหากจากกัน และที่สัมพันธ์กันระหว่างกรรมนิยามกับสังคมนิยม^{๗๐} เมื่อก้าวโดยสรุปตามหลักพุทธศาสนา ถือว่าพฤติกรรมใดจะดีหรือชั่วให้ถือเอาเจตนาเป็นหลักตัดสิน

คำว่า เจตนา ในทางพระพุทธศาสนามีความหมายละเอียดอ่อนกว่าที่เข้าใจกันทั่วไปในภาษาไทย กล่าวคือ ภาษาไทยมักใช้เจตนาต่อเมื่อต้องการเชื่อมโยงความคิดที่อยู่ภายใน กับพฤติกรรมที่แสดงออกมาในภายนอก เช่น พุดพลังไปไม่ได้เจตนา หรือเขากระทำโดยเจตนา เป็นต้น แต่เจตนาที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาจริงๆ มีความหมายถึง พฤติกรรมการพูดที่แสดงออกมาในภายนอกโดยจงใจก็ดี ความคิดต่างๆ แม้เล็กๆ น้อยๆ ที่เกิดขึ้นชั่วครู่ชั่วขณะแล้วผ่านไปภายในจิตใจก็ดี การคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็ดี ความรู้สึกและท่าทีของจิตใจต่อสิ่งต่างๆ ที่ได้ประสบทางตา หู จมูก ลิ้นกายและที่ระลึกหรือนึกขึ้นมาในใจก็ดี ล้วนมีเจตนาประกอบอยู่ด้วยทั้งสิ้น เจตนาจึงเป็นเจตจำนง ความจงใจ การเลือกอารมณ์ของจิตใจ เป็นตัวนำพฤติกรรมให้หันเหโน้มน้าวไปหาหรือผลไปจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือมุ่งไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง เป็นหัวหน้าเป็นผู้จัดการ หรือตัวเจ้าก็เจ้าการของพฤติกรรมว่าจะเอาอะไร ไม่เอาอะไรกับเรื่องใดอย่างไร เป็นตัวการจัดแจงแต่งวิถีทางของจิต แล้วแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมต่างๆ เมื่อเจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ก็คือได้เกิดความคิดความชั่ว หรือไม่ดีไม่ชั่วขึ้นที่หนึ่ง เมื่อขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้น ก็มีผลทันที เพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้น ก็คือมีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว จิตมีการเคลื่อนไหว หรือไหวตัวแล้ว แม้เป็นเพียงความคิดอะไรเล็กน้อย ซึ่งถึงไม่มีผลอะไรสำคัญ แต่ก็ไม่ไร้ผลเสียเลย อย่างน้อยก็เป็นละอองที่จะมีผลที่ละเอียดสั่งสมหรือพอกเข้าไว้เป็นเครื่องปรุงแต่งคุณสมบัติของจิตอยู่ภายใน เมื่อมากขึ้น เช่น จิตเสพความคิดนั้นบ่อยๆ หรือความคิดนั้นรุนแรงขึ้น จนแปลงออกมาสู่พฤติกรรมภายนอกผลก็แรงขึ้น ขยายออกเป็นลักษณะนิสัย บุคลิกภาพ เป็นต้น เช่น เจตนาในการทำร้าย ไม่ต้องพูดถึงพฤติกรรมร้ายแรงถึงขั้นจะฆ่าคน แม้แต่การทำลายสิ่งของที่เล็กๆ น้อยๆ เหลือเกิน ถ้าพฤติกรรมนั้นกระทำด้วยเจตนาทำร้าย คือประกอบด้วยโทสจิตหรือมีความโกรธ อย่างคนฉีกกระดาษด้วยความฉุนเฉียว ทั้งที่กระดาษนั้นไม่มีคุณค่าสำคัญอะไร แต่ย่อมมีผลต่อคุณภาพของจิตที่อยู่ภายใน หาเหมือนกันไม่กับการฉีกกระดาษของคนที่ทำด้วยจิตปกติโดยรู้ว่าจะไม่ใช้กระดาษนั้นแล้ว เมื่อทำการอะไรๆ ด้วยเจตนาที่น้อยๆ ผลแห่งการสั่งสมก็จะปรากฏชัดยิ่งขึ้นและอาจขยายกว้างออกไปในระดับต่างๆ โดย

^{๗๐} พระราชาวรมณี (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๖.

ลำดับ เปรียบเหมือนฝุ่นละอองที่ปลิวเข้ามาในห้อง ทีละเล็กทีละน้อยอย่างที่มีได้สังเกตเลย ย่อมไม่มีส่วนใดที่ไร้ผลเสียเลย แต่ผลนั้นจะสำคัญแค่ไหน นอกจากเป็นไปตามความแรงและปริมาณของสิ่งที่สั่งสมแล้ว ยังสัมพันธ์กับคุณภาพและการใช้งานของจิตในระดับต่างๆ อีกด้วย ฝุ่นละอองปลิวลงจับห้องถนนกว่าจะทำให้รู้สึกสกปรก ก็ต้องมีปริมาณมากมาย ฝุ่นละอองปลิวลงมาบนพื้นเรือน แม้น้อยกว่านั้น ก็รู้สึกสกปรก ฝุ่นละอองน้อยกว่านั้นลงจับโต๊ะเขียนหนังสือ ก็สกปรกและรบกวนงาน น้อยกว่านั้นอีกลงจับกระจกเงาส่องหน้า ก็รู้สึกเบื่อนและกระทบกับการใช้งาน ชุติละอองนิดเดียวลงจับแว่นตา ก็รู้สึกได้และทำให้การมองเห็นพร่ามัวได้ ในเรื่องพฤติกรรมก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้เป็นสิ่งที่ชั่วที่สืบเนื่องอยู่ภายในและที่แสดงออกมาภายนอกไม่ว่าจะเป็นสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ก็มีผลต่อพฤติกรรมในภาพรวมทั้งสิ้น^{๗๑} ดังนั้นจึงสรุปว่า เกณฑ์ตัดสินว่าพฤติกรรมใดดีหรือชั่วก็ขึ้นอยู่กับเจตนานั้นเอง โดยมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณา ดังนี้

๑) พิจารณาจากเกณฑ์หลักตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศลโดย

ก) พฤติกรรมอย่างไรดีหรือชั่ว พิจารณาจากมูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ โทสะ โมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ

ข) พฤติกรรมอย่างไรดีหรือชั่ว พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์ หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

๒) พิจารณาจากเกณฑ์ร่วมพฤติกรรมอย่างไรดีหรือชั่วพิจารณาจาก

ก) ไข้มนตร์ธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองโดยพิจารณาว่า การที่พฤติกรรมนั้นตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

ข) พิจารณาจากการยอมรับของวิญญูชน หรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชน ว่า พฤติกรรมนั้นๆ เป็นสิ่งที่วิญญูชนยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

ค) พิจารณาจากลักษณะและผลของการกระทำ ว่ามีผลดีผลเสียต่อตนเอง หรือเป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ อย่างไร รวมไปถึงพฤติกรรมนั้นๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่นหรือไม่ เป็นต้น^{๗๒}

หลักเกณฑ์ที่อาจสรุปได้อีกแนวหนึ่ง ด้วยสำนวนแสดงการจัดประเภทของเกณฑ์ที่ใช้ตัดสิน แต่มีประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจกันไว้ก่อนบางส่วน กล่าวคือ ประการที่หนึ่ง ให้ถือว่า การพิจารณาในแง่ของกุศลมูล อกุศลมูล อกุศลนั้นว่าโดยสาระเป็นอันเดียวกัน คือ มุ่งพิจารณาความเกื้อกูลหรือไม่เกื้อกูลต่อคุณภาพของชีวิตจิตใจ อีกประการหนึ่ง การยอมรับหรือไม่ยอมรับของปราชญ์ การติเตียนหรือสรรเสริญของวิญญูชนนั้นๆ เมื่อมองอย่างกว้างๆ หรือมองในระดับสถาบัน และเมื่อว่าโดยส่วนใหญ่ มติของวิญญูชนหรือปราชญ์จะปรากฏอยู่ในรูปของบัญญัติทางศาสนาบ้าง ขนบธรรมเนียมทาง

^{๗๑} ปิ่น มุทุกันต์, **ปาฐกถาเรื่องจิต**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗-๑๑๐.

^{๗๒} พระราชวรมณี (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๙.

ศาสนาบ้าง กฎหมายบ้าง เป็นต้น แม้ว่าบทบัญญัติและสิ่งที่ถือตามกันมาเหล่านี้ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นมติของวิญญูชนเสมอไป แต่ก็พอจะกล่าวได้ว่าส่วนที่แตกต่างนี้เป็นข้อยกเว้น ซึ่งก็เป็นกิจของวิญญูชนนั้นแหละที่จะต้องหมั่นสอบสวนตรวจตราในเรื่องเหล่านี้ในแต่ละกาลแต่ละสมัยแต่ละครั้งแต่ละคราวเรื่อยๆ ไป จึงมักมีพุทธพจน์ตรัสสำหรับว่า “อนุวิจจ วิญญู” วิญญูใคร่ครวญแล้ว จึงติเตียนหรือสรรเสริญ คือยอมรับหรือไม่ยอมรับ^{๗๓} และจะเห็นว่า วิญญูนี้แหละเมื่อใคร่ครวญแล้ว ก็ได้เป็นผู้ทำการแก้ไขปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ยึดถือหรือปฏิบัติกันมาผิดๆ หรือเคลื่อนคลาดจากความหมายที่ถูกต้อง เช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนไม่ยอมรับเรื่องการระบวรณะและการบูชาัญญ เป็นต้น

นอกจากเกณฑ์ในการตัดสินพฤติกรรมว่าอย่างไรดีหรือชั่วตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังสามารถพิจารณาจากเกณฑ์อื่นๆ ซึ่งมีความหมายคาบเกี่ยวกับเกณฑ์ที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนี้^{๗๔}

๑) พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้นๆ มีคุณและโทษต่อชีวิตอย่างไร หรือมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร คือ เป็นสถานะที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ เอื้อหรือไม่ต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายอื่นลดถอยหรือเจริญงอกงาม ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒) พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้นๆ มีคุณหรือโทษต่อสังคมอย่างไร คือเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ตน

๓) พิจารณาว่าเป็นคุณหรือโทษต่อสังคมอย่างไร คือเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น และแก่ส่วนรวมหรือไม่

๔) พิจารณาด้วยมโนธรรม หรือโดยสำนักอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือพิจารณาเห็นความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองว่า การนั้นเมื่อทำแล้ว ตนเองติเตียนหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕) พิจารณาจากมาตรฐานทางสังคม คือ ตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูทั้งหลาย ตามกาลสมัย ที่จะมิให้ถือกันโดยมง่ายหรือผิดพลาดเคลื่อนคลาดจนการใคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ยอมรับของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี

สรุปว่า ในการวินิจฉัยพฤติกรรมของมนุษย์ว่าพฤติกรรมอะไรเป็นความดี พฤติกรรมอะไรเป็นความชั่ว เมื่อก้าวในทางปฏิบัติ เพื่อให้คนทั่วไปใช้ประโยชน์ได้ทุกระดับ พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนให้ถือข้อพิจารณาเกี่ยวกับกุศลและอกุศลเป็นแกนหลัก จากนั้นก็ขยายออกไปให้ใช้สำนักเกี่ยวกับความดีความชั่วของตนเอง อย่างที่เรียกว่ามโนธรรม และให้ถ้อมติของผู้รู้เป็นหลักประกอบหรืออ้างอิง นอกจากนั้น ให้พิจารณาผลของการกระทำอันจะเกิดแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น หรือแก่บุคคลและสังคม การที่ตรัสเช่นนี้ คงจะเป็นด้วยว่า คนบางคนยังมีปัญญาไม่กว้างขวางลึกซึ้งซึ่งเพียงพออาจมองเห็นภาวะที่เป็นกุศลและอกุศลไม่ชัดเจน จึงให้ถือเอามติของปราชญ์เป็นหลักประกอบด้วย

^{๗๓} ม.ม. ๑๓/๓๘/๔๑.

^{๗๔} พระราชาวรมณี (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘๐.

และถ้ายังไม่ชัดเจนก็มองดูง่าย ๆ จากผลของการกระทำ แม้แต่ที่เป็นไปตามบัญญัติของสังคม สำหรับคนทั่วไปการพิจารณาด้วยหลักตามที่กล่าวมา ถือเป็นวิธีตรวจสอบหลายๆ ชั้น เพื่อให้การวินิจฉัยอันเป็นเกณฑ์ตัดสินพฤติกรรมของมนุษย์เป็นไปอย่างรอบคอบ

บทที่ ๔
หลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม
ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๔.๑ การพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักสัปปุริสธรรม ๗

สัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ ธรรมของสัตบุรุษในการพัฒนาบุคคลในสังคม เพื่อสร้างความสำเร็จและความสามัคคีให้แก่สังคมและหน่วยงานหรือองค์กรนั้นๆ เพราะการพัฒนาบุคคลให้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตนเอง รู้จักประมาณ รู้จักเวลา รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล ย่อมทำให้การพัฒนาตนนั้นสำเร็จตามเป้าหมายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประยุกต์ใช้กับการพัฒนาบุคคลในสังคม ผู้วิจัยได้นำเสนอการใช้หลักธรรมสัปปุริสธรรม ๗ ประการ เพื่อมาประยุกต์ใช้ให้เกิดความสำเร็จ ความก้าวหน้าในการพัฒนาบุคคลในสังคม เพื่อเป็นแรงจูงใจในการพัฒนาสังคมให้มีคุณภาพเกิดขึ้น หลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการ แปลว่า ธรรมของสัตบุรุษ ได้แก่ คนดี มีความประพฤติ ทางกายและวาจาให้ถูกต้องเรียบร้อย ไม่มีโทษมี ๗ ประการ ได้แก่

๑) อัมมัญญาตา (การรู้จักเหตุ) คือ การรู้จักวิเคราะห์สาเหตุของสถานการณ์และความ เป็นไปของชีวิตหรือรู้จักหลักความจริง จะคิด จะทำอะไรก็มีหลัก รู้ว่าเมื่อกระทำสิ่งนี้ได้ ผลตอบแทนเป็นความสุข แต่ถ้ากระทำอีกอย่างหนึ่งจะได้ผลเป็นความทุกข์ เช่น ถ้าหมั่นขยันศึกษา เล่าเรียนก็จะได้รับความรู้ความเข้าใจวิชาการต่างๆ เมื่อถึงเวลาสอบก็จะสามารถสอบได้คะแนนดี เป็นต้น

๒) อัตถัญญาตา (การรู้จักผล) หมายถึง เมื่อมีเหตุก็ย่อมมีผล เมื่อมีปัญหาอันใดเกิดขึ้น เราจะต้องใช้หลักเหตุผลมาพิจารณาปัญหาเหล่านั้น เพราะผลเกิดจากเหตุเสมอ การรู้จักเปรียบเทียบ เหตุและผล จะทำให้เราเป็นคนใจกว้างยอมรับฟังเหตุผลของผู้อื่น

๓) อัตตัญญาตา (การรู้จักตน) ความเป็นผู้รู้จักตน คือ รู้จักตนเองโดยฐานะ ภาวะเพศ วัย ความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมอื่นๆ มีศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา เป็นต้น แล้วประพฤติตนให้เหมาะสมแก่ภาวะของตน และเมื่อรู้ว่า บกพร่องในเรื่องใด ก็ปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น

๔) มัตตัญญาตา (การรู้จักประมาณ) หมายถึง ความพอดี ความพอเหมาะพอสมควร การรู้จักประมาณ คือ การรู้จักทำทุกสิ่งทุกอย่างหรือดำเนินชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม เป็นต้น การรู้จักประมาณนั้นเป็นทางสายกลางที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลต่างๆ ได้ประพฤติปฏิบัติกันมา

๕) กาลัญญาตา (การรู้จักกาล) หมายถึง การรู้จักเวลาที่เหมาะสมในการทำกิจกรรมต่างๆ และรู้จักปฏิบัติตนให้ถูกต้องกับกาลเทศะ กล่าวคือ รู้ว่าในเวลาเช่นไรควรจะทำอะไร การรู้จัก กาลเวลาจะทำให้ไม่ดำรงตนอยู่ในความประมาท ไม่ทำให้เสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์

๖) ปริสัญญญาตา (การรู้จักชุมชน) คือ การรู้จักหมู่คณะหรือกลุ่มชนว่าดีหรือไม่ดีควรคบหาสมาคม ควรเข้าไปอยู่เป็นพวกหรือไม่ เมื่ออยู่ในชุมชนหรือที่ประชุมต่างๆ ควรวางตัวอย่างไร

ควรทำอะไร ควรพูดอย่างไร เช่น เมื่อเข้าหาผู้ใหญ่ควรแสดงอาการนอบน้อมมีสัมมาคารวะ เมื่อเข้าวัดควรสำรวม กาย วาจาและใจ ไม่แสดงอาการตลกคึกคะนอง เป็นต้น ความเป็นผู้รู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชนและสังคม รู้ரியที่จะฟังประพฤติ แล้วประพฤติตนให้เหมาะสมต่อชุมชนและสังคมนั้นๆ

๗) ปุคคลโลปรัญญาตา (การรู้จักบุคคล) ได้แก่ การรู้จักประเภทบุคคลแต่ละคนว่าฉลาดหรือโง่ เป็นคนพาลหรือเป็นบัณฑิต มีความสามารถหรือไม่ มีคุณธรรมหรือไม่แล้วเลือกคบหาให้เป็นคุณประโยชน์ เลือกใช้ให้เหมาะสมกับกิจการ หรือเพื่อที่จะปฏิบัติกับเขาได้อย่างเหมาะสมและที่สำคัญก็คือ จะสนทนากับเขาอย่างไรเรื่องและราบรื่น^๑

การพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ที่แสดงออกทางกาย วาจาและใจที่ไม่ดีและดี ซึ่งปรากฏอยู่ในเหตุการณ์อันเป็นปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์ที่ได้ยกมาแล้วนั้น จะได้นำมาวิเคราะห์เพื่อใช้หลักเบญจศีลเบญจธรรมในการพัฒนาให้ดีขึ้นไม่ว่าจะเป็นปัญหาของมนุษย์ด้านการเมือง ปัญหาของมนุษย์ด้านเศรษฐกิจ ปัญหาของมนุษย์การปกครอง และปัญหาของมนุษย์ด้านสังคม ซึ่งได้วิเคราะห์ในการแสดงออกทางกาย วาจาและใจ คือ พฤติกรรมของมนุษย์ทางดี และพฤติกรรมในทางไม่ดี จะได้อธิบายความดังนี้

๔.๒ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการเมือง

พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการเมือง มาจากการเล่นพรรคเล่นพวก คิดหาประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ผู้อื่นสำคัญเหตุมาจากปัญหากระบวนการในการเข้าสู่อำนาจทางการเมือง ปัญหาการจัดสรรตำแหน่งและการใช้อำนาจทางการเมือง และปัญหากระบวนการควบคุมและการตรวจสอบการใช้อำนาจของนักการเมือง เป็นต้น ดังนั้น พฤติกรรมทางการเมืองนั้นมาจากการพูดหลอกลวงประชาชน เพื่อให้หลงเชื่อเพื่อผลประโยชน์ตนเองโดยไม่หวังว่าประชาชนจะเดือดร้อนเป็นเพราะขาดหลักคุณธรรม คือ คุณงามความดีเป็นตัวคอยกำหนดให้คนประพฤติปฏิบัติดีดีผู้บริหารในฐานะเป็นหัวหน้าต้องปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาสมควรต้องกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่น และจะต้องบังคับใจตนเองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม การรู้จักเหตุ คือ การรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งๆ ที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรมีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไรจึงจะเป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ และการรู้จักวิเคราะห์สำคัญเหตุของสถานการณ์และความเป็นไปของชีวิตหรือรู้หลักความจริงจะคิดจะทำอะไรก็มีหลักมีความรู้และความเข้าใจสิ่งๆ ที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุและผลผู้พัฒนาตนที่จะนำไปใช้คือต้องศึกษาว่าในฐานะที่เป็นผู้พัฒนาจะต้องมีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร เพื่อการศึกษาและต้องรู้ว่าหน้าที่ของตนจะต้องทำอะไรอย่างไรเพื่อเป็นการเตรียมการวางแผนการดำเนินงาน เพื่อให้การทำหน้าที่บรรลุถึงผลสำเร็จ และก็จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางการเมืองที่ดีของสังคม คือ

๑) ผู้นำที่ดีต้องมีปิยวาจา คือ มีวาจาเป็นที่รัก สร้างสรรค์ให้เกิดความกลมเกลียว ความรัก และสำคัญมีศีลให้เกิดขึ้น วาจาของผู้นำ ย่อมสมานไมตรีต่อบุคคล ในองค์กรต่างๆ เพื่อให้

^๑ที่.ปา. ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

เกิดความร่วมมือร่วมใจ และมีกำลังใจที่จะปฏิบัติงาน สำคัญสามารถพัฒนาตนเองและปฏิบัติตนไปสู่ความเจริญสู่เป้าหมายที่วางไว้ พร้อมทั้งตั้งใจพัฒนาตนในสังคม ไม่ทอดทิ้ง และทำงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

๒) ในยามที่บ้านเมืองเกิดวิกฤต วาจาของผู้พัฒนาตนจะเป็นสิ่งชักจูงผู้คนให้มีความสำคัญเพื่อแก้ไขสถานการณ์ในระหว่างนั้นให้พ้นจากวิกฤตไปได้ หรือในสภาวะที่บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายขึ้น ผู้พัฒนาตนควรต้องระมัดระวังวาจามากขึ้น คำพูดเพียงคำเดียวอาจก่อให้เกิดจลาจลสงครามระหว่างประเทศ หรืออาจทำให้วิกฤตกลายเป็นโอกาสเชื่อมความรัก ความสำคัญสามัคคีของคนในชาติให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นได้

๓) ผู้พัฒนาตนต้องพูดแต่ความจริง มีความสุจริตใจ ความโปร่งใส ให้ประชาชนตรวจสอบได้ เมื่อพูดอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างไรก็พูดอย่างนั้น ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องเป็นธรรมต่อทุกคนโดยเสมอภาคไม่เห็นแก่พรรคพวกเพื่อนพ้อง ย่อมทำให้เกิดความศรัทธา เชื่อฟัง และความเชื่อมั่นในตัวผู้นำ และทำให้ทุกคนมองเห็นประโยชน์ส่วนรวมคือ ประเทศชาติ มากกว่าประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ

๔) ในภาวะปกติ ผู้พัฒนาตนในสังคมต้องเป็นผู้ประจักษ์ทั้งคนและประโยชน์ มีความสำคัญสามารถในการจูงใจให้เกิดความพร้อมเพรียง ร่วมแรงร่วมใจกัน มีความสามัคคีกลมเกลียวกัน สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวมคือ ประเทศชาตินั่นเอง ดังนั้น การนำพาประเทศชาติไปสู่ความเจริญทั้งทางวัตถุและจิตใจนั้น ผู้นำประเทศจำเป็นต้องมีจิตใจที่ประกอบด้วยหลักธรรมในการปฏิบัติตนเพื่อเป็นตัวอย่าง อันเป็นการปกครองด้วยความมีใจที่เป็นธรรมต่อผู้ร่วมงานและประชาชน จึงจะทำให้ทุกคนอยู่ดี มีสุข และทำให้ประเทศชาติก้าวไปสู่เป้าหมาย คือ ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรมได้ในที่สุด และในด้านเบญจธรรมควรใช้หลักสัจจะ หมายถึง ความจริง ความสัตย์จริง ที่อาศัยเหตุผลเป็นหลักพิสูจน์ให้คนอื่นรู้เห็นตามได้ เช่น นักการเมืองพูดจริงทำจริงให้นั่นเป็นผลทำให้ประชาชนนับถือ เพราะพูดแต่คำจริงไม่กลีบกลอก พูดออกไปแล้วต้องรักษาสัจจะ ความจริงไว้ตลอด เป็นต้น

ดังนั้น กระบวนการและวิธีการของการเมือง ที่จะนำไปสู่การตัดสินใจของสภาวะผู้นำทางการเมืองต้องมีเหตุรู้จักผล ซึ่งจะนำไปสู่การพูดความจริง โดยไม่โกหกคนอื่นเพื่อประโยชน์ของตน ในการแก้ปัญหาพฤติกรรมด้านการเมือง จะทำให้สังคมเกิดความกลมเกลียว ความรัก และสามัคคีให้เกิดขึ้น ผู้พัฒนาตนในสังคมย่อมสมานไมตรีต่อบุคคล ในองค์กรต่างๆ วาจาของผู้พัฒนาตนจะเป็นสิ่งชักจูงผู้คนให้มีความสำคัญ เพื่อแก้ไขสถานการณ์ในระหว่างนั้นให้พ้นจากวิกฤตไปได้ หรือในสภาวะที่บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายขึ้น และทำให้ประเทศชาติก้าวไปสู่เป้าหมาย คือ ความเจริญได้ในที่สุด

๔.๓ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านเศรษฐกิจ

ปัญหาในระบบเศรษฐกิจของคนทุกวันนี้ กลายเป็นเครื่องมือสำหรับเป็นผลประโยชน์ให้แก่ตน ทำนองเดียวกันกับเรื่องการเมือง เป็นเครื่องมือสำหรับแสวงหากำลังเพื่อประโยชน์ทางการเมือง ก็เลยไปรวมอยู่กับพวกที่เห็นแก่ตัว เพื่อหวังประโยชน์ของตนเอง จึงทำให้เกิดปัญหาการตั้งเนื้อตั้งตัวไม่ได้ ปัญหาการกระจายรายได้ ความขัดแย้งระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง และปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม

โจรสลัดปล้นทรัพย์สินของผู้อื่น นอกจากเป็นผู้ทำผิดกฎหมายบ้านเมืองเป็นอาชญากรนำความเดือนร้อนมาสู่สังคม เป็นต้น ดังนั้น ปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นเป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมด้านกาย จิต และใจ จิต พัฒนาได้ทั้งกายและใจต้องใช้การรู้จักผล คือ การรู้จักจุดมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำรู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้น เพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไรที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะการงานอะไร ผู้พัฒนาตนที่จะนำไปใช้โดยยึดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์สามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับจากการดำเนินตามหลักธรรมต่างๆ อย่างถูกต้องของการรู้จักผลคือ เป็นผู้รู้จักผลหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำ สามารถรู้ถึงความมุ่งหมายของธรรมแต่ละอย่างได้ชัดเจน เช่น รู้ว่าประพฤติตามธรรมข้อนี้ จะได้รับผลอย่างไรรู้จักที่จะไขว่คว้าหาประโยชน์ให้แก่ตัวเอง เพราะเห็นด้วยปัญญาว่าเกิดผลดีจากการปฏิบัติ

สรุปว่า ผู้พัฒนาตนที่รู้จักผลจะต้องพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบเสียก่อนจะลงมือปฏิบัติ เพราะเข้าใจดีว่าผลทั้งหลายย่อมมีมาแต่เหตุการณ์กระทำของผู้พัฒนาตนในการรู้จักความหมายของหลักการในการพัฒนาบุคคลรู้จักและเข้าใจวัตถุประสงค์ของเป้าหมายในกิจการนั้นสามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับการดำเนินงานต่างๆ อย่างถูกต้อง ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาพฤติกรรมมนุษย์ คือ สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ การเลี้ยงชีวิต การดำเนินชีวิต การทำมาหากิน พระพุทธศาสนาบอกว่า การดำเนินชีวิตนั้น ต้องเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และไม่เห็นด้วยกับการดำเนินชีวิตที่จะทำอะไรก็ได้ ขอแต่เพียงให้ได้ในสิ่งที่ตนปรารถนามาแต่พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า การที่จะได้อะไรมานั้น ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความถูกต้องเท่านั้น ดังพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนานี้เว้นมิฉ้ออาชีวะแล้ว เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

พระพุทธศาสนาเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัย 4 ซึ่งเป็นพื้นฐานของชีวิตและมีความจำเป็นต่อชีวิต คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ส่วนปัจจัยอย่างอื่นนอกจากนี้ ถือว่า เป็นเพียงปัจจัยประกอบเท่านั้น พระพุทธศาสนาเน้นว่าการที่จะได้ปัจจัย 4 และปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบเหล่านั้นมาต้องด้วยวิธีการที่ถูกต้อง และการใช้สอยปัจจัยเหล่านั้นไปในทางที่ถูกต้องด้วย การที่จะได้มาซึ่งทรัพย์ ต้องเกิดจากความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วต้องรู้จักรักษาและใช้สอยทรัพย์นั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ รู้จักคบหากัลยาณมิตรที่จะเกื้อกูลในทางที่ดีงามให้ดำเนินชีวิตแต่พอดีกับทรัพย์ที่หามาได้ พระพุทธศาสนาได้แสดงวิธีใช้จ่ายทรัพย์ที่ถูกต้องว่า ใช้เลี้ยงตนเองให้เป็นสุข เลี้ยงบิดามารดา เลี้ยงภรรยา บุตรธิดา และคนใช้คนงานให้เป็นสุข ใช้บำบัต้อนตรายที่เกิดจากเหตุการณ์ต่างๆ เป็นต้น

๔.๔ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการปกครอง

โดยระบบผู้แทนและระบบข้าราชการประจำนี้ ดำเนินเคียงคู่กันไปได้ก็ด้วยความไม่เข้มแข็งของทั้งสองฝ่าย ในฝ่ายผู้แทนนั้นอ่อนแอต่อความรับผิดชอบเพราะขาดพรรคการเมืองที่แท้จริง ในส่วนฝ่ายข้าราชการประจำนั้นก็ไม่มี ความเข้มแข็ง ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียว เพียงพอที่จะรับผิดชอบต่อเสี่ยงเป็นเสี่ยงตายยึดอำนาจรักษาอำนาจได้อย่างมั่นคง เป็นต้น ดังนั้น ปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นเป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมด้านใจ จิต พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการปกครอง ต้อง

อาศัยหลักการรู้จักตน โดยฐานะกำลังความรู้ความถนัด ความสามารถและคุณธรรมว่ามีเท่าไร แล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมและดำเนินการต่างๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ตลอดจนแก้ไขพัฒนาปรับปรุงตนเองให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป การรู้จักตนเองคือรู้ว่าตนใครมีฐานะสติปัญญา ความรู้ความสามารถและคุณธรรมเพียงใดไม่สำคัญผิดจากสิ่งที่เป็นจริงเพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงนั้น พร้อมวิเคราะห์ตนเองได้ว่าโดยฐานะภาวะกำลังความรู้ความถนัด ความสามารถและคุณธรรมมีเท่าใดเพื่อจะได้พัฒนาตนแก้ไขปรับปรุงตน เป็นการเตรียมตัวให้สอดคล้องกับงานที่จะต้องปฏิบัติพระธรรม การรู้จักตนเองคือความรู้จักประมาณตนในเรื่องต่างๆ ทั้งฐานะความเป็นอยู่หน้าที่การงานรวมถึงความคิดจิตใจเมื่อรู้ว่าตนมีกำลังมีความคิดอย่างไรมีอุปนิสัยอย่างไรชอบหรือไม่ชอบ เป็นเหตุให้เป็นคนวางตัวดีมีมารยาทอ่อนน้อมถ่อมตนรู้จักประมาณตนทำอะไรรู้จักพอเหมาะพอดี และการรู้จักประมาณ คือ รู้ประมาณรู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค ในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดีการปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ทำทุกอย่างด้วยความเข้าใจชอบใจหรือเอาแต่ใจของตน แต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา คือ ความพอดี ความพอเหมาะ ความพอควร การรู้จักประมาณ คือ การรู้จักทำทุกสิ่งทุกอย่างหรือดำเนินชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม นักปกครองรู้จักความพอเหมาะพอดีในการปกครอง

สรุปได้ว่า นักปกครองตามหลักธรรมข้อนี้ นักการปกครองที่รู้จักตนเองจะสามารถวิเคราะห์ตนเองได้อย่างถูกต้องตรงกับความเป็นจริงแล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมรู้จักแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์อันจะเกิดผลดีต่องานในหน้าที่

๔.๕ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคม

พฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคมปัจจุบัน ปัญหามากมายที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาด้านอาชญากรรม เป็นต้น คือ ปัญหาของสังคมไทยทั้งสิ้น เกิดจากฝีมือของคนเห็นแก่ตัว หวังเพื่อประโยชน์ส่วนตนทั้งสิ้น โดยไม่มองถึงความเดือดร้อนของคนอื่น เห็นความเดือดร้อนของคนอื่นเป็นเรื่องไกลตัว ปัญหาเหล่านี้จึงเป็นผลกระทบต่อสังคมไทยและทำให้ประชาชนมีสุขภาพจิตเสื่อมทรามลง ดังนั้น ปัญหาที่ไต่กล่าวมาข้างต้นเป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมด้านกายทุจริต และใจทุจริต จากพฤติกรรมดังกล่าวสามารถนำหลักการรู้จักชุมชน การรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่น รู้จักชุมชน รู้จักการอันควร ประพฤติปฏิบัติในที่ชุมชนชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีมีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้องกับควรต้องสงเคราะห์ควรบำเพ็ญประโยชน์ การรู้จักชุมชน คือ การรู้จักหมู่คณะหรือกลุ่มชนว่าดีหรือไม่ดี ควรคบหาสมาคม ควรเข้าไปอยู่เป็นพวกหรือไม่เมื่ออยู่ในชุมชนหรือที่ประชุมนั้นๆ ควรวางตัวอย่างไร ควรทำอะไร ควรพูดอย่างไร การรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่นการปฏิบัติในถิ่นที่เป็นชุมชนผู้พัฒนาพฤติกรรมควรจะต้องรู้ว่าชุมชนที่ตั้งอยู่นั้นมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีอย่างไร ผู้พัฒนาพฤติกรรมควรต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ความต้องสงเคราะห์ควรรับใช้ควรบำเพ็ญประโยชน์อย่างไร การรู้จักชุมชน คือ ความเป็นผู้รู้จักชุมชนหรือสังคมที่ตนอาศัยอยู่ชุมชนในที่ทำงานชุมชนที่ตนจะเข้าไปหามีความต้องการหรือไม่ต้องการอะไรมีความเห็นมีข้อตกลงกันไว้อย่างไร จะเข้าไปหาหรือจะต้อนรับอย่างไรเพื่อให้ความร่วมมือช่วยเหลือชุมชนนั้นได้ถูกต้องและอยู่ในสังคม

นั้นได้อย่างสงบสุขเป็นเหตุให้คนทำตัวได้ถูกต้องในชุมชนนั้นๆ และการรู้จักบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลโดยอภัยาศัยความสามารถและคุณธรรมใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไรและรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีไม่มีคติอะไรจะสัมพันธ์เกี่ยวข้องจะใช้จะยกย่องจะตำหนิหรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร การรู้จักประเภทบุคคลแต่ละคนว่าฉลาดเป็นคนพาลหรือเป็นบัณฑิตมีความสามารถมีคุณธรรมแล้วเลือกคบหาให้เป็นคุณประโยชน์เลือกใช้ในเหมาะสมแก่กิจการหรือเพื่อที่จะปฏิบัติกับเขาได้อย่างเหมาะสมและที่สำคัญก็คือจะได้สนทนากับเขาอย่างราบรื่น ความแตกต่างระหว่างบุคคลเนื่องจากผู้พัฒนาพฤติกรรมนั้นจะต้องอยู่ร่วมกับบุคคลในสังคม โดยส่วนใหญ่จะเป็นการทำงานในรูปคณะกรรมการผู้บริหารจะต้องรู้จักและเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าแต่ละบุคคลมีอภัยาศัยความสามารถและคุณธรรมจึงจะสามารถปฏิบัติต่อบุคคลอื่นสัมพันธ์เกี่ยวข้องจะให้เกียรติยกย่องตามสมควรแห่งสถานภาพ

สรุปว่า การพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ด้านสังคมควรปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าว จึงจะสามารถพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ด้านสังคมในการปรับตัวให้เข้ากับชุมชนและเข้าใจในสภาพของชุมชนในด้านระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมประเพณีโดยการปรับปรุงตนเองให้เหมาะสมกับชุมชนนั้นๆ

๔.๖ ผลจากการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

เป้าหมายของพุทธธรรม หรืออุคมคติของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพานซึ่งก่อนจะถึงพระนิพพานได้นั้น ก็จะต้องพัฒนาตนขึ้นไปเป็นลำดับ คือการพัฒนาตนให้มีชีวิตที่ติงามมีความสุขจากกัลยาณปฏุชนไปจนถึงพระอรหันต์ ความสุขมีความสำคัญคัญมากในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่า หลักพุทธธรรมไม่ได้แยกต่างหากจากความสุข เริ่มตั้งแต่ขั้นต้นในการทาความดีต่างๆ ไป ที่เรียกว่า บุญ ก็มีพุทธพจน์ตรัสว่า บุญเป็นชื่อของความสุข ชีวิตจะมีความสุขประเทศชาติจะเจริญรุ่งเรืองมั่นคง และสังคมจะร่มเย็นเกษมศานต์ ด้วยปัจจัยที่สำคัญคัญที่สุด คือการพัฒนาคนซึ่งจะทำให้คนเป็นคนดีมีความสุข และเป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ ชีวิตจะมีคุณภาพได้ก็ต้องมีพุทธจริยธรรม ดังนั้น พุทธจริยธรรมย่อมจะมีขึ้นได้ก็ด้วยการพัฒนาฝึกฝนอบรมตน เริ่มตั้งแต่หลักจริยธรรมเบื้องต้นเพื่อตนเองและสังคม ไปจนถึงหลักพุทธจริยธรรมเพื่อพัฒนาตนให้ไปสู่ความหลุดพ้น

มนุษย์ที่พัฒนาตนแล้ว หมายถึงบุคคลผู้ประเสริฐได้บรรลุสัจธรรม คืออริยมรรค ตามความเป็นจริงได้บรรลุธรรมตั้งแต่ขั้นโสดาบันเป็นต้นไปโดยไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นบรรพชิต หรือฆราวาส มีทั้งเพศชายและเพศหญิง สภาวะความเป็นมนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาถือว่า มีความเหมาะสมที่สุดต่อการขัดเกลาพัฒนาจิต เพื่อให้บรรลุถึงความติงามสูงสุด กล่าวคือ หมตกิเลสอันเป็นรากเหง้าของความชั่วทั้งปวงได้ โดยการพัฒนานั้นก็มีลำดับขั้นตอนเป็นขั้นๆ ตามสภาวะจิตของแต่ละบุคคลตั้งแต่ปฏุชนจนถึงอริยบุคคล โดยอาศัยการปฏิบัติในหลักธรรม คือ ภาวนา ๔ เพื่อบรรลุความเป็นอริยบุคคลในระดับต่างๆ เพราะความแตกต่างกันในหลายระดับดังกล่าว พระพุทธเจ้าได้ทรงจัดบุคคลไว้ ๙ ประเภท ด้วยกันในปคคสูตร ดังนี้

- ๑) บุคคลปฏุชนธรรมดาต่างๆ ไป
- ๒) บุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติมรรค
- ๓) บุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผล

- ๔) บุคคลผู้บรรลุสทาคามิมรรค
- ๕) บุคคลผู้บรรลุสทาคามิผล
- ๖) บุคคลผู้บรรลุอนาคามิมรรค
- ๗) บุคคลผู้บรรลุอนาคามิผล
- ๘) บุคคลผู้บรรลุอรหัตมรรค
- ๙) บุคคลผู้บรรลุอรหัตผล^๒

๔.๗ มนุษย์ที่พัฒนาตนแล้วหรืออริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือว่า การพัฒนาจิตด้วยหลักภาวนา ๔ คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนาเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก จิตที่ได้รับการพัฒนาหรือฝึกฝนอบรมแล้วย่อมส่งผลให้สิ่งแวดล้อมต่างๆ ของชีวิตเป็นไปในทางที่ดีขึ้น สติปัญญาจากการพัฒนาจิตแล้วย่อมนำไปสู่การดับทุกข์ได้ ปุถุชนที่ยังมีกิเลสอยู่เมื่อปฏิบัติตามหลักภาวนา ก็ย่อมจะพบทางสว่างของชีวิตในหลายๆ ระดับขึ้นตามแต่ผลของการปฏิบัติ อาจกล่าวได้ว่า การปฏิบัติธรรมย่อมส่งผลให้การดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

ปุถุชน คือ คนที่ยังมีกิเลสหนา หมายถึง บุคคลทั่วไปที่มีกิเลสมากมายอยู่ในใจ พระพุทธศาสนาถือว่า คนธรรมดาทั่วไปที่เรียกว่า ปุถุชนนี้เป็นเวไนยสัตว์ หมายความว่า แม้คนธรรมดาที่มีกิเลสมากมายอยู่ในตัวก็สำคัญมารลดและละกิเลสได้ และเพิ่มพูนความดีงามไว้ในตนมากขึ้นๆ ได้ด้วยบุคคลที่เป็นปุถุชน ถ้าเปิดโอกาสให้ตนเองได้พัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนา สภาพจิตก็สำคัญมารเปลี่ยนไปเป็นกัลยาณปุถุชน ย่อมยังผลให้บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติยกระดับฐานะจากคนธรรมดา เป็นบุคคลในอุดมคติในขั้นปุถุชนคือเป็นมนุษย์ผู้มีใจสูง อีกทั้งยังประโยชน์ต่อสัตว์โลกอื่นๆ อีกด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นคนดีที่ทั้งต่อตนเองและสังคม ซึ่งเรียกบุคคลผู้มีคุณสัพปุริสธรรม ในขั้นนี้ว่า สัพปุรุช

สัพปุรุช คนดีมีศีลธรรม หมายถึง คนดีมีอุปนิสัยบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่คนจำนวนมาก คือเพื่อประโยชน์แก่มารดา บิดา บุตร ภรรยา ลูกจ้างกรรมกร มิตรสหาย ญาติ อมาตย์ พระราชา สมณพราหมณ์ แก่เทวดาด้วย สัพปุรุชเป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก เป็นผู้ไม่มีบาป ไม่มีมลทินคือความตระหนี่

อริยบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ประเสริฐได้บรรลุสังขธรรม ได้บรรลุธรรมตั้งแต่ขั้นโสดาบัน เป็นต้น ไปซึ่งเป็นผู้เข้าสู่กระแสพระนิพพาน พระพุทธศาสนาถือว่า สภาวะความเป็นมนุษย์มีความเหมาะสมที่สุดต่อการขัดเกลาพัฒนาจิตใจ เพื่อให้บรรลุถึงความสุขหรือประโยชน์สูงสุดของชีวิต กล่าวคือ ความหมดกิเลสอันเป็นรากเหง้าของความชั่วทั้งปวงได้ ซึ่งคุณสมบัติด้านการเพิ่มพูนกุศลในจิตใจของอริยบุคคลโดยการศึกษาและปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมที่เรียกว่า ภาวนา อันเป็นหลักครองชีวิตของผู้พัฒนาตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำคัญเรื่อง คือ ความสุข มีดังนี้ คือ

- ๑) โสดาบัน เป็นผู้ทำศีลให้บริบูรณ์ เป็นผู้ทำสมาธิและปัญญาได้พอประมาณ

^๒ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ภาษาธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๐.

๒) สกทาคามี เป็นผู้ทำศีลให้บริบูรณ์ เป็นผู้ทำสมาธิและปัญญาได้พอประมาณและสำคัญสามารถทำกิเลสให้เบาบางลงได้มากกว่าโสดาบัน

๓) อนาคามี เป็นผู้ทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ เป็นผู้ทำปัญญาได้พอประมาณ

๔) อรหันต์ เป็นผู้ทำศีล สมาธิและปัญญาให้บริบูรณ์

คุณสมบัติด้านการเพิ่มพูนความดีของอริยบุคคลเป็นการแสดงออกถึงสภาวะจิตใจว่าอริยบุคคลแต่ละระดับนั้นมีความเกี่ยวข้องกัน ถ้าความดีมีมากแสดงให้เห็นว่าความชั่วถูกกำจัดทำลายไปได้มาก ในทางตรงข้ามถ้าความชั่วมีมากแสดงให้เห็นว่าการบำเพ็ญความดีมีน้อย แต่สำหรับอรหันต์นั้น ความชั่วถูกกำจัดได้อย่างหมดสิ้น นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าท่านมีความดีอยู่ในจิตใจอย่างเต็มเปี่ยม กล่าวคือ ท่านได้ทำไตรสิกขาให้บริบูรณ์

๔.๘ คุณสมบัติของอริยบุคคล

อริยบุคคล คือ ผู้ที่ได้บรรลุนิพพานตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป ไม่ได้จำกัดว่าจะต้องเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ อริยบุคคลมีทั้งเพศชายและหญิง ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความเป็นอริยบุคคลไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่อยู่ที่ธรรมซึ่งประพฤติปฏิบัติและฝึกฝนอบรมให้มีขึ้นในจิตใจของบุคคล ผู้ใคร่รู้แจ้งเข้าใจสังขารที่มีอยู่โดยธรรมตาแห่งธรรมชาตินั้นเป็นอริยะ คุณธรรมหรือระดับจิตของอริยบุคคลที่พัฒนาแล้วย่อมขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับจากการปฏิบัติที่ว่า สำคัญมารชดเกลากิเลสออกไปจากจิตใจหรือภูมิของจิตที่แตกต่างกันไปตามลำดับ อาจสรุปได้ว่ามีอยู่ ๒ ระดับใหญ่ๆ คือ

ปุถุชน หมายถึง คนธรรมดาสามัญทุกๆ ไป ซึ่งยังไม่ได้เป็นอริยบุคคลหรือพระอริยะ ปุถุชนเป็นบุคคลเบื้องต้นต่ำสุด มนุษย์ทุกคนในระดับนี้สามารถพัฒนาจิตใจของตนจนกลายเป็นคนเก่ง มีความสุข คนดีของสังคมเป็นผู้มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย และอยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของสังคมได้รับการพัฒนาปัญญา เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง รู้จักคิด คิดเป็น ได้รับการพัฒนาพฤติกรรม พัฒนาคุณธรรม ทำให้สามารถดำรงชีวิตกับเพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมธรรมชาติได้อย่างดี ได้รับการพัฒนาคุณภาพจิต ทำให้จิตใจเป็นสุข ปลอดภัย มีอิสรภาพ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสทั้งปวง

อริยบุคคล หมายถึง บุคคลผู้เป็นอริยะ บุคคลผู้ประเสริฐ ตามแนวพระพุทธศาสนานั้น ผลสูงสุดของการปฏิบัติธรรมในระดับลึกคือ การได้บรรลุเป็นอริยบุคคล ในพระสูตรตันปิฎก ที่ขนิภายสีลขันธวรรค^๓ ได้แบ่งอริยบุคคลเป็น ๔ ระดับ คือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ การแบ่งระดับของอริยบุคคลเหล่านี้ มีใช้แบ่งตามลักษณะทางกายภาพ หากแต่เป็นการแบ่งตามระดับจิตที่ละเอียดได้ ในบรรดาอริยบุคคลเหล่านี้ พระอรหันต์เป็นพระอริยบุคคลที่มีคุณสมบัติเด่นและสำคัญที่สุด เพราะพระอรหันต์เป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นจากกิเลสทุกชนิด เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ที่สุด การที่พระอริยบุคคลประเภทอื่นจะผ่านมาถึงขั้นเป็นพระอรหันต์จะต้องพัฒนาจิตจนกระทั่งเหลือกิเลสเบาบางที่สุดจนหมดสิ้นไป การที่จะเข้าใจสถานะของพระอริยบุคคลประเภทต่างๆ ได้ดีนั้นจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องศึกษาประวัติของพระอริยบุคคลตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พระโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลกลุ่มแรกๆ ที่ถือว่าเป็นผู้เข้าสู่กระแสพระนิพพาน

^๓ที่.สี. ๙/๑๒๗/๓๐.

โสดาบ้นบุคคล เป็นอริยบุคคลประเภทแรกที่ได้สัมผัสกระแสพระนิพพาน พระโสดาบ้นสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ๒) วิจิกิจฉาความสงสัยในพระพุทธเจ้า ๓) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นในศีลพรต อริยบุคคลในระดับต้นนี้มีความจำเป็นสำหรับปุถุชนหรือคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนสามารถบำเพ็ญคุณธรรมให้เกิดแก่ตนได้ ดังในสังยุตตนิกายมหารวรรค พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์เหล่าชนผู้เป็นมิตร เป็นอามาตย์ ญาติหรือสายโลหิต ผู้ที่สำคัญโอวาทว่า เป็นสิ่งที่ตนควรฟัง พึงยังเขาเหล่านั้นให้สมทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในองค์แห่งธรรมเครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในศีลที่พระอริยะเจ้าใครแล้วไม่ขาด

โสดาบุคคล เป็นผู้หมดความสงสัยในพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) คือ ไม่มีวิจิกิจฉา (ความสงสัย) ในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยเห็นว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นบุคคลตัวอย่างที่แท้จริง เพราะมีความเชื่อในพระพุทธเจ้าด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ไม่คลอนแคลนนี้เอง ที่ทำให้หมดความยึดมั่นในตัวตน (สักกายทิฏฐิ) และไม่เห็นความสำคัญของการยึดติดในศีลและพรต (สีลัพพตปรามาส) เพราะการเคารพนับถือในพระพุทธเจ้าย่อมมีความหมายที่สำคัญกว่าการถือว่าตนเองสำคัญและเกาะเกี่ยวอยู่ในระบบของศีลและพรต การที่โสดาบุคคลเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ก็จะทำให้ความเชื่อในสิ่งที่ไม่ใช่สาระของการดับทุกข์หมดไป มีแต่มุ่งหน้าเพื่อก้าวไปสู่ความอิสรภาพทางจิตใจ คือ การบรรลุนิพพาน แม้ว่าโสดาบุคคลจะยังเกิดอยู่อย่างมาอีก ๗ชาติ แต่โสดาบุคคลก็จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิอย่างแน่นอน ดังนั้น การเกิดของโสดาบ้นบุคคลจึงเป็นการเกิดที่มีความหมายมากกว่าการเกิดของปุถุชนทั่วไป ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า ยิ่งกว่าความเป็นพระราชาเอกบนพื้นปฐพี ยิ่งกว่าการไปสู่สวรรค์ ยิ่งกว่าความเป็นอธิบดีในโลกทั้งปวง สิ่งประเสริฐล้ำ คือ โสดาปัตติผล นอกจากโสดาบ้นบุคคลละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง ดังกล่าวแล้วยังเป็นผู้ปิดประตูอบายได้ คือ ปิดสถานที่ที่ไม่มี ความเจริญ หรือสถานที่ที่มีแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อนใจ เรียกว่า อบายภูมิมี ๔ ประเภท คือ นรยะ (นรก) ๑ ตีรจฉานโยนิ (กำเนิดตีรจฉาน) ๑ ปัตติวิสัย (ภูมิแห่งเปรต) ๑ อสุรกาย (พวกอสุรกาย) ๑

มนุษย์ปุถุชนผู้ประมาท คือ ผู้ที่พลาดพลั้งทาความชั่ว จะต้องตกลงไปในอบายภูมิเหล่านี้ภูมิใดภูมิหนึ่งหลังจากที่ตายไปแล้ว เพื่อเสวยผลแห่งกรรมที่ตนได้กระทำไว้ สำคัญสำหรับโสดาบ้นบุคคลนั้นได้กำจัดกิเลสอันจะนำไปสู่ออบายภูมิได้หมดแล้ว

สกทาคามีบุคคล ละกิเลสได้เหมือนพระโสดาบ้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพต ปรามาส แต่ทำราคะ โทสะและโมหะให้เหลือเบาบางยิ่งขึ้น เมื่อโสดาบ้นบุคคลได้พักเพียรในการฝึกฝนอบรมจิตของตน โดยปรับปรุงอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้สม่ำเสมอจนอินทรีย์แก่กล้าแล้ว ภาวะของโสดาบ้นบุคคลก็จะเปลี่ยนไปสู่ความก้าวหน้าในทางธรรมก็จะอยู่ในระดับสูงขึ้นเป็นสกทาคามีบุคคล แม้ว่าสกทาคามีบุคคลจะละกิเลสได้เท่ากับโสดาบ้นบุคคล แต่สกทาคามีบุคคลก็มี กามราคะ คือ ความพึงพอใจในกามคุณ ๕ และความพยายามเบาบางกว่าโสดาบ้นบุคคล ดังพระบาลีว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อความเบาบางของกามราคะและพยายาม ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล ผู้มีกามราคะและพยายามเบาบางแล้วบุคคลนั้นท่าน เรียกว่า พระสกทาคามี สกทาคามีบุคคลละสังโยชน์ได้ ๓ ประการเท่ากับโสดาบ้นบุคคล แต่ทำราคะ โทสะและโมหะ ให้เบาบางลงได้ ดังนี้

๑) เป็นผู้ที่มีกามราคะเบาบาง แต่ยังมีสติในรูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะที่เบาบาง แต่ความพอใจที่ปรากฏมีอยู่ในจิตเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้ความอยากได้ในลาภ ยศ สรรเสริญและสุขจะยังคงมีอยู่

๒) เป็นผู้ที่มีความโกรธเบาบาง แม้ว่าท่านยังมีความโกรธอยู่บ้าง แต่ก็อยู่น้อยมาก เป็นเพียงแต่สิ่งที่ไม่พอใจอย่างเบาบางเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น เพราะเหตุที่จิตของท่านได้พัฒนาสูงขึ้นแล้ว

๓) เป็นผู้ไม่พูดคาหยาบ พูดส่อเสียดด้วยโทสจริตที่รุนแรง คงมีโทสะเหลืออยู่บ้าง แต่เบาบาง เพราะท่านได้ทำโทสะให้เบาบางลงได้แล้ว กล่าวได้ว่า ลักษณะจิตของสกทาคามีบุคคล ยังคงมีความยินดีในโลกธรรม คือ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญอยู่แต่ไม่มากนัก หากมีเหตุจำเป็นที่จะต้องสูญเสียโลกธรรมไปอย่างใดอย่างหนึ่ง สกทาคามีบุคคลก็จะไม่รู้สึกสูญเสียจนเกินไป คือ ไม่มีลักษณะของการยึดติดหลงใหล เมื่อเปรียบเทียบกับปุถุชนแล้ว สำคัญสำหรับปุถุชนนั้นเนื่องจากยังติดข้องอยู่ในโลกธรรมจนยากที่จะสลัดออกได้ เมื่อต้องสูญเสียโลกธรรมไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งย่อมมีความเศร้าโศกใจจนเป็นเหตุให้ทากรรมชั่วไปเกิดในอบายภูมิ ส่วนสกทาคามีบุคคลไม่มีความคิดที่จะทากรรมอันเป็นเหตุให้ต้องไปเกิดในอบายภูมิอีกต่อไป แม้ว่าสกทาคามีบุคคลจะยังเกิดอีกแต่ก็เกิดอีกเพียงชาติเดียวเท่านั้น จึงจะสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไปได้ และชาตินั้นก็ได้บรรลุเป็นอรหันต์ อนาคามีบุคคล ละกิเลสได้เหมือนสกทาคามีบุคคล คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และละกิเลสได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ กามราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจกิเลสสาม) ปฏิฆะ (ความขุ่นเคือง) รวมเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ อนาคามีบุคคลที่สามารถพัฒนาจิตขึ้นมาในระดับนี้ ถือได้ว่า เกิดจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ กามราคะ (ความกำหนด) โทสะ (ความโกรธ) ที่เคยเบาบางในขั้นสกทาคามีบุคคล พอมาถึงขั้นอนาคามีบุคคลกิเลส คือ ราคะและโทสะ ก็จะหมดไปทันที การที่จิตใจของอนาคามีบุคคลจะบริสุทธิ์และพัฒนาให้สูงยิ่งขึ้นไปอีกนั้น ก็คือในสังโยชน์ ๑๐ ประการ ที่เป็นเครื่องผูกใจสัตว์โลกให้เวียนว่ายตายเกิด ได้รับความทุกข์อยู่ในสังสารวัฏนั้นอนาคามีบุคคลกำจัดสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ ประการ โดยกำจัดได้มากกว่าโสดาบันบุคคลและสกทาคามีบุคคลอยู่ ๒ ข้อด้วยกัน คือ กามราคะและปฏิฆะ ดังนี้

๑) เป็นผู้ไม่มีกามราคะ คือ ความอยากความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ไม่มีเหลือในจิตใจของอนาคามีบุคคล กล่าวคือ ความยินดีในกามคุณทุกชนิดได้ถูกกำจัดไปหมดแล้ว ถึงแม้ว่าอนาคามีบุคคลยังอยู่ครองเรือนโดยไม่ได้ออกบวชก็ตาม ความเกี่ยวข้องกับเรื่องกามคุณก็ไม่มีเลย เปรียบเหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัวเพราะท่านได้ทำลายกามราคะสิ้นแล้ว มีแต่ความมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรทำความดีให้สูงยิ่งขึ้น เพื่อการบรรลุนิพพานในที่สุด

๒) เป็นผู้ไม่มีโทสะ ไม่มีความหลงเหลืออยู่ รวมทั้งความพยาบาทด้วยความเศร้าโศกเสียใจในเรื่องที่เสื่อมจากลาภ เสื่อมจากยศ ความทุกข์ และนินทา ก็จะหมดสิ้นไป เพราะท่านสามารถทำลายความโกรธได้หมดสิ้นแล้ว และท่านเป็นผู้ที่มีจิตใจสุขุมเยือกเย็นมากกว่าสกทาคามีบุคคล เมื่อสกทาคามีบุคคลได้พัฒนาจิตของตนจนบรรลุเป็นอนาคามีบุคคลแล้ว การกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกก็ถือว่าสิ้นสุดลง มีแต่จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น คือ ชั้นอวิหา อดัปปาสุทิสสา สุทิสสี อกนิฏฐา ตามความอ่อนแก่ของอินทรีย์ทั้ง ๕ ดังนี้ คือ

๑) อนาคามีบุคคลที่มีศรัทธาแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา

- ๒) อนาคตามีบุคคลที่มีวิริยะแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นนอตปา
- ๓) อนาคตามีบุคคลที่มีสติแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทสาคัญ
- ๔) อนาคตามีบุคคลที่มีสมาธิแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทสาลี
- ๕) อนาคตามีบุคคลที่มีปัญญาแก่กล้าไปเกิดในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐา

อนาคตามีบุคคลที่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่างๆ ก็เนื่องจากว่ามีความแตกต่างกันที่คุณธรรมอย่างไรก็ตามอนาคตามีบุคคลถือว่าเป็นอริยบุคคลที่ใกล้ต่อการบรรลุเป็นพระอรหันต์ที่สุดในชาติที่เป็นมนุษย์มีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้าพร้อมทั้งมีวาสนาบารมีสมบูรณ์ก็จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินี้ แต่เมื่ออนาคตามีไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งใน ๕ ชั้นนั้นแล้ว บางท่านได้บรรลุเป็นอรหันต์ และนิพพานในภพที่เกิดนั้น แต่บางท่านเลื่อนขึ้นไปอยู่ในชั้นสุทธาวาสที่สูงขึ้นไปอีกแล้ว จึงได้บรรลุเป็นอรหันต์

พระอรหันต์ การพัฒนาจิตในขั้นสูงสุดทางพระพุทธศาสนา มีผลสำเร็จทำให้ผู้ปฏิบัติได้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นบุคคลในอุดมคติหรือได้รับประโยชน์สูงสุดของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพุทธบริษัท เพื่อกล่อมเกล่าจิตใจของมนุษย์ให้พัฒนาขึ้นจากความเป็นปุถุชนที่ยังมีกิเลสให้ตรัสรู้ตามพระองค์เป็นลำดับจนหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ คุณสมบัติของพระอรหันต์ที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกคือ เป็นบุคคลที่มีจิตที่ฝึกฝนมาแล้วเป็นอย่างดีที่สุด

บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์เป็นผู้มีจิตหมดจดจากกิเลสทั้งปวง โดยเฉพาะกิเลสอย่างละเอียดซึ่งอริยบุคคลชั้นอื่นไม่สามารถทำให้หมดจากสันดานได้ ตามหลักพระพุทธศาสนา บุคคลผู้ละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธัมภาคิยสังโยชน์) ได้ทั้งหมด จึงจะชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ รวมทั้งได้ละกิเลสที่โสดาบุคคลสกทาคามีบุคคล และอนาคตามีบุคคล ละได้ทั้งหมดโดยไม่มีส่วนเหลือ ความเป็นพระอรหันต์จึงเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ที่สุด

จิตของพระอรหันต์ไม่มีสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการ รวมทั้งกิเลสเล็กๆ น้อยๆ ที่ยังเหลืออยู่ในจิตใจของอนาคตามีบุคคลย่อมดับลงอย่างเด็ดขาดโดยหมดสิ้น สังโยชน์เบื้องสูงอันเป็นกิเลสอย่างละเอียด ๕ ประการ คือ

- ๑) รูปราคะ ความกำหนัดยินดีในรูป
- ๒) อรูปราคะ ความกำหนัดยินดีในสภาวะที่ไม่มีใช้รูป
- ๓) มานะ ความถือตัว
- ๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน
- ๕) อวิชชา ความไม่รู้

สภาวะจิตของพระอรหันต์ที่หลุดพ้นจากกิเลส มี ๕ ลักษณะ คือ

๑) ไม่มีความยินดีในการไปเกิดเป็นรูปมาน ความยาก (โลก) พระอรหันต์ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยผ่านขั้นสมถกรรมฐานมาแล้ว ดังนั้น จิตที่ถูกความโลภเข้าไปปรุงแต่งจึงไม่มีอีกต่อไป (ละรูปราคะและอรูปราคะ) ผู้ได้รูปมานั้นมักหลงติดพันยินดีในสภาวะที่มีความสุขอย่างมากซึ่งเกิดจากมาน และจัดว่าเป็นกิเลสชนิดที่ละเอียดมาก เพราะยังทำให้บุคคลนั้นต้องเวียนว่ายตายเกิดประสพทุกข์อยู่อีก แต่กิเลสเช่นนี้ไม่มีอยู่ในจิตของพระอรหันต์ เพราะท่านมองเห็นทุกขในสังสารวัฏอย่างชัดเจน

๒) เป็นผู้ไม่มีความยินดีในอรุณมาน ได้แก่ อรุณมานที่เกิดจากการปฏิบัติสมถกรรมฐานต่อจากรูณมาน ซึ่งทำให้จิตสงบเยือกเย็นและละเอียดยิ่งกว่าความสงบในรูปมาน แต่กิเลสชนิดนี้ได้หมดสิ้นไปจากจิตของพระอรหันต์ และทำให้เป็นผู้ไม่หลงติดอยู่ในอรุณมาน เพราะเนื่องจากท่านได้หมดความยินดีความพอใจในภพทั้งปวง

๓) จิตของพระอรหันต์ไม่มีความถือตัว (มานะ) ไม่ว่าจะด้วยความถือตัวว่าตนประเสริฐกว่าคนอื่นหรือถือว่าตนเองเลวกว่าคนอื่นก็ตาม เพราะความรู้สึกทั้งสองอย่างนั้นเป็นความเห็นผิดเกี่ยวกับตัวตน (อัตตา) พระอรหันต์นั้นมีความรู้แจ้งเห็นจริงในเบญจขันธ์อย่างแท้จริง ได้เห็นอนัตตาอย่างแจ่มชัดที่สุด ได้ถอนความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้อย่างสิ้นเชิง ส่วนพระอริยบุคคลประเภทอื่นก็เข้าใจในรูปนามเหมือนกันแต่ยังไม่ชัดแจ้งเหมือนพระอรหันต์

๔) สภาพจิตของพระอรหันต์ไม่มีความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) สำหรับปุถุชน ความฟุ้งซ่านเป็นอุปสรรคที่สำคัญมากในการทำความดีทุกอย่าง ยกเว้นเมื่อได้เจริญวิปัสสนาบ้าง ความฟุ้งซ่านจะลดน้อยลง เมื่อจิตได้รับการพัฒนาจนเป็นอริยบุคคลประเภทใดประเภทหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาญาณสามารถข่มหรือระงับความฟุ้งซ่านไว้ได้ชั่วขณะเท่านั้น เพราะเป็นกิเลสที่ละเอียดอ่อนมาก พอได้มีการพัฒนาจิตมาถึงเป็นพระอรหันต์จึงสามารถตัดความฟุ้งซ่านได้อย่างเด็ดขาด

๕) สภาวะจิตของพระอรหันต์ไม่มีความหลงผิดหรือไม่มีอวิชชาเข้าครอบงำ อวิชชาในที่นี้ หมายถึง ความไม่รู้แจ้งในความจริงของชีวิต และสิ่งทั้งหลาย ไม่รู้ถึงการปฏิบัติที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และความรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ คือ ไม่รู้จักความทุกข์ (ทุกข์) ไม่รู้จักสาเหตุแห่งความทุกข์ (สมุทัย) ไม่รู้แจ้งความดับทุกข์ (นิโรธ) และไม่รู้จักทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ (มรรค) พระอรหันต์ได้รู้แจ้งอริยสัจโดยสมบูรณ์จึงสามารถทำลายอวิชชาได้โดยเด็ดขาด

การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก แต่ทำไม่อริยะบุคคลทั้ง ๓ ประเภท จึงไม่สามารถทำลายอวิชชาได้ คำตอบคือ การที่อริยะบุคคลประเภทอื่นมีปัญญาแต่ไม่ถึงขนาดสามารถทำลายอวิชชาได้หมด เนื่องด้วยปัญญาของอริยะบุคคลทั้ง ๓ ประเภทนั้นปรากฏดุจฟ้าแลบ ส่วนปัญญาที่เกิดแก่พระอรหันต์นั้น เป็นดุจฟ้าผ่า

ดังนั้น จิตพระอรหันต์จึงเป็นจิตที่ว่างเปล่าจากอัตตาและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอัตตา พระอรหันต์แม้จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ แต่จิตของท่านก็บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทั้งหลาย ไม่มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่มีตัณหา อุปาทาน มีแต่ความสุขร่มเย็นในจิตใจอย่างสูงสุด พระอรหันต์เป็นอริยะบุคคลชั้นสูงสุดได้พัฒนาจิตใจถึงที่สุดแล้วเป็นอเสขบุคคล ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่แล้ว ภาระงานได้ทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ไม่มีอีก มีแต่จะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นต่อไปเท่านั้น เป็นบุคคลตัวอย่างที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมอย่างสูง ควรแก่การเคารพบูชาอย่างยิ่ง และเป็นเนืองนาบุญของโลกอย่างยอดเยี่ยม

๔.๙ สรุป

หลักสี่ปรัศธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถสรุปได้ ดังนี้

หลักสัปปริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม

๑) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการเมืองนั้น มาจากการพูดหลอกลวงประชาชนเพื่อให้หลงเชื่อเพื่อผลประโยชน์ตนเองโดยไม่หวังว่าประชาชนจะเดือดร้อนเป็นเพราะขาดหลักคุณธรรมคือ คุณงามความดีเป็นตัวคอยกำหนดให้คนประพฤติปฏิบัติดีที่ผู้พัฒนาพฤติกรรมสมควรต้องกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่นและจะต้องบังคับใจตนเองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม การรู้จักเหตุ คือการรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรมีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไรจึงจะเป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ และการพูดความจริงโดยไม่โกหกคนอื่นเพื่อประโยชน์ของตน ในการแก้ปัญหาพฤติกรรมด้านการเมือง จะทำให้สังคมเกิดความกลมเกลียว ความรักและสามัคคีให้เกิดขึ้น วาหะของผู้พัฒนาพฤติกรรมย่อมสมานไมตรีต่อบุคคลในสังคม วาจาของผู้พัฒนาพฤติกรรมจะเป็นสิ่งชักจูงผู้คนให้มีประโยชน์เพื่อแก้ไขสถานการณ์ในระหว่างนั้นให้พ้นจากวิกฤตไปได้ หรือในสภาวะที่บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายขึ้น และทำให้ประเทศชาติก้าวไปสู่เป้าหมาย คือ ความเจริญได้ที่ที่สุด

๒) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านเศรษฐกิจต้องรู้จักผล คือ การจักจุมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำรู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไรที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะการงานอะไร ผู้บริหารที่จะนำไปใช้ผู้พัฒนาพฤติกรรมต้องยึดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์สามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับการดำเนินพัฒนาต่างๆ อย่างถูกต้องของการรู้จักผล คือ เป็นผู้รู้จักผลหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำ สามารถรู้ถึงความมุ่งหมายของธรรมแต่ละอย่างได้ชัดเจน เช่น รู้ว่าประพฤติตามธรรมข้อนี้จะได้รับผลอย่างไรรู้จักที่จะไขว่คว้าหาประโยชน์ให้แก่ตัวเองเพราะเห็นด้วยปัญญาว่าเกิดผลดีจากการปฏิบัติ และให้ประกอบอาชีพที่สุจริต ก็เพื่อละเว้นการกระทำที่เป็นไปในทางแก่งแย่งกัน อันเป็นเหตุให้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และสามารถควบคุมกาย วาจาและใจให้เป็นปกติ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มองเห็นโทษหรืออันตรายของการคดโกงที่มีต่อตนและสังคม ฝึกให้เกิดความรักผู้อื่น ความเสียสละทำลายความเห็นแก่ตัวและมีหลักสัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ การเลี้ยงชีวิต การดำเนินชีวิต การทำมาหากิน ฝึกความซื่อสัตย์สุจริตประกอบเศรษฐกิจตามที่พุทธองค์ทรงห้าม และปฏิบัติตามที่พุทธทรงกล่าวไว้ พฤติกรรมของมนุษย์ก็จะพัฒนาไปสู่ทางที่ดีต่อเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง

๓) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการปกครอง ต้องอาศัยหลักการรู้จักตน โดยฐานะกำลัง ความรู้ความถนัดความสามารถและคุณธรรมว่ามีเท่าไร แล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมและดำเนินการต่างๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ตลอดจนแก้ไขพัฒนาปรับปรุงตนเองให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป การรู้จักตนเอง คือ รู้ว่าตนใครมีฐานะสติปัญญา ความรู้ ความสามารถและคุณธรรมเพียงใดไม่สำคัญผิดจากสิ่งที่เป็นจริงเพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงนั้น เพื่อให้มีสติรอบคอบไม่ประมาทหลังผล่อทำสิ่งผิดอันจะนำมาซึ่งการตัดทอนคุณงามความดีที่มีอยู่หรือที่จะมีขึ้น และมีปัญญาคอยแก้ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นให้สำเร็จไปด้วยดี ก็เพื่อประโยชน์แห่งความผาสุกสมควรแก่ผู้ปกครองบ้านเมือง

๔) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคม คือ การแก้ปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านสังคมโดยใช้หลักการรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่น รู้จักชุมชน รู้จักการอันควรประพฤติปฏิบัติในที่ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกริยาอย่างนี้ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกริยาอย่างนี้ควรต้องพูดอย่างนี้ชุมชนมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีมีความต้องการอย่างนี้ควรเกี่ยวข้องกับควรต้องสงเคราะห์ควรบำเพ็ญประโยชน์ และการรู้จักหมู่คณะหรือกลุ่มชนว่าดีหรือไม่ดีควรคบหาสมาคมควรเข้าไปอยู่เป็นพวกหรือไม่เมื่ออยู่ในชุมชนหรือที่ประชุมต่างๆ ควรวางตัวอย่างไรควรทำอะไรควรพูดอย่างไร ในการแก้ปัญหาพฤติกรรมด้านสังคม คือ เมตตา หมายถึง ความรักและปรารถนาดีที่จะให้ผู้อื่นมีความสุขและมีความคิดที่จะช่วยรักษาสิ่งแวดล้อม สิ่งที่มีชีวิต เช่น มนุษย์ หรือแม้กระทั่งต่อหมู่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์ภัยความเดือดร้อน พฤติกรรมในด้านสังคมจัดปัญหาทางอาชญากรรม และปัญหาสังคมในด้านอื่นๆ ด้วยให้หมดไปจากสังคมปัจจุบัน

ผลจากการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

จะเห็นว่า คุณลักษณะการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น คุณสมบัติของการบรรลुरुธรรมคือ อริยบุคคล คือ ผู้ที่ได้บรรลुरुธรรมตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป ไม่ได้จำกัดว่า จะต้องเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ อริยบุคคลมีทั้งเพศชายและหญิง พระพุทธศาสนาถือว่า ความเป็นอริยบุคคลไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิด แต่อยู่ที่ธรรมซึ่งประพฤติปฏิบัติและฝึกฝนอบรมให้มีขึ้นในจิตใจของบุคคล ผู้ได้รู้แจ้งเข้าใจสัจธรรมที่มีอยู่โดยธรรมชาติผู้เป็นอริยะ คุณธรรมหรือระดับจิตของอริยบุคคลที่พัฒนาแล้วย่อมขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับจากการปฏิบัติที่นั้นว่า สามารถขัดเกลากิเลสและสังโยชน์ ๑๐ ออกไปจากจิตใจหรือภูมิของจิตที่แตกต่างกันไปตามลำดับ อาจสรุปได้ว่ามีอยู่ ๔ ระดับคือ

๑) โสดาบันบุคคล คือ เป็นอริยบุคคลประเภทแรกที่ได้สัมผัสกระแสพระนิพพาน พระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ คือ (๑) สักกายทิฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน (๒) วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระพุทเจ้า (๓) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นในศีลพรต

๒) สกทาคามีบุคคล คือ ละกิเลสได้เหมือนพระโสดาบันคือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส สามารถทำราคะ โทสะและโมหะให้เหลือเบาบางยิ่งขึ้น

๓) อนาคามีบุคคล สามารถกำจัดสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๕ ประการ ได้แก่ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และละกิเลสได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่าง ได้แก่ กามราคะและปฏิกุชะ

๔) พระอรหันต์ สามารถละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ อย่าง ทั้งที่เป็นสังโยชน์เบื้องต้นและสังโยชน์ที่เป็นกิเลสอย่างละเอียด ทรงละได้หมดทุกประการ

การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ คือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนได้ทั้งทางกาย วาจาและจิตใจตามหลักสัปปริสัทธิธรรมและเบญจศีลเบญจธรรม เพื่อแก้ปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการเมือง พฤติกรรมของมนุษย์ด้านเศรษฐกิจ พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการปกครองและพฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคม เพื่อพัฒนาและนำไปแก้ปัญหาในสังคมให้ได้อย่างสงบสุข และการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาไปจนถึงระดับอริยบุคคล ได้แก่ โสดาบันบุคคล อนาคามีบุคคล สกทาคามีบุคคลและพระอรหันต์ในที่สุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยหลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท โดยกำหนดวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ ๑) ศึกษาหลักสัปปุริสธรรม ๗ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) ศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ๓) ศึกษาหลักสัปปุริสธรรม 7 เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยศึกษาหลักสัปปุริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท โดยทำการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยใน ๓ ประการ ดังนี้

๕.๑.๑ สัปปุริสธรรม ๗ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

หลักสัปปุริสธรรม ๗ คือ คุณธรรมเป็นตัวคอยกำหนดให้คนประพฤติปฏิบัติ ผู้ที่พัฒนาพฤติกรรมตนในฐานะอยู่ในสังคมควรกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่นและจะต้องบังคับใจตนเองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดี

การรู้จักเหตุ คือ การรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรมีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไรจึงจะเป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ

การรู้จักผล คือ การจับจุดมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการตนกระทำรู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ที่ดำเนินชีวิตอย่างนั้นเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไรที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะการงานอะไร จะเห็นได้ว่าการพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลที่รู้จักผลจะต้องพิจารณาไตรตรองอย่างรอบคอบเสียก่อนจะลงมือปฏิบัติเพราะเข้าใจดีว่าผลทั้งหลาย ย่อมมีมาแต่เหตุการณ์กระทำของผู้บริหารในการรู้จักความหมายและความมุ่งหมายของหลักการในการปฏิบัติงานรู้จักและเข้าใจวัตถุประสงค์ของเป้าหมายในกิจการนั้นสามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับการดำเนินงานต่างๆ อย่างถูกต้อง

การรู้จักตน คือ การรู้จักตนเองโดยฐานะกำลังความรู้ความถนัดความสามารถและคุณธรรมว่ามีเท่าไรอย่างไรแล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมและดำเนินการต่างๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ตลอดจนแก้ไขพัฒนาปรับปรุงตนเองให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป เมื่อผู้พัฒนาพฤติกรรมที่รู้จักตนเองจะสามารถวิเคราะห์ตนเองได้อย่างถูกต้องตรงกับความเป็นจริงแล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมรู้จักแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์อันจะเกิดผลดีต่อการพัฒนาพฤติกรรมของบุคคล

การรู้จักประมาณ คือ รู้ประมาณรู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคในการใช้จ่ายทรัพย์สินรู้จักความพอเหมาะพอดีการปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ทำทุกอย่างด้วยความเข้าใจชอบใจหรือเอาแต่ใจของตนแต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา เมื่อผู้บริหารศึกษาปฏิบัติตามหลักธรรมข้อนี้การกระทำของผู้พัฒนาพฤติกรรมในการรู้จักความพอเหมาะพอดีในการพัฒนาตนเองตามหลักธรรม

การรู้จักเวลา คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจการทำหน้าที่ การงานปฏิบัติต่างๆ และเกี่ยวข้อง เมื่อผู้พัฒนาพฤติกรรมปฏิบัติตามหลักธรรมข้อนี้การกระทำของผู้พัฒนาพฤติกรรมเป็นคนตรงต่อเวลา รู้จักลำดับเวลาความสำคัญของหน้าที่ตนเองว่า ควรทำหรือควรจะทำก่อนอย่างมีความสุข

การรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่นรู้จักชุมชนรู้จักการอันควรประพฤติปฏิบัติในที่ชุมนุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ควรต้องพูดอย่างนี้ชุมชนมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีมีความต้องการอย่างนี้ควรเกี่ยวข้องกับควรต้องสงเคราะห์ควรบำเพ็ญประโยชน์ ซึ่งผู้พัฒนาพฤติกรรมตามหลักการรู้จักชุมชนดังนี้ การกระทำของผู้พัฒนาพฤติกรรมในการปรับตัวให้เข้ากับชุมชนและเข้าใจในสภาพของชุมชนในด้านระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมประเพณีโดยการปรับปรุงตนเองให้เหมาะสมกับชุมชนนั้นๆ

การรู้จักบุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลโดยอาศัยความสามารถและคุณธรรมใดๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไรและรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีไม่มีคิตอะไรจะสัมพันธ์เกี่ยวข้องจะใช้จะยกย่องจะตำหนิหรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จะเห็นได้ว่าผู้พัฒนาพฤติกรรมปฏิบัติตามหลักธรรมข้อนี้การกระทำของผู้พัฒนาพฤติกรรมในการรู้จักบุคคลและเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลเพื่อพัฒนาพฤติกรรมในสังคมตามหลักธรรมข้อนี้

๕.๑.๒ พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

พฤติกรรมของมนุษย์ที่เห็นได้ง่าย คือ พฤติกรรมทางกายและวาจา เช่น การแสดงความคิดเห็นแก่ตัว การทำจริตต่างๆ และการแสดงวาจาทุจริต เป็นต้น พฤติกรรมที่ไม่ดีเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เป็นการกระทำที่สุจริตและการแสดงวาจาที่สุจริตหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า นิสสัยชอบทำกรรมชั่วของคนเราจำเป็นต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้มีนิสัยชอบทำแต่กรรมดีเท่านั้นและอะไรคือสาเหตุที่ทำให้คนเรามีนิสัยชอบทำแต่กรรมชั่วปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนเราชอบทำกรรมชั่วก็คือ ความคิดผิดๆ ซึ่งมีสาเหตุเนื่องมาจากความเห็นผิดอีกต่อหนึ่ง ความเห็นผิดนี้มีศัพท์ทางธรรมว่า มิจฉาทิฎฐิ คือ ความเห็นผิดนี้เกิดจากจิตใจที่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ๓ ตระกูล คือ โลภะ โทสะและโมหะ บุคคลใดก็ตามที่มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฎฐิย่อมจะก่อแต่ความชั่วเป็นนิสัยสันดาน พฤติกรรมเช่นนี้นอกจากจะนำความทุกข์และความเดือดร้อนมาสู่ตัวบุคคลผู้ก่อกรรมชั่วเองและสังคมโดยรวมในโลกนี้แล้วบุคคลผู้นั้นยังต้องไปรับโทษทัณฑ์อย่างสุดแสนสาหัสอีกนานแสนนาน ในโลกหน้าอีกด้วยการแสดงออกทางกาย วาจาของมนุษย์ เรียกว่า พฤติกรรม (Behavior) ซึ่งเป็นผลมาจากการแสดงปฏิกริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ การกระทำของมนุษย์อาจสังเกตเห็นได้ชัดเจนได้แก่ การกระทำทางกาย เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เรียกว่า “กายกรรม” การกระทำทางวาจา ได้แก่ การพูด สนทนา การทักทาย และการสั่งสอน เป็นต้น เรียกว่า “วจีกรรม” ส่วนการกระทำที่ซับซ้อนมากขึ้นยากต่อความเข้าใจต้องติดตามสังเกตวิเคราะห์ตีความและประเมินค่าเป็นการ

กระทำทางใจ เช่น การคิด การจำ การลืม การเรียนรู้แรงจูงใจเจตคติความเมตตาหรือความรัก เป็นต้น เรียกว่า “มโนกรรม” พฤติกรรมของมนุษย์ทั้ง ๓ ลักษณะนี้ มีได้อยู่แยกจากกันแต่ทำงานผสมผสานเป็นจริตหรือจริยาตามลักษณะความประพฤติที่ทำอยู่ประจำอยู่ในสันดานพื้นเพจิตใจหรือลักษณะอุปนิสัย ๖ ประเภท คือ รากจริต โทสจริต โมหจริต สัทธาจริต พุทธิจริตและวิตกจริต

พฤติกรรมของมนุษย์สามารถพัฒนาได้พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงรูปแบบวิธีการพัฒนาไว้ว่า ความประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะ เป็นเรื่องของการฝึกฝนในด้านพฤติกรรมโดยเฉพาะ พฤติกรรมที่เคยชิน ศิลเป็นเครื่องมือที่ใช้หรือในทางสังคมทั่วไป เรียกว่า วินัย เป็นจุดเริ่มต้นใน ขบวนการแห่งการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัยเป็นเครื่องมือจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ใน สภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมที่อยู่ร่วมกันศีลหรือวินัยจะช่วยจัด ให้เกิดความเป็นระเบียบในความเป็นอยู่และเอื้อโอกาสให้เกิดการพัฒนาจนสามารถทำให้มนุษย์มี พฤติกรรมเกิดความเคยชินที่ติงตามแบบอย่างของศีลที่กำหนดไว้ดีแล้ว ฉะนั้น การจะฝึกให้เกิด ความเคยชินในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะต้องมีรูปแบบและวิธีการนั้นๆ เช่น ศีลหรือวินัย เป็นต้น ให้เป็นอุปกรณ์ ในการฝึกฝนเบื้องต้นเมื่อฝึกพฤติกรรมความเคยชินให้อยู่ในกรอบระเบียบแล้วการฝึกปรือในด้าน คุณภาพและสมรรถภาพของจิตสมาธิเป็นส่วนของการฝึกฝนในด้านจิตใจหรือระดับจิตใจให้เกิดการ พัฒนาคุณสมบัติต่างๆ คือ ในด้านคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเข้มแข็ง อดทนตลอดทั้งความเพียรพยายามความรับผิดชอบความแน่วแน่มั่นคงมีสติสมาธิและในด้านทำให้เกิด ความสุข เช่น ความผ่อนคลายเบิกบานความรู้สึกอิ่มใจ หรือกล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาสุขภาพจิตให้มี ความมั่นคงในการดำรงอยู่ของชีวิตให้มีความสุขและความสุขที่ได้รับจะเป็นความแท้จริงและยั่งยืนได้ ต้องอาศัยความเข้าใจโดยการฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงขั้นหลุดพ้นมีจิตใจเป็นอิสระผ่อนคลายเบิกบานโดยสมบูรณ์ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนา ในด้านความรู้ความจริงโดยเริ่มตั้งแต่ความเห็นความเชื่อความเข้าใจความหยั่งรู้ในเหตุผลการรู้จัก วินิจฉัยไตร่ตรองด้วยความแยบยลให้เห็นตามความเป็นจริงหมายความว่ารู้เท่าทันความเป็นไปของ โลกและชีวิตจนทำให้จิตใจเป็นอิสระข้ามพ้นความทุกข์ปราศจากปัญหาถึงความเป็นอิสระภาพโดย สมบูรณ์หลักไตรสิกขานี้โดยสาระครอบคลุมถึงการทำให้เกิดการพัฒนาทางสังคมพัฒนาทางอารมณ และการพัฒนาทางปัญญาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมด คือ หลักแห่งการศึกษาหรือหลัก แห่งการพัฒนาที่มุ่งเน้นหรือนำไปสู่เป้าหมายสูงสุด จนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้นั้นก็ต้องผ่านการพัฒนา พฤติกรรมมาแล้วทั้งนั้น

ในการวินิจฉัยพฤติกรรมของมนุษย์ว่าพฤติกรรมอะไรเป็นความดีพฤติกรรมอะไรเป็นความชั่ว เมื่อก้าวในทางปฏิบัติเพื่อให้คนทั่วไปใช้ประโยชน์ได้ทุกระดับพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนให้ถือ ข้อพิจารณาเกี่ยวกับกุศลและอกุศลเป็นแกนหลักจากนั้นก็ขยายออกไปให้ใช้สำนึกเกี่ยวกับความดี ความชั่วของตนเองอย่างที่ว่ามโนธรรมและให้ถ้อยคำของผู้รู้เป็นหลักประกอบหรืออ้างอิง นอกจากนั้นให้พิจารณาผลของการกระทำอันจะเกิดแก่ตนเองและแก่ผู้อื่นหรือแก่บุคคลและสังคมการ ที่ตรัสเช่นนี้คงจะเป็นด้วยว่าคนบางคนยังมีปัญญาไม่กว้างขวางลึกซึ้งเพียงพออาจมองเห็นภาวะที่เป็น กุศลและอกุศลไม่ชัดเจนจึงให้ถือเอามติของปราชญ์เป็นหลักประกอบด้วยและถ้ายังไม่ชัดเจนก็มองดู ง่ายๆจากผลของการกระทำแม้แต่ที่เป็นไปตามบัญญัติของสังคมสำหรับคนทั่วไปการพิจารณาด้วย

หลักตามที่กล่าวมาถือว่า เป็นวิธีตรวจสอบหลายๆ ชั้นเพื่อให้การวินิจฉัยอันเป็นเกณฑ์ตัดสิน พฤติกรรมของมนุษย์เป็นไปอย่างรอบคอบ

๕.๑.๓ หลักสัปปริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักตามหลัก พุทธปรัชญาเถรวาท

หลักสัปปริสธรรม ๗ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ได้เน้นความสำคัญในการพัฒนาพฤติกรรมแต่ละด้าน ดังนี้

๑) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการเมืองนั้น มาจากการพูดหลอกลวงประชาชนเพื่อให้หลงเชื่อเพื่อผลประโยชน์ตนเองโดยไม่หวังว่าประชาชนจะเดือดร้อนเป็นเพราะขาดหลักคุณธรรม คือ คุณงามความดีเป็นตัวคอยกำหนดให้คนประพฤติปฏิบัติดีผู้พัฒนาพฤติกรรมในฐานะเป็นบุคคลในสังคมสมควรต้องกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่นและจะต้องบังคับใจตนเองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม การรู้จักเหตุ คือ การรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรมีอะไรเป็นหลักการจะต้องทำอะไรอย่างไรจึงจะเป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ และการพูดความจริง โดยไม่โกหกคนอื่นเพื่อประโยชน์ของตน ในการแก้ปัญหาพฤติกรรมด้านการเมือง จะทำให้สังคมเกิดความกลมเกลียว ความรัก และสามัคคีให้เกิดขึ้น เพื่อแก้ไขสถานการณ์ในระหว่งนั้นให้พ้นจากวิกฤตไปได้ หรือในสภาวะที่บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายขึ้น และทำให้ประเทศชาติก้าวไปสู่เป้าหมาย คือ ความเจริญได้ในที่สุด

๒) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านเศรษฐกิจต้องใช้การรู้จักผล คือ การจักจุมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำรู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไรที่มีหน้าที่ตำแหน่งฐานะ การงานอะไร ผู้บริหารที่จะนำไปใช้ผู้พัฒนาพฤติกรรมต้องยึดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์สามารถวิเคราะห์ผลที่จะได้รับการดำเนินงานต่างๆ อย่างถูกต้องของการรู้จักผล คือ เป็นผู้รู้จักผลหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำสามารถรู้ถึงความมุ่งหมายของธรรมแต่ละอย่างได้ชัดเจน เช่น ประพฤติตามธรรมข้อนี้จะได้รับผลอย่างไรรู้จักที่จะไขว่คว้าหาประโยชน์ให้แก่ตัวเองเพราะเห็นด้วยปัญญาว่าเกิดผลดีจากการปฏิบัติ และให้ประกอบอาชีพที่สุจริต ก็เพื่อละเว้นการกระทำที่เป็นไปในทางแก่งแย่งกัน อันเป็นเหตุให้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และสามารถควบคุมกาย วาจาและใจให้เป็นปกติ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มองเห็นโทษหรืออันตรายของการคดโกงที่มีต่อตนและสังคม ฝึกให้เกิดความรักผู้อื่น ความเสียสละทำลายความเห็นแก่ตัวและมีหลักสัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ การเลี้ยงชีวิต การดำเนินชีวิต การทำมาหากิน ฝึกความซื่อสัตย์สุจริตประกอบเศรษฐกิจตามที่พุทธองค์ทรงห้าม และปฏิบัติตามที่พุทธทรงกล่าวไว้ พฤติกรรมของมนุษย์ก็จะพัฒนาไปสู่ทางที่ดีต่อเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง

๓) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านการปกครอง ต้องอาศัยหลักการรู้จักตน โดยฐานะกำลัง ความรู้ความถนัดความสามารถและคุณธรรมว่ามีเท่าไร แล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมและดำเนินการต่างๆ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ตลอดจนแก้ไขพัฒนาปรับปรุงตนเองให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป การรู้จักตนเอง คือ รู้ว่าตนใครมีฐานะสติปัญญา ความรู้ ความสามารถและคุณธรรม

เพียงใดไม่สำคัญผิดจากสิ่งที่เป็นจริงเพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงนั้น เพื่อให้มีสติรอบคอบไม่ประมาทหลังผลอนำสิ่งผิดอันจะนำมาซึ่งการตัดทอนคุณงามความดีที่มีอยู่หรือที่จะมีขึ้น และมีปัญญาคอยแก้ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นให้สำเร็จไปด้วยดี ก็เพื่อประโยชน์แห่งความผาสุกสมควรแก่ผู้ปกครองบ้านเมือง

๔) พฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคม คือ การแก้ปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านสังคมโดยใช้หลักการรู้จักชุมชน คือ การรู้จักถิ่น รู้จักชุมชน รู้จักการอันควรประพฤติปฏิบัติในที่ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิจอย่างนี้ควรต้องพูดอย่างนี้ชุมชนมีระเบียบวินัยมีวัฒนธรรมประเพณีมีความต้องการอย่างนี้ควรเกี่ยวข้องกับควรต้องสงเคราะห์ควรบำเพ็ญประโยชน์ และการรู้จักหมู่คณะหรือกลุ่มชนว่าดีหรือไม่ดีควรคบหาสมาคมควรเข้าไปอยู่เป็นพวกหรือไม่เมื่ออยู่ในชุมชนหรือที่ประชุมต่างๆ ควรวางตัวอย่างไรควรทำอะไรควรพูดอย่างไร ในการแก้ปัญหาพฤติกรรมด้านสังคม คือ เมตตา หมายถึง ความรักและปรารถนาดีที่จะให้ผู้อื่นมีความสุขและมีความสำคัญที่คิดจะช่วยรักษาสิ่งแวดล้อม สิ่งที่มีชีวิต เช่น มนุษย์ หรือแม้กระทั่งต่อหมู่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์ภัยความเดือดร้อน พฤติกรรมในด้านสังคมขจัดปัญหาทางอาชญากรรมและปัญหาสังคมในด้านอื่นๆ ด้วยให้หมดไปจากสังคมปัจจุบัน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาหลักธรรมเพื่อพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันได้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ซึ่งมีข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัย ดังนี้ หลักธรรมสำหรับพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา มีเนื้อหากว้างขวางครอบคลุมหลักพุทธธรรมทั้งหมด ผู้ศึกษาและปฏิบัติควรเป็นหลักในการนำหมวดธรรมทั้ง ๖ ประการ เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยสามารถพิจารณาขอบเขตในแต่ละหมวดเพื่อนำไปปรับใช้กับพฤติกรรมของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร

๒) ผู้ศึกษาควรรู้พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน สังคมมนุษย์มักแสดงออกของการกระทำ อยู่ในขอบเขตของปัญหานั้นๆ อย่างไร และผลกระทบต่อพฤติกรรมนั้นส่งผลต่อสังคมอย่างไรบ้าง

๓) การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันควรศึกษาวิธีการปฏิบัติตามหลักธรรมที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว และสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อนำไปพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ผู้วิจัยเห็นว่า ในการศึกษาวิจัยนี้เป็นคงเป็นประโยชน์แก่ทุกส่วนต่อผู้ที่มีความสนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๑) ศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ปัญหาพฤติกรรมของคนในสังคมไทยในปัจจุบัน ด้วยศีล ๕

๒) ศึกษาวิธีการปฏิบัติเบญจศีลเบญจธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑) เอกสารปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสยามรัฐ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๒๕.

_____. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๒๕.

๒) เอกสารปฐมภูมิ

๑. หนังสือทั่วไป

กฤษณา ศักดิ์ศรี. **มนุษย์สัมพันธ์ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๔.

กันยา สุวรรณแสง. **จิตวิทยาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๔๒.

ชบวน พลตรี. **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

ชูดา จิตพิทักษ์. **พฤติกรรมศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สารมวลชน, ๒๕๓๕.

ดวงเดือน พันธุมนาวิน. **จริยธรรมกับการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๐.

นิพนธ์ คันธเสวี. **มนุษย์สัมพันธ์เพื่อการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.

ประสาน-ทิพวรรณ หอมพูล. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : พิเศษการพิมพ์, ๒๕๓๗.

ประสิทธิ์ ทองอ่อน. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**. กรุงเทพมหานคร : คอมพิวเตอร์, ๒๕๔๒.

ปิ่น มุกกันต์. **ปาฐกถาเรื่องจิต**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พรรณราย ทรัพย์ประภา. **จิตวิทยาอุตสาหกรรม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณโณ). **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). **การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **ภาษาธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๓๘.

_____. **ภาวะผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **เชื่อกกรรม รู้กรรม แก้กรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่อง
ศยาม จำกัด, ๒๕๔๗.

_____. **เรื่องเหนือสามัญวิสัย : อิทธิปาฏิหาริย์-เทวดา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา,
๒๕๔๔.

- _____ . **ธรรมนุญชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗.
- พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว). **คัมภีร์ปฏิรูปมนุษย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระราชวรมณี (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๙.
- _____ . **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๒๙.
- เพ็ญแข ประจันปัจฉิม. **การส่งเสริมจริยธรรมของวัยรุ่น : พัฒนาการวัยรุ่นและการอบรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๘.
- ระวี ภาวิไล. **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๓๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.
- เรียม ศรีทอง. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**. กรุงเทพมหานคร : เวิร์ดเวฟเอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒.
- วงพัทตร์ ภูพันธ์ศรี. **ความแตกต่างระหว่างบุคคล : จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘.
- วันทนา เมืองจันทร์. **วิสัยทัศน์ของผู้บริหารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : วันทิพย์, ๒๕๔๒.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๒.
- สงวน สุทธิเลิศอรุณ. **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**. กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๑.
- สงวน สุทธิเลิศอรุณและคณะ. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๒.
- สมใจ เขียวสด. **มนุษย์สัมพันธ์สำหรับผู้บริหาร**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๓๖.
- สมใจ ลักษณะ. **พฤติกรรมองค์การ**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์ราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๒.
- สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ธรรมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- _____ . **ธรรมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺฐายี). **สัปปุริสธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๙.
- สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต. **การปรับพฤติกรรม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖.
- สมหวัง วิทยาปัญญานนท์. **บริหารด้วยสัปปุริสธรรม**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ใจการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- สร้อยตระกูล (ติวยานนท์) อรรถมานะ. **พฤติกรรมองค์การทฤษฎีและการประยุกต์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.
- สุภา มาลากุล ณ อยุธยา. **ปัจจัยที่สำคัญในการทำงานของจิตใจ**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๘.
- เสฐียร พันธงชี. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.

เสรี พงศ์พิศและคณะ. **คนในวรรณคดีของพุทธศาสนา อิสลามและคริสต์ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

๒. วิทยานิพนธ์

พระชัชวาลย์ ศรีสุข. “ศาสนากับการพัฒนาบุคลิกภาพ : ศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาบุคลิกภาพในพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระถนัด วทมน. “การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม ๗”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินนโต (สุขดำ). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่อง พฤติกรรมของมนุษย์ในวรรณคดีของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ ฟรอยด์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระสามารถ อานนโท. “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

๓. บทความในวารสาร

ประสาน เศรษฐนันท์, “ความคิดเห็นทางคณิตศาสตร์ระหว่างทฤษฎีวิวัฒนาการและเอ็มปริโอโลยี”, **วารสารรามาริบัติ**, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓๓ (๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๘) : ๒๙.

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาชาติ, “การพัฒนาจริยธรรมตามแนวการปรับพฤติกรรม”, **วารสารครุศาสตร์**, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๔๓ (เมษายน - มิถุนายน, ๒๕๒๖) : ๑๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

๑) Book

Norman L. Munn, **Introduction to Psychology**, 4th. Ed, Boston : Houghton Mifflin Co., 1962.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ ฉายา สกุล : พระครูใบฎีกาบุญเพ็ง สุธรรมโม (จำปาสุข)
วัน เดือน ปีเกิด : ๑๐ ตุลาคม ๒๕๔๘
ภูมิลำเนา : อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดบึงปลาชัย ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดร้อยเอ็ด
- ประวัติการศึกษา
พ.ศ. ๒๕๕๗ : ศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

